

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE SOCIOLOGIE

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

Serie nouă • Anul XXXIV
2023 • Nr. 5–6

DIN SUMAR:

ILIE BĂDESCU, CIPRIAN BĂDESCU, Crizele substructale și „lumea” fără viitor. Contribuții la sociologia crizelor

GEORGE-IONUȚ SIMION, Încrederea: o analiză sociologică

ANTOINE HEEMERYCK, L'émergence de la gouvernance – entre marché et société civile

CRISTINEL PANTELIMON, Observații legate de opera etno-sociologică a lui Dumitru Cristian Amzăr

CODRUȚA PREDATU, CRISTINA LEOVARIDIS, Comportamentul de organizare a evenimentelor familiale, între rural și urban, trecut și prezent

ANDREEA BADEA, Agresori sexuali cu victime minore. Studiu exploratoriu

COMENTARII ȘI RECENZII

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

REVISTĂ ACREDITATĂ BID (B⁺) DE CNCS

COLEGIUL DE REDACȚIE

Director editorial: Ilie BĂDESCU, PhD, membru corespondent al Academiei Române

Redactor-șef: Cristinel PANTELIMON, PhD, Institutul de Sociologie

Redactor: Dr. Monica MITARCĂ, PhD

Redactori coordonatori: Iulian APOSTU, cercetător, PhD, Ozana CUCU-OANCEA, cercetător, PhD, Adela ȘERBAN, cercetător, PhD, Anca VELICU, cercetător, PhD, Andreea NICOLAESCU, cercetător.

Comitet științific: Acad. Dr. Michael CERNEA (Academia Română); Acad. Dr. Cătălin ZAMFIR (Academia Română, Institutul de Cercetare al Calității Vieții); Dr. Sergiu BĂLTĂȚESCU (profesor, Universitatea din Oradea); Dr. Camelia BECIU (Institutul de Sociologie); Dr. Manuela BOATCĂ (profesor, Universitatea Albert-Ludwigs, Freiburg, Germania); Dr. Ștefan BUZĂRNESCU (profesor, Universitatea de Vest, Timișoara); Dr. Septimiu CHELCEA (profesor, Universitatea din București); Dr. Christiana CONSTANTOPOULOU (profesor, Universitatea Penteion, Grecia); Dr. Nicu GAVRILUȚĂ (profesor, Universitatea Alexandru Ioan Cuza din Iași); Dr. Petru ILUȚ (profesor, Universitatea Babes-Bolyai, Cluj-Napoca); Dr. Joseph LIVNI (Boston); Dr. Kadi LUBI (profesor asociat, Tallinna Tervishoiu Korgkool, Estonia); Dr. Martin OSSIKOVSKI (profesor asociat, Universitatea de Economie Națională și Mondială, Sofia, Bulgaria); Dr. Adrian OTOVESCU (conferențiar, Universitatea din Craiova); Dr. Nicolas PELISSIER (profesor, Universitatea Cote d'Azur, Franța); Dr. Lilia RAYCHEVA (profesor, Universitatea St. Kliment Ochridsky din Sofia); Dr. Vasile ȘOIMARU (profesor, Catedra de Sociologie a Academiei de Științe din Republica Moldova); Dr. Silviu TOTILECAN (Institutul de Istorie „George Barițiu”, Cluj-Napoca, Academia Română).

Culegere și tehnoredactare: Cristiana GHIȚĂ

Redactor: Adriana DUMINICĂ

Tehnoredactor: Daniela FLORESCU

Coperta: Mariana MOCANU

TIPĂRIT LA TIPOGRAFIA EDITURII ACADEMIEI ROMÂNE

Redacția: INSTITUTUL DE SOCIOLOGIE

Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5

050711, București, România

Tel.: 021 318 81 06; 021 318 81 27;

021 318 81 28/2417; fax: 021 318 24 48

E-mail: revista@insoc.ro

www.revistadesociologie.ro

© 2023, EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5

050711, București, România

Tel.: 021 318 81 06; 021 318 81 46

Fax: 021 318 24 44

E-mail: periodice@ear.ro

www.ear.ro

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

Anul XXXIV • Nr. 5–6 • 2023

S U M A R

CRIZĂ ȘI SOCIETATE

ILIE BĂDESCU, CIPRIAN BĂDESCU, Crizele substructale și „lumea” fără viitor. Contribuții la sociologia crizelor	209
GEORGE-IONUȚ SIMION, Încrederea: o analiză sociologică	225
ANTOINE HEEMERYCK, Apariția guvernanței – între piață și societatea civilă	251

LUMEA DE IERI ȘI DE AZI – ETNOGRAFIE ȘI POLITICĂ

CRISTINEL PANTELIMON, Observații legate de opera etno-sociologică a lui Dumitru Cristian Amzăr	267
CODRUȚA PREDATU, CRISTINA LEOVARIDIS, Comportamentul de organizare a evenimentelor familiale, între rural și urban, trecut și prezent.....	283

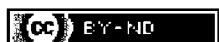
SOCIOLOGIA DEVIANȚEI

ANDREEA BADEA, Agresori sexuali cu victime minore. Studiu exploratoriu	309
--	-----

COMENTARII ȘI RECENZII

CRISTINA OTOVESCU, <i>Politica României de gestionare a pandemiei de COVID-19</i> , Editura Academiei Române, București, 2022, 287 p. (Prof. univ. dr. Radu Baltasiu, Drd. Narcis Rupe)	335
---	-----

„Revista română de sociologie”, serie nouă, anul XXXIV, nr. 5–6, p. 207–344, București, 2023

Creative Commons License
Attribution-NonCommercial CC BY-NC

CRIZELE SUBSTRUCTALE ȘI „LUMEA” FĂRĂ VIITOR.
CONTRIBUȚII LA SOCIOLOGIA
CRIZELOR

ILIE BĂDESCU*,
CIPRIAN BĂDESCU**

ABSTRACT

SUBSTRUCTAL CRISES AND THE “WORLD” WITH NO FUTURE.
CONTRIBUTIONS TO THE SOCIOLOGY OF CRISES

This paper is dedicated to the relationship between economy and the state in the postmodern world. The general idea of this article is that economy has lost its guiding role it was assigned at the beginning of the modern era. Whether it is the guiding function of money or the teaching role of production and the market alike, the economy – we are told by the great theoreticians and scholars of the modern age – plays a determining role in society's development. The economics approach to what we call substructural destruction makes us sensitive to those processes in the economy which, instead of leading mankind towards prosperity, bring ruinous destruction, i.e. damage the foundations of the world and therefore its order. Substructural destructions are those types of destructive processes that contribute to the fundamental ruin of a system (even of society with its established order). The currency is often lying, the market is downright sick, the flows are shaken by turbulence attested by uncontrollable volatility, the banks are breathing heavily, suffering from a kind of financial-banking asthma, the stock exchanges are hit by uncontrollable turbulence, by storms that herald crash after crash, the debt spiral is dizzying etc. All this describes the economic landscape of an alarming substructural destruction, and the present paper is dedicated to a focused analysis on how the substructural crises penetrate the society and heralds the end of what we may call a „historical world”.

Keyword: substructural destruction, peripheral economies, great crisis, world system, „helicopter money” cultural economics.

* Ph.D, m.c.AR, Institute of Sociology, Romanian Academy, e-mail: iliebadescu@gmail.com.

** Researcher, Research Institute for Quality of Life (ICCV), e-mail: badescu.ciprian@gmail.com.

**BOGATUL NEBUN ÎN GEOECONOMIA LUMII NOASTRE¹.
SISTEMUL LUMII ȘI SCARA CUNOAȘTERII**

De circa patru sute de ani (mai precis de pe la 1640), *sistemul economic* nu mai este local², ci mondial, chiar dacă economia mondializată încă acționează prin *bucle naționale*. Economii locale, cu intrările și ieșirile lor, compun asemenea bucle, ceea ce justifică, evident, gestiunea națională a afacerilor economice de pe teritoriul statelor, politicile publice și deci sistemul cheltuielilor publice, administrația etc. Economii naționale, pe de altă parte, sunt integrate într-un sistem bazat pe o relație invariantă dintre *centrul și periferia* sistemului mondial, care pare să fie mai puternică decât nucleul dens al economiilor naționale și deci decât buclele naționale ale economiei mondiale. Două lucruri se cer precizate: mai întâi, totul se manifestă înăuntrul unui sistem mondial și, în al doilea rând, sistemul și procesele sistemice nu se confundă cu elementele și cu procesele din sistem. A fi în sistem nu implică în mod automat a asculta mecanic de *logica sistemului*. Dacă economiile pot asculta de logica sistemului – care este aceea a *relației dintre centru și periferie*³ (I. Wallerstein)⁴ – culturile nu se supun unei asemenea logici, fiindcă nici o cultură nu poate fi socotită periferială, chiar dacă este adiacentă unei societăți cu

¹ Studiu definitivat de I. Ciprian Bădescu în colaborare cu I. Bădescu. Articolul de față preia unele idei și unele părți din volume ale celor doi autori (*Conversiunea sistemelor. Pustiul postmodern și deformarea lumii*, Editura Mica Valahie, 2015), unde au fost schițate enunțurile pivot ale teoriei distrugerilor substructale, și din lucrarea lui Ciprian I. Bădescu, *Fundamentele culturale ale crizelor economice. De la etnoeconomie la teoria proprietății identitare* (Lucrare realizată în cadrul proiectului postdoctoral „Valorificarea identităților culturale în procesele globale”, Academia Română, 2013) și, de asemenea, Ciprian I. Bădescu, *‘Welfare Capitalism’ and the Regional Worlds: Reflections on the Fourth Capitalism*. Oxford: Pertinent Press, 2020.

² Apariția, în 2003, a lucrării lui I. Wallerstein, „*The Decline of the American Power*”, tradusă și în românește (*Declinul puterii americane. SUA într-o lume haotică*, Incitatus, 2005) a fost de natură să ridice firul argumentației în această chestiune la scara de analiză a dinamicii sistemului mondial în „faza lui terminală”, folosind sintagma savantului american. Analiza lui Wallerstein lărgeste cadrul teoretic prin considerarea celor două cadre temporale ale studiului, cadrul sau ciclul care începe la 1450, când se poate fixa startul nașterii noului sistem mondial, cel modern, și ciclul Kondratiev, a cărui fază A își are startul în 1945 și pragul prin 1983, adică după ce Mexicul anunță că se află în incapacitate de plată a datoriei externe, după ce, în Polonia, Gerek încercase să facă față crizei datoriei externe prin înăsprirea condițiilor de muncă, ceea ce duce la ripostele de la Gdansk și deci la nașterea Solidarității, după ce în România, Ceaușescu inițiază cea mai teribilă perioadă de încordare pentru plata datoriei externe, ceea ce i-a adus nu doar căderea, ci și moartea etc. Cf. și Peter Dicken (2015), *Global Shift: Mapping the Changing Contours of the World Economy*. New York: The Guilford Press.

³ Cf. I. Wallerstein, *The Modern World System: Capitalist Agriculture and the Origin of the European World Economy in the Sixteenth Century*. New York: Academic Press, 1974, cap. I (pp. 15, 16, 18).

⁴ Cf. raportului dintre „economia metropolitană” (centrală: *core economy*) și „economii periferiale”, Frank, Amin, Treves, *L’accumulation dépendante. Sociétés précapitalistes et capitalisme*. Paris: Edition Anthropos, 1978. O prezentare relativ completă a teoriilor sociologice legate de problematica acestui raport găsim la G. Goodman, M. Redclift, *From Peasant to Proletarian. Capitalism Development and Agrarian Transition*. Oxford: Basil Blackwood, 1981.

o economie periferică. Acesta este motivul pentru care Im. Wallerstein a calificat aceste procese din sistem drept procese și mișcări anti-sistemice. Încă din perioada interbelică, Eugen Lovinescu⁵ formulase același enunț: în vreme ce economia și instituțiile se sincronizau cu Occidentul, cultura și, în special, literatura aveau orientare „reacționară”, anti-sistemică, cum ar spune astăzi Wallerstein. Tocmai aceste forțe și elemente din sistem imprimă economiilor naționale un profil în buclă, adică unul ce presupune ocoluri față de linia generală a sistemului. În fine, este de observat că procesele economice se manifestă deopotrivă și după logica *spațiului mare*, cum îl denuște C. Schmitt: *Grossraum, logica spațiului variabil sau de scară*. Analiza crizei actuale ne obligă să consemnăm faptul că aceasta nu poate fi înțeleasă decât combinând *perspectiva sistemului mondial* cu *perspectiva spațiului național*. Spațiul crizei nu este un spațiu pur și simplu economic sau nu doar, și nu în primul rând, economic, ci mai degrabă unul psiho-moral. Societatea nu poate fi redusă la un *ansamblu de consumatori* dacă ținem seama că un „mare spațiu”, precum, de pildă, cel *americano-pacific*, este deopotrivă unul în care, pe durata crizei, se petrecuse o *uriasă acumulare de frică și prudență*. Frica de viitor este trăsătura dominantă în tot *Grossraum-ul talassocrației*, adică al statelor situate în arealul *Outland-ului oceanic*. Aceste sentimente vor modela spațiul mai mult decât procesele economice care preiau, ele însele, vectorul acestor sentimente colective, spre a le trece apoi asupra dinamicii spațiale. Este adevărat că spațiul politic este, în mare măsură, aservit puterii bancare (Stăpânul banilor⁶ este actorul care poate, fără dificultate, să transforme statul politic într-o galerie de păpuși). Dinamica popoarelor și a societății în marele spațiu este, însă, relativ distinctă (și într-o anumită măsură autonomă) față de logica procesului economic. În geoeconomia lumii se disting,

⁵ E. Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, București, Editura Științifică, 1972, p. 140. (Conform teoriei lovinesciene a sincronismului, „[...] prin acțiunea creatoare a ideologiei apusene și prin influența capitalismului, societatea noastră și-a schimbat revoluționar structura; pe largi temelii agrare s-a ridicat civilizația burgheză; pornind din stratele adânci ale sufletului, literatura n-a putut ține pasul revoluției formelor sociale; [...] ea a luat deci o atitudine critică față de revoluția socială”). Cf. și G. Ibrăileanu, *Spiritul critic în cultura românească*, în *Opere*, vol. I, București, 1974. Vezi și: H.H. Stahl, *Théories de C.D. Gherea sur les lois de la pénétration du capitalisme dans les pays retardataires*, în „Review”, II, 1 Summer, 1978, p. 101–104.

⁶ Cf. Pierre Iovanovic, *Blythe Masters – femeia care a inventat armele financiare de distrugere în masă*, în *Ziarul financiar*, 04 / 11 / 2011, descărcat în 24 / 11 / 2022 de pe: <http://www.zf.ro/ziarul-de-duminica/blythe-masters-femeia-care-a-inventat-armele-financiare-de-distrugere-in-masa-8934348> Cf. și Bethany McLean și Joseph Nocera, *All the Devils Are Here. The Hidden History of the Financial Crisis*, 2010. Asupra acestei părți a studiului de față se poate consulta și secțiunea semnată de I. Bădescu în *Geopolitica noului imperialism* (coautori Lucian Dumitrescu și Veronica Dumitrașcu), Editura Mica Valahie, 2012, de unde au fost preluate unele părți. Cf. și: “In regard to the ownership of money, bankers and economists claim that it is created as a ‘service to the borrower’. Like the myth that banks are merely lending out their depositor’s money, this suggestion is false. Rowbotham shows that bankers create money for themselves, because as borrowers repay the loans which created the money initially, their payments are accounted as assets of the bank.” (Joseph Glynn, *Modern Money, Debt Slavery and Destructive Economics*, Michael Rowbotham Jon Carpenter Publishing, online la adresa <http://www.feasta.org/documents/feastareview/glynn.pdf>).

așadar, *popoarele* cu logica naționalității lor (a „proprietății lor identitare”⁷), pe de o parte, și *bogații lumii*, cu nebunia unor acumulări progresive astronomice, pe de alta. Popoarele sunt ale „locului”, înconfundabile și deci „naționaliste”, bogăția este globală și deci „globalistă”⁸. În fața globalismului acestei bogății, ce pare fără de margini și atotputernică, logica popoarelor pare irealistă și inefficientă. Ce putere ar fi capabilă să mai susțină pretenția de a gândi lumea după principiul identitar când bogăția și bogații nu se mai sinchisesc de popoare? Studiul națiunilor și al culturilor naționale și deopotrivă al operelor relevante pentru profilul acestor culturi pare a fi relativ descurajat de *ultimele evoluții ale contextului mondial*, de precipitarea *mondializărilor* de toate tipurile, în frunte cu cea mai recentă, pe care-o denumim *criză mondială*⁹. Ce relevanță poate să mai aibă studiarea unei singure națiuni, s-ar putea întreba cineva, în condițiile în care criza declanșată pe Wall Street a cuprins în vârtejul ei marele „spațiu oceanic” al „puterilor maritime”¹⁰ ale Atlanticului și Pacificului, ba a lăsat perplex statul-continent al Americii, în condițiile în care America însăși a devenit exportatorul celei mai mari recesiuni din lume de după marea recesiune din 1929–1933? Marea criză își anunța semnele la finele veacului care tocmai se încheiase, lăsând pe urmele sale memoria unor mari grozăvii și atrocități, în frunte cu atrocitatea holocaustului evreiesc și a holocaustului roșu care-au lovit popoarele Răsăritului apropiat sau mai îndepărtat, în care au pierit (prin omucidere plănuită) mii de mari spirite din toate popoarele Estului, figuri trecute în masa sfinților marelui Arhipelag Gulag, cum l-a botezat Soljenițin. Între aceștia, un loc este al sfinților români ai închisorilor comuniste, incluzându-i aici pe mucenicii sociologiei, filosofiei creștine, Mircea Vulcănescu, Anton Golopenția etc.¹¹ Iată întrebări în cascadă la care căutarea unui răspuns care ar voi să valideze

⁷ Tudorel Postolache, *Vers un ideal praticable*. Editura Academiei Române, 2007.

⁸ Cf. George Ritzer, “Rethinking Globalization: Glocalization / Globalization and Something / Nothing”, Sage Journals, *Sociological Theory*, September 2003: „The concept of ‘globalization’ is proposed to complement the popular idea of ‘glocalization.’ In addition, a sociologically relevant concept of ‘nothing’ is defined and juxtaposed with ‘something.’ Two continua are created – globalization-glocalization and nothing-something – and their intersection creates four quadrants: the globalization of nothing, glocalization of nothing, globalization of something, and glocalization of something. Of greatest importance are the globalization of nothing and the glocalization of something, as well as the conflict between them. The globalization of nothing threatens to overwhelm the latter and everything else. Other issues discussed include the loss of something in a world increasingly dominated by nothing, the disappearance of the local, and the relationship of the triumph of nothing to political economy, especially social class. I conclude that no social class is immune to this process and that the poor and lower classess may be ‘doomed’ to something”, <https://journals.sagepub.com/doi/10.1111/1467-9558.00185>, descărcat la 25 noiembrie 2022.

⁹ Roubini, Mihm (2010).

¹⁰ Manship, H. Kaminer (1964). “Mahan’s Concepts of Sea Power,” *Naval War College Review*: Vol. 17: No. 1, Article 3, disponibil la adresa: <https://digital-commons.usnwc.edu/nwc-review/vol17/iss1/3>.

¹¹ „Vănași” și post-mortem, prin efectul unor legi cu vectori antiromânești și anticreștini, votate chiar de români (n.n. IB).

ideea legitimității analizelor naționale ar putea să-i pară cuiva, cel puțin la prima vedere, lipsită de temei. Părerea aceasta însă nu poate veni decât de la cei ce nu sunt familiarizați cu specificul actului de cercetare, al oricărui gen de cercetare. Aceștia ar putea să-și imagineze că abordarea unui fenomen de scară mare în cadrul unei colectivități de scară mică ar genera o situație de incompatibilitate. Să nu uităm că o scară este constituită dintr-o succesiune de praguri. Orice prag, însă, are în el principiul scării la care participă. Cel ce dorește să cunoască un macro-fenomen nu-l anulează pe cel ce voiește să cunoască același fenomen în cadrul colectivităților de scară mică. Din contră, examinarea fenomenului de mega scară la cât mai multe praguri de încadrare sporește nu numai cognoscibilitatea lui, ci și șansa de a sesiza unghiul cel mai potrivit de re-echilibrare a fenomenului respectiv în raport cu cele mai diverse cadre de manifestare: indivizi, grupuri, popoare, civilizații, sisteme mondiale etc. Evident, un fenomen de scară mare rămâne fenomen de scară mare inclusiv atunci când este privit dinlăuntrul unei colectivități de scară mică¹². Problema cea dintâi care se pune este aceea a pragului de la care un fenomen devine comprehensibil. În fond, dificultatea unui sistem și a exponenților acestuia constă în găsirea unor modalități (mecanisme) de echilibrare a părților între ele, a pragurilor și a ritmurilor celor mai felurite, *încât un fenomen care a început a se manifesta disproporționat să poată fi readus sub controlul proporțiilor fără de care sistemul se dezintegrează. Există fenomene în sistem, de esență sistemică, în fond, care se manifestă disproporționat, cresc peste pragurile critice ale sistemului, amenințându-l cu prăbușirea și aducând ruina unei civilizații care fusese înfloritoare la scara unui mare spațiu. Acest fel de criză care aduce ruina unui spațiu de civilizație este recurentă în istorie și studiul de față aduce în dezbateri tocmai această chestiune. Cultura din sistem, cu diversitatea și unitatea ei intra-sistemică, ne cere să luăm în considerare, în toate manifestările noastre, și în actele de cunoaștere, totalitatea, toate elementele sistemului, toate ritmurile, și pragurile cele mai felurite, care acompaniază fenomene și manifestări diverse. El se mulțumește cu logica banului care voiește să fie stăpânul sistemului, nu slujitorul sistemului. Aceasta este logica proprie dinamicii culturii. Stăpânul care s-a superpus sistemului n-are nevoie însă de logica culturii*¹³.

Orice analiză are de împăcat aceste două chestiuni, care îmbracă forma unor exigențe metodologice: **scara fenomenului** și **pragul încadrării sale**. Exigența metodologică pentru un cercetător al cadrelor de scară mică este dublă, căci el trebuie să-și ajusteze unghiul de abordare deopotrivă la scara mare a fenomenului și la scara mică a încadrării acestuia. Ca să înțelegem chestiunea vom lua exemplul

¹² Pentru studiile reprezentative asupra acestei chestiuni pot fi consultați: Gelles, Gregory M.; Mitchell, Douglas W. (1996). *Returns to scale and economies of scale: Further observations*. Journal of Economic Education. 27 (3): p. 259–261). Cf. și Zelenyuk V. (2014) *Scale efficiency and homotheticity: equivalence of primal and dual measures*, Journal of Productivity Analysis 42: 1, pp. 15–24.

¹³ Amin, Thrift, 2004, p. X.

unei boli, care are scara ei de gravitate, dar faptul acesta nu anulează posibilitatea ca aceeași boală să fie studiată deopotrivă la scara organismului întreg și la scara unui organ oarecare, cum ar fi inima, ori creierul. Particularitățile acestea ne arată că nu există o singură cale spre cunoașterea unui fenomen. Cercetătorul adevărat, spre deosebire de impostorul obraznic, știe lucrul acesta. Fenomenul este însăși metoda, el îți sugerează calea spre adevăr (*methodos* înseamnă cale, cum se știe). Cum orice fenomen își dezvăluie înțelesurile într-o relație înseamnă că acea relație poate sluji startului unei cercetări. Nici o altfel de cunoaștere nu este cu puțință decât cea inițiată înăuntrul raportului cu fenomenul. „Judecătorii” unei situații, ai unei lucrări, oricare fi ea, inclusiv ai uneia de cercetare, dacă s-ar situa în afara unei relații specificate și truditoare cu acea situație, cu acea lucrare, ar fi niște simpli impostori. Apariția acestei specii de judecători este un indicator al regimurilor de anarhie și dictatură (orice dictatură este, pe fața ei ascunsă, anarho-nihilistă). Geopolitica noului imperialism ne arată însă că rațiunea sistemului globalist se bazează, mai ales în perioadele de criză, pe acești judecători, pe serviciul lor. Ei se ascund după protecția unor coduri abuzive, a unor „mafii pseudomesianice ale școlii” (Postolache, 2007) și ale cunoașterii, care se cred chemate să aplice criterii, să purifice lumea, să apere sisteme, puritatea științei „adevărate”, de „eretici” etc. Revenind la exemplul crizei mondiale și al exigențelor cercetării sale ca fenomen de mega scară, vom sesiza că șansa cunoașterii sale nu derivă din *mondialitatea* ei, ci din relația sa cu sisteme de niveluri ierarhice diverse, de la un individ, la o grupare oarecare, o națiune, o regiune, o civilizație, lumea însăși, adică sistemul mondial, ca atare.

BOGATUL – ÎNVĂȚĂTOR DE SĂRĂCIE. O ALTĂ FAȚETĂ A BOGATULUI CU JITNIȚELE PLINE

Metoda cercetării unui fenomen este chiar raportul desfășurat cu acel fenomen. Cunoașterea crizei mondiale este lăuntrică raportării individuale sau colective la criză. Un analist care nu iubește jertfelnic poporul din care face parte nu poate să cunoască criza care-l bântuie tocmai pentru că nu este parte cu poporul în desfășurările crizei. El ar avea șansa accesului la cunoașterea crizei dacă s-ar situa pe poziția unei culturi, a unei economii, a unei civilizații, a statului-continent care este astăzi statul american, ori a unui individ care, din cauza crizei imobiliare, de pildă, a pierdut casa și odată cu aceasta, i s-a subțiat și valoarea cardului său de credit. *Metodologul albastru, subaltern al pozitivismului agresiv, n-ar avea cum să afle ceva despre criză fiindcă el este în afara oricărui tip de raport trăit cu criza. El vrea să fie învățătorul cercetătorilor crizei, aidoma bogatului care ar voi să le spună celor săraci ce este sărăcia, adică să le fie învățător de... sărăcie, să-i învețe totul despre calea de intrare și de ieșire din sărăcie (în condițiile în care el n-a făcut experiența sărăciei și n-a parcurs niciuna dintre căile care conduc la aceasta ori prin care poți ieși din ea). Prin urmare, cunoașterea crizei este fatalmente o chestiune comprehensibilă înăuntrul unui cerc de studii individuale, naționale, cultural-spirituale sau civilizaționale, tocmai*

fiindcă criza afectează deopotrivă indivizii, națiunile, culturile, civilizațiile și evident, economiile. Cercetarea poate porni de la combinarea a doi parametri structurali ai oricărui fenomen social, indiferent de scara lui: timpul (trendul dominant) și volumul populației atrase în albia acelui trend (deci, spațiul social). Care a fost, se întreabă Stiglitz, trendul capabil să adune atâtia „nori negri deasupra Atlanticului și ai Pacificului întetându-și forța pe măsură ce înaintau?” Metafora lui Stiglitz din *În cădere liberă* (2010, p. 77), a „noriilor negri” stârniți undeva și adunați cu repeziciune asupra întregului areal atlanto-pacific, spre a se întei pe măsură ce înaintează, este cea mai bună caracterizare a „marii crize”. Ea a fost stârnită de ceva, *o defecțiune a unei proporții foarte importante, vizibilă la suprafață (pentru un observator analitic, de pildă) în raportul dintre „rata dobânzii la împrumuturile interbancare” și „rata dobânzii la bunurile de tezaur” (împrumuturile guvernamentale)*. În mod normal cele două rate menționate ale dobânzii merg împreună, se țin într-o proporție definitorie pentru ceea ce numim *timpul echilibrului*, al maturității. O dezechilibrare a acestei proporții (creșterea dobânzii la împrumuturile interbancare, urmare a disipării încrederii între bănci) și scăderea dobânzii la bunurile de tezaur, adică la împrumuturile guvernamentale, este semn de „bătrânețe” a sistemului, adică de pierdere a flexibilității organismului economic: el nu-și mai poate calibra ritmurile și această disritmie provoacă sincopa și finalmente ruina. De unde a pornit totul? De la „timpul banilor” și, mai în adânc, de la timpul sensibil, timpul sensibilității sociale. În adâncurile ei, criza s-a vădit a fi consecința unui raport el însuși variabil între *puseele de febră speculativă*, pe de o parte, și *sentimentul de încredere al investitorilor și al populației* deopotrivă, pe de alta. Dacă ne referim la conținutul banilor, vom sesiza, cu știința economică din orice vreme, locul comun că în orice ban este încorporată o „cantitate de timp” (timpul valoric: al muncii, al capitalului și al vieții). În viziunea lui Stiglitz, *atunci când se adâncește disproporția prețului reflectat în activele care circulă pe piață, lucru atestat de faptul că bancherul a acceptat să acorde credite ipotecare sub standard, tot de atunci începe să se umfle balonul speculativ, tocmai fiindcă el a acordat bani mulți, dar cu acei bani, și deci cu acel timp, nu s-ar putea zidi nimic. Bancherul a crezut că este și stăpânul timpului, când, de fapt, era doar stăpânul unei iluzii, al unui fetiș numit titlu de valoare, transformat în monedă de credit. Așa se face că în momentul în care balonul speculativ s-a spart, atunci s-a ieftinit și deci s-a devalorizat și valoarea de capital a casei (cumpărate) și cardul de credit (căci proprietarul nu mai era capabil să achite rata). Omul și-a dat seama că i s-au vândut iluzii, că a fost înșelat. Acest trend dominant, numit comerțul cu iluzii monetare, a atras în albia lui o masă uriașă de populație. Deci forma aparentă este aceasta: contracția creditului, crah bursier, declinul pieței locuințelor. Și ceea ce este mai grav, în clipa în care bancherul a acordat împrumuturi și deci a pompat bani în sistem (fenomenul „helicopter money”¹⁴) el a adus timpul viitor în prezent, dar l-a și golit de valoare, căci l-a transformat în credit monetizat, adică în bani fără valoare*

¹⁴ Reis, Tenreiro (2010).

reală sau, dacă vrem să formulăm altfel, în bani-datorie, în munca de mâine, într-o robie viitoare.

FRICA ȘI NEÎNCREDEREA BAT SISTEMUL. CULTURA ESTE MAI PUTERNICĂ DECÂT ECONOMIA

La norii aceștia negri, de care vorbește metafora lui Stiglitz, care se acumulasă deasupra Americii, președintele Bush era total opac, dovedind că ceea ce nu poți vedea în adâncime, nu poți vedea nici la suprafață: La 17 octombrie 2007, Bush declara „Mă simt mulțumit de mare parte din indicatorii economici de aici din SUA”¹⁵. Răspunsul lui Bush la alarma economiștilor și a oamenilor de afaceri a fost acesta: „a redus impozitele cu 168 miliarde dolari în februarie 2008”¹⁶. Intenția sa era de a mări astfel veniturile pentru cheltuieli și deci pentru înviorarea pieței. Răspunsul populației a fost însă altul: n-au sporit cheltuielile, cum se aștepta Bush și cei din spatele său, în frunte cu Greenspan și Bernanke, ci **economisirea**.

De ce? Respondentul n-a fost omul economic (*homo economicus*) ghidat de un raționament ca cel imaginat de Bush și de cei din spatele lui, ci era apăsător de povara datoriilor și de frica pentru ziua de mâine, adică era americanul supra-împovărat, cuprins de frică și de neîncredere. Aceste două sentimente au pus stăpânire pe tot spațiul acesta care cuprindea America, zguduit de două sentimente contradictorii: *febra speculativă și neîncrederea înfricoșată*. „Americani erau împovărați de datorii și munciți de teribile temeri pentru viitor, așa că de ce și-ar fi cheltuit mica restituire fiscală în loc să o economisească? Ei au pus la păstrare peste jumătate, ceea ce n-a prea ajutat la stimularea unei economii deja somnolente”¹⁷.

Să analizăm în adâncime ce s-a întâmplat, ce înțelesuri au aceste procese din perspectiva teoriei substructale, a contradicției dintre *logica sistemului și cultura lumii*. Criza declanșată în spațiul acesta, în micul sub-continent atlantic (SUA), „chemase” la masa discuțiilor patru parteneri: politicienii, specialiștii economiști (deci partea de avangardă a „statului științific”), oamenii de afaceri (deci capitalul) și societatea de consumatori: Stat științific + stat politic + capitalul + consumul (nu munca, ci consumul, adică cei ce cheltuiesc). Aceștia alcătuiau națiunea reprezentată sau reprezentativă, al cărei nucleu energetic în expresia sa statală era triada statalității: *stat științific, stat politic și stat cultural*.

Modelul Greenspan – Bernanke stimula o încredere oarbă în puterea și eficacitatea pieței. Statul politic, la rândul-i, a răspuns greșit. Startul acestui orgoliu al statului politic îl găsim în inițiativa unui *binom al leadership-ului politic* de atunci: Reagan – Margaret Thatcher, care a culminat prin abrogarea Legii Glass-Steagal, „care despărțea băncile comerciale de cele de investiții”, astfel că, prin

¹⁵ Stiglitz, *op. cit.*, p. 79.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ Stiglitz, *op. cit.*, p. 79.

abrogarea legii, a fost înlăturată orice piedică spre „marea bancă” (societățile bancare tot mai mari, prea mari spre a fi lăsate să cadă).

Esența modelului este aceasta: dereglementare + stimularea cheltuielilor + încrederea oarbă în puterea pieței (fundamentalismul pieței). Acest tip de răspuns își are originea în trumanism, în concepția lui Truman că secretul succesului este să creezi o „societate de consumatori”.

Deci statul politic nu vede în societatea reală decât o „masă de consumatori”, care pot fi recompensați cu „noi” accesări ale cheltuielilor de consum, procurate prin credite, prin restituiri de impozite (adică prin creșterea cheltuielilor și reducerea dobânzilor).

MAREA DECUPLARE. PROROCIREA ÎN DEȘERT

Aici apare prima deconectare sau decuplare: societatea nu era un ansamblu de consumatori, ci o *uriașă acumulare de frică și prudență*. Spațiul politic era unul aservit Plutocrației bancare, actorul care transformase statul politic, precum am menționat deja, într-o galerie de păpuși. Dovadă că, în februarie 2008, președintele Bush încă răspundea așa: „Eu nu cred că avem în față o recesiune”¹⁸). Al doilea actor: capitalul bancar. Acesta era în spatele lui Bush. Deci Bush nu dialoga cu „șomerii” (doar într-o lună din 2008 numărul acestora crescuse cu 1,8 milioane, și alți 6,1 milioane lucrau part-time), nici cu piața locuințelor (milioane de locuințe ce intrau în executare silită), nici chiar cu consumatorul (căci nu mai vine cu alte reduceri de taxe).

Nu, Bush răspunde actorului din spate, care era capitalul bancar, astfel că după falimentul Lehman Brother (din septembrie 2008) este adoptat un „Program de ajutor pentru active în dificultate” (Troubled Assets Relief Program) și se pompează 700 miliarde dolari în bănci.

Deci Guvernul ajută băncile, nu societatea. Prin urmare: un actor este eliminat de la masa dialogului: societatea americană.

Au rămas ceilalți, adică: „Statul științific” + capitalul (băncile) + statul politic.

Specialiștii – Stiglitz, Roubini, Krugman etc. – sunt profeții care prorocesc în deșert. Se repetă momentul profețiilor Vechiului Testament, care-i avertizau pe Ioiachim și Iehonia că s-a dus puterea Egiptului și că vine asupra lor Urgia Babilonului (noua putere asiro-babiloniană).

Între politica echilibrului stat-piață (și deci a unei neo-reglementări) și monetarismul de piață triumfă acesta din urmă.

Specialiștii Americii sunt împinși să predice în „străinătate”. Deci este eliminat de la masa dialogului și Statul științific, încât la masă rămân doi: Bancherul și Politicianul. Cum Bancherul este în backstage, de unde îi spune

¹⁸ *Ibidem.*

Politicianului (din frontstage) ce să gândească, înseamnă că toată scena este un înspăimântător monolog. Pe toată imensitatea acestui spațiu oceanic, cineva vorbește singur: Marele Bancher. El se crede Dumnezeu pentru că nimeni din jur nu-i spune că nu e nimic altceva decât o biată *singurătate abstractă*. La masa care decide asupra destinului planetar e un singur invitat și acesta vorbește de unul singur, imaginându-și că dialoghează cu Lumea. Pe toată întinderea Outlandului Oceanic planetar e dintr-o dată frig și pustiu ca în celebrele versuri ale lui Bacovia: „Plouă, plouă, plouă // Vreme de beție / Și s-asculți pustiul // Ce melancolie!!”

CUM SE PROPAGĂ CRIZELE

Să insistăm asupra altor fațete ale crizei pentru a explicita rolul triadei invocate și pentru a sesiza, în timp și spațiu, fenomenul dezintegrării acestui triunghi salvator. Orice proces spațial (procesele economice, crizele, sunt deopotrivă procese structurale și spațiale) se derulează înăuntrul unei tensiuni nutrite de contradicția dintre expansiunea marelui spațiu și reactivitatea actorilor care evoluează în cadrul acestuia. Pentru a înțelege mulțimile mâniașe de genul celor care protestau endemic, până mai ieri, în multe orașe ale României, ale Franței și peste Atlantic, în cadrul nefireștii *cancel culture* or B.B.B. (Build Back Better World), ar trebui să pornim de la un altfel de analiză care implică recursul la teoria actorilor colectivi și a dinamicii „marelui spațiu”, *Grossraum* (termenul lui C. Schmitt). Ipoteza noastră este că atât criza, cât și „mișcările mâniei”, cum le-a denumit K. Jowitt, sunt comprehensibile în cadrul aceluiași mega-proces care cuprinde, în nucleul său, *relația dintre dinamica spațiilor induse de fenomenele de mare amplitudine și actorii chemați să răspundă unei asemenea presiuni*. Lucrurile, însă, rămân confuze în ambele componente, fiindcă, pe de o parte, înțelegerea crizei, explicațiile ei sunt în genere inadecvate, confuze, iar actorul care se autoselectează să răspundă crizei este el însuși, dezadaptat, *incompetent*¹⁹. Actorul a fost identificat cu statul (intervenția statelor), în realitate cel ce intervine este politicianul, nu statul însuși, și tocmai această lateralitate supra-alimentează criza, o face endemică și conduce în fazele ei secunde la aceste *movements of rage* de care vorbește K. Jowitt²⁰. Chestiunea acestei duble inadecvări a fost sesizată de mintea unui J. Maynard Keynes²¹, care

¹⁹ Criza este, așadar, partea vizibilă a unor fenomene de mare scară, care, în vederile noastre, încorporează valuri de afaceri speculative de rază mondială, cărora li se contrapun reacții complet dezadaptate ale statelor și economiilor relativ consolidate.

²⁰ Cf *Movements of Rage* (YouTube: The Red House Centre for Culture and Debate in partnership with The Centre for Liberal Strategies present: Movements of Rage, 13 September 2016).

²¹ J.M. Keynes – *The General Theory ...*, MacMillan's St. Press, 1973, “There is a widespread tendency to portray Keynes as the founding father of the Welfare State and to claim that the Keynesian revolution provided the justification for the need of a large public sector in the economy. (...) It is generally accepted that the Beveridge Report, formally entitled the *Social Insurance and Allied Services* (1942), was ‘regarded as the main blueprint for the creation of the post-war welfare state and his «scheme» affected the development of British social policy for a generation after 1945.’ (Harris 2004, p. 289)”.

făcea observația că „ideile economiștilor și ale filosofilor politici, și când au dreptate și când n-au, exercită mai multă influență decât se crede îndeobște. Realitatea este că mai nimic altceva nu conduce lumea (...). Nebuni în funcții de decizie, care aud voci în aer, își extrag aiurelile de la vreun scriitor academic din alte vremuri”, iată fenomenul²². Să lămurim, în prealabil, câteva chestiuni preliminare legate de cele trei noțiuni: marele spațiu, criza mondială și statul ca actor chemat să răspundă acestei provocări. Spațiul mare este organizat în lăuntrul său de forțe sistemice, are caracter sistemic. Acestea nu anulează însă logica multitudinii actorilor relevanți și deci perspectiva pluri-actorială. Economia, între aceștia, pare să nu mai fie un actor capabil prin el însuși să rezolve criza. În starea de criză, *rolul de actor principal al economiei încetează*. Dovadă: criza actuală nu începe acolo unde economia și deci actorul economic atestă slăbiciuni endemice favorizante ale unor sub-crize endemice ele însele, deci la „periferia sistemului”, în economiile emergente, ci se declanșează chiar în centrul sistemului, în economiile metropolitane. În al doilea rând, criza capătă o derulare paradoxală: logica procesului economic este incompatibilă cu amestecul unui element eterogen procesului economic, adică tocmai cu amestecul actorului politic. Pe de altă parte, însă, tot criza solicită o intervenție urgentă a unui agent capabil să întărească forța economiei – și acesta este statul. Orice episod al crizei atestă aceeași dramă triadică jucată pe scena vieții de cei trei actori ai reacției la criză, deja pomeniți: politicienii, „științificii” și exponenții culturii – culturalii). Criza atestă scoaterea din scenă a celui de-al patrulea actor: economia, căci criza este tocmai expresia neputinței actorului economic, dovada împingerii sale spre marginile scenei, de unde se repliază spre culise, încercând să revină pe scenă prin mijlocirea singurului actor care consimte să joace deghizat – politicianul. Criza, la acest prag al ei, ne descoperă emergența unui fenomen non-economic, a unui abuz teribil dinspre un actor greu controlabil de forțele sistemului: actorul politic. Abuzul devine, iată, fenomenul care ocupă scena, lăsând impresia unei deflagrații paranoide pe care, aparent, n-ar putea s-o controleze nimeni. Acesta este semnul că marele spațiu a intrat el însuși într-o criză care-i anunță „decesul”.

CRIZA MARELUI SPAȚIU S-A ÎNCHEIAT PRIN COLAPS CIVILIZAȚIONAL

Așa s-a întâmplat mereu, așa s-a derulat istoria crizelor în SUA, așa a fost startul istoriei crizelor europene ale mileniului trecut, care au început în secolul al XII-lea, în precapitalism, sub forma abuzului monarhilor din Anglia, Spania, în raportul lor cu creditorii din sistem (genovezi și florentini), care, ca actori economici, erau prezenți în miezul crizei ca și paralizați. Marea narațiune a început cu gestul regelui Eduard al III-lea, care, pe la mijlocul secolul al XIV-lea, s-a declarat în incapacitate

²² Keynes, *The General Theory of Employment, Interest and Money*. New York: Harcourt, Brace and World, 1936, p. 11, *apud*. Roubini, *op. cit.* p. 22.

de plată. După ce împrumutase bani de la bancherii florentini, el a refuzat să-i mai dea înapoi, „semănând haos și derută în centrele comerciale ale Italiei”²³.

Deci centrul sistemului, care atunci era în Mediterana, a intrat în paralizie. Totul s-a derulat în triumphiul relației monarh + stat militar (expresia de atunci a statului științific de azi) + stat cultural (neîncrederea în guverne a populației).

Să reținem observația lui Roubini că episoadele crizei nu atestă că acestea ar fi fost crize ale încrederii în capitalism, ci ale „încrederii în guverne peste măsură de îndatorate”²⁴. Aici intră în scenă tăria (ipotetică a) „formulei politice”, caracterologia elitelor. Elitele slabe dau vina pe popor și astfel deschid conflictul dintre statul politic și statul cultural care va răbufni inclusiv sub forma acelor „mișcări ale mănii” (Jowitt). Acestea arată cât de adâncă era ruptura între cele două fațete ale statului: cea politică și cea culturală. Istoria ultimilor 30 de ani ai României postdecembriste este repetarea, într-o altă formulă, a istoriei perioadei postbelice, în care s-a adâncit aceeași ruptură dintre statul politic și statul cultural. Statul nu are mai mult decât o legătură de reprezentare incertă cu poporul, expresia culturală a statalității este așa de fadă că aproape nu se mai distinge. Statul cultural, ca exponent al culturii poporului, a fost „demis” de „politicieni”. De 30 de ani, elitele intelectuale și politice ale României dau vina pe poporul român pentru toate eșecurile reformelor artificiale derulate de sus în jos, adică printr-o ignorare constantă a culturii poporului. În loc să inventeze răspunsuri la criză, elitele postdecembriste și-au concentrat energia în zona numită simbolic „zona D”, adică în „industria pseudo-cultă a dezinformării” generând o întreagă „mitologie” a antiromânismului. Deci, raportul dintre guvernele decredibilizate și popoarele scufundate sub valul neîncrederii a devenit un raport conflictual. *Guvernele au aplicat poporului taxe și stigmat. Poporul i-a răspuns prin neîncredere.* Acesta a fost primul „binom” al rupturii triadei. În SUA, fenomenul s-a văzut în cele două episoade: **a.** unul, pozitiv, în care Bush decide reducerea impozitelor mizând pe o populație încrezătoare și **b.** al doilea episod, critic, în care poporul se arată neîncrezător în capacitatea guvernului de a rezolva criza (șomajul, prăbușirea pieței locuințelor), preferând să „pună banii deoparte” – și astfel jumătate din cele 168 de miliarde de dolari sunt economisiți în loc de a fi cheltuiți (Stiglitz, p. 78). A greșit poporul ? Nu. Dovadă că în momentul următor Guvernul deja uită de popor, îl ignoră ca fiind irelevant în triada rezolvării crizei și adoptă acel *Troubled Assets Relief Program* (TARP) de ajutorare a băncilor, nu a populației²⁵. În triada statalității se operează prima tăietură care anulează triumphiul pomenit, încât pe scena acțiunii mai sunt prezenți doar doi actori, adică un singur binom în loc de trei: fusese, iată, alungat de pe scenă actorul cultural, poporul.

Economiștii se grăbesc să acuze populația de comportare imprudentă în raport cu băncile, socotind recursul la împrumuturi drept principala cauză a balonului speculativ și deci a crizei imobiliare, a pieței locuințelor, neoperând distincția

²³ Roubini, *op. cit.* p. 44.

²⁴ *Ibidem.*

²⁵ J Stiglitz, *op. cit.* p. 78.

între micile speculații imobiliare și marile speculații ale fondurilor de acoperire (*hedging*) și ale băncilor care au creat derivatele (CDS-urile) ca mijloc speculativ de proporții teribile, înfricoșătoare. Aici s-a văzut calitatea morală a celui de al doilea actor al triadei: statul științific eșuat; el e compus din subtilizatori care ascund realitatea celor două etaje ale edificiului speculativ. Totul începe printr-un fenomen non-economic, pe care Roubini îl denumește „puseu al febrei speculative”. Altfel spus, agenții sistemului poartă în ei un virus și atunci când organismul slăbește (scad „forțele organicității” ori ale „sistemicității”) se declanșează aceste puseuri speculative. Exemplele date de Roubini sunt concludente. Să le urmărim și noi.

CASCADA PRĂBUȘIRILOR. ECONOMIA NU POATE GARANTA SUPRAVIEȚUIREA UNUI „MARE SPAȚIU”

Exemplul olandez, mai întâi. Începând cu secolele al XVI-lea și al XVII-lea, când Olanda și Țările de Jos devin centrul sistemului, se declanșează fenomenul „balonului speculativ al activelor”.

Din anul 1630 „speculatorii au dus în sus prețul bulbilor rari de lalele până la niveluri stratosferice” (Roubini, p. 435). Ce s-a întâmplat? Sistemul bazat pe puterea discreționară a „activelor” (titluri de valoare) a slăbit organicitatea economiei. Între „economia naturală” și „economia artificială” a titlurilor de valoare s-a rupt legătura care proporționa cele două evoluții, astfel că speculatorii au supra-evaluat prețul bulbilor rari de lalele de îndată ce acest preț a fost transformat în titluri de valoare, adică în *active care puteau fi speculate*. Între nevinovații bulbi de lalele și titlurile de valoare s-a creat o prăpastie, astfel că lumea a fost cuprinsă de febra speculativă și a grăbit umflarea balonului, sporind vulnerabilitatea sistemului. Când balonul s-a spart, a urmat Marea Depresiune. Deci totul s-a jucat în jurul „forțelor psiho-morale” ale actorilor, nu în jurul celor *pur economice*, ceea ce arată că *economia e mișcată în adâncul ei de dinamica forțelor sufletești*. Crizele sunt explicabile *ad ultima ratio* nu prin *forțe economice*, ci prin *forțele sufletești* ale agenților economici și politici, care, abia acestea, dezechilibrează ori re-echilibrează economia.

Fenomenul este încă mai vizibil în celelalte momente ale marilor crize care au devastat economia Europei: criza franceză din 1710–1719 și criza britanică – care va fi capul de afiș al crizelor pentru tot pătrarul secolului al XIX lea, legate de marile afaceri speculative, în general, de noile aranjamente ale lumii.

În cazul Franței totul se leagă, ne arată Roubini, de Compania Mississippi a lui John Law, o „tentaculară afacere speculativă” care a dominat economia Franței spre finele anului 1710. La apogeul atins în 1719, „compania lui Law controla alte câteva societăți comerciale, monetăria națională, banca națională, întreaga datorie de stat a Franței și mare parte din teritoriul care avea să devină Statele Unite”²⁶ (Roubini, p. 45). Ceea ce putem consemna pornind de la aceste realități ale crizei se

²⁶ Roubini, *op. cit.*, p. 45.

referă la fenomenul speculativ, care, precum s-a precizat, nu mai este unul lăuntric economiei și deci controlabil finalmente prin mecanismele economiei. *Criza legată de afacerile speculative la o scară așa de mare ne arată că deja speculația și deci înclinația marilor posesori de stocuri bănești, de la bănci și societăți financiare la mari speculatori privați, în genul lui John Law însuși, sunt un fel de mediu învăluitoare, un fel de chit (monstru) oceanic care poate înghiți în pântecele său economiile și chiar economia mondială.*

În Anglia, Compania Mărilor Sudului ridicase speculațiile cu acțiunile sale la praguri teribile. Prețul acțiunilor companiei a „crescut cu 1000%” (*ibidem*), iar când piața bursieră s-a prăbușit, a lăsat pe urmele ei „o economie pe butuci și o generație întreagă de investitori britanici care priveau cu mefiență piețele financiare” (*ibidem*). Totul se joacă, iată, pe acest binom: febra speculativă versus încrederea / neîncrederea investitorilor. Forțele speculative, febra aceasta a câștigurilor din operații și plasamente speculative, devin forța cea mai puternică a sistemului, învăluindu-l și deci modelându-i peisajul interior. În plus, procesul are o desfășurare progresivă care atinge astăzi proporțiile noii crize globale, care va devasta lumea, va crea un nou val de suferințe colective și deci va pregăti un secol de mari tulburări față de care mișcările arabe din nordul Africii au fost doar repetiția generală și un fel de prefigurări profetice – profetii ale sistemului. Întrezărim un secol de mișcări furioase (tulburări de masă, revolte, războaie chiar), de scară variabilă, cu propagări regionale de durate variabile ele însele, propagându-se uneori în chipul unor marea, alteori dobândind forma și forța unor adevărate tsunami-uri care vor devasta relieful politic, social, economic al spațiilor mari și finalmente al lumii. Popoarele și statele trebuie să se pregătească pentru un ciclu de furtuni endemice, cum au fost, în vremea lui Bruegel, cele care au prefigurat epocile de mică glaciațiune. Aceasta va fi o epocă de mari inundații sociale, care vor rupe stăvilare, vor răvăși mediile social-culturale și politice, vor sărăci populații întregi, vor arunca statele în falimente etc.

Până la criza din 1925 legată de intrarea pe scenă a Angliei, crizele au fost legate de spații regionale:

1. spațiul Mediteranean (criza creditului florentin);
2. spațiul Subcontinentului Atlantic (criza companiei Mississippi a lui John Law);
3. criza bulbilor de lea legată de același spațiu;
4. criza și panica din 1825 din Anglia, cu reverberații pe tot mapamondul: deopotrivă în Anglia, în Europa, în America de Sud.

Totul a început cu „bani ieftini” (credite ieftine facilitate de Banca Angliei). Aceste credite ieftine au alimentat un balon speculativ legat de investiția în active și obligații „pe piața emergentă din Peru care-și câștigase independența”²⁷.

²⁷ *Ibidem*, p. 46.

S-au făcut investiții chiar într-o țară fictivă (Republica Poyanais) inventată de viclenia speculatorilor²⁸ (*ibidem*). După stadiul regionalizării sub forma spațiilor mari, regionale, lumea și economia au intrat în stadiul marii mondializări, denumită și globalizare. Acest stadiu deschide lumea în totalitatea ei și astfel o expune unui tip nou de criză, de rază planetară.

Lumea modernă, așadar, a evoluat spre starea de sistem mondial. Acest sistem a apărut între 1450–1640 (I. Wallerstein), a evoluat prin expansiune spre mărimea razei planetare și a folosit în acest scop mijloace specifice, între care cel mai reprezentativ este cel al externalizării costurilor. Oamenii sistemului au dorit să obțină câștiguri în sistem și să întărească sistemul, dar pe seama ariei sale externe²⁹. Externalizarea a parcurs două mari faze. În primii 500 de ani, sistemul a practicat o expansiune bazată pe strategia creării de noi formațiuni de producție (subsisteme) dezvoltate în periferie și în aria sa externă, practicând o externalizare a costurilor pe seama mâinii de lucru mai ieftine în aceste zone – esența externalizării – ceea ce aduce un surplus de profit din diferența în scara salariilor. Începând din anii '80 ai veacului al XX-lea, marile monopoluri, adică agenții sistemului, au găsit că externalizarea prin crearea de noi sub-sisteme de producție nu mai este rentabilă, căci rezerva de mână de lucru ieftină atrasă din rural s-a epuizat la scară globală³⁰ și, în noua conjunctură, devenea mult mai rentabil pentru agenții sistemului să recurgă la un alt instrument de expansiune și externalizare a costurilor: speculații cu plasamente financiare. A apărut un fenomen nou de proporții planetare: hiperfinanciarizarea economiei. Constatăm, iată, că sistemul din faza a doua a procesului de expansiune planetară este deja un nou tip de sistem. L-am denumit sistem mondial postmodern.

BIBLIOGRAFIE

1. Ash, A.; Thrift, N. (2004). *The Blackwell Cultural Economy Reader*. Blackwell Publishing.
2. Bădescu, C.I. (2007). *Vertical Boundaries of the Firms*. Editura Asla Press.
3. Bădescu, C.I. (2019). *The Welfare State Regimes and the Regional Worlds*. Oxford: Pertinent Press.
4. Bădescu, I. (2000). *Sincronism european și cultură critică românească*. Cluj: Editura Dacia.
5. Bădescu, I. (2009). *Despre criză în lumina teoriei succesiunii coexistente*. București: Editura Expert.
6. Bădescu, I. (2010). *Țăranii și cele patru monarhate*. Editura Clipa.
7. Dicken, P. (2015). *Global Shift: Mapping the Changing Contours of the World Economy*.
8. Lovinescu, E. *Istoria civilizației române modern*. București: Editura Științifică, 1972.
9. Sfetcu, N. *Economies of Agglomeration*, <https://www.telework.ro/en/economies-agglomeration/> (descărcat pe 15 / 01 / 2022).
10. Mahan, H. Kaminer (1964). "Mahan's Concepts of Sea Power", *Naval War College Review*: Vol. 17: No. 1, Article 3.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ Cf. Wallerstein. *Op. cit.*

³⁰ Cf. Wallerstein. *Op. cit.*

11. Marx, K. (1894). *Das Kapital* [*Capital. A Critique to Political Economy*]. 3. Translated by Fernbach, David B.; introduced by Mandel, Ernest. London: Penguin Books in association with New Left Review.
12. Postolache, T. (2007). *Vers un ideal praticable*. București: Editura Academiei Române.
13. Reis, R. and Tenreyro, S. (2010). „Helicopter Money: What Is It and What Does It Do?” În *Annual Review of Economics*, Vol. 14: p. 313–335 (August 2022), descărcat pe 19 septembrie 2023 de la adresa <https://www.annualreviews.org/doi/abs/10.1146/annurev-economics-051420-020618>.
14. Ritzer, G. (2003). *Rethinking Globalization: Glocalization / Grobalization and Something / Nothing* Sage Journals, Sociological Theory, September.
15. Roubini, N. Mihm, S. (2010). *Economia crizelor*. București: Editura Publica.
16. Roubini, N., Mihm, S. (2010). *Economia crizelor*. București: Editura Publica.
17. Rowbotham, M. (1998). *The Grip of Death – A Study of Modern Money, Debt Slavery and Destructive Economics*, John Carpenter.
18. So, A.Y. (2006). *Social Change and Development*, Sage Publication, 1990, p. 44, *apud*. I. Bădescu, *Enciclopedia sociologiei universale*, vol. II, Teorii contemporane. București: Editura Mica Valahie.
19. Stiglitz, J. (2010). *În cădere liberă. America, piața liberă și prăbușirea economiei mondiale*. București: Editura Publica. Traducător: Smaranda Nistor.
20. Toynbee, A.J. (1997). *Studiu asupra Istoriei. Sinteză a volumelor I–VI*. București: Editura Humanitas, vol. II.
21. Wallerstein, I. (1974). *The Modern World System: Capitalist Agriculture and the Origin of the European World Economy in the Sixteenth Century*. New York: Academic Press.
22. Wallerstein, I. (2005). *Declinul puterii americane. SUA într-o lume haotică*. Incitatus.
23. Zamfir, C. (1990). *Incertitudinea o perspectivă psiho-sociologică*. București: Editura Științifică.
24. Zamfir, C. (2004). *O analiză critică a tranziției. Ce va fi „după”?* București, Editura Polirom.
25. Zamfir, C. (2012). *Ce fel de tranziție vrem? O analiză critică a tranziției II*. București, ICCV, 2012.
26. Zamfir, C. (2015). „Jeșirea din tranziție. Spre o nouă teorie a tranziției”, *Inovație socială*, 1 (2015).

ÎNCREDEREA: O ANALIZĂ SOCIOLOGICĂ

GEORGE-IONUȚ SIMION *

ABSTRACT

TRUST: A SOCIOLOGICAL ANALYSIS

From a sociological perspective, the trust placed in others varies according to individual or situational variables, the knowledge developed by the individual, the cognitive process followed by him, the nature of the projected relationship, status, power relations within the social network, and social representations. Trust is a basis for building groups, with the role of reducing the complexity of social relations, substantiating decisions, actions and behaviors (Schmitz & Eckert, 2022).

From the analysis of the results of the opinion polls conducted on this subject, we have found that a constant of the last three decades is a crisis of trust, visible in the way Romanian subjects relate to the Other, to the authorities, to the political systems and institutions, especially in moments of strong social and emotional load (such as the COVID-19 pandemic, the war in Ukraine). In Romania, the levels of mistrust measured by the polls conducted by IRES, INSCOP, IPSOS, CURS and LARICS, in recent years, have varied according to electoral periods, media campaigns and economic changes and have generated either waves of solidarity and social activism or total passivity (Sztompka, 2003).

Developed on a background of growing pessimism of those surveyed, fueled by negative experiences in society, associated with phenomena on the public agenda and the media (corruption, nepotism), but also inherited from the communist period, the low level of trust today characterizes a large part of our contemporary society and constantly influences many dimensions and variables of their lives.

Keywords: trust, survey, post-communist Romania, crisis.

INTRODUCERE

Întrebarea „Considerați că majoritatea oamenilor sunt de încredere?” a fost adresată pentru prima dată într-un chestionar de opinie publică în 1950, iar la începutul

* PhD student, Doctoral School of Sociology, University of Bucharest, e-mail: george.simion04@gmail.com.

anilor 1980 a fost inclusă în World Values Survey, în SUA. De-a lungul timpului, încrederea s-a dovedit a fi unul dintre cei mai importanți indicatori ai calității vieții comunităților și societăților din întreaga lume (Ortiz-Ospina & Roser, 2015).

Studiile și sondajele asupra încrederii au generat multiple sensuri ale acestui concept. Shorter Oxford Dictionary listează 16 înțelesuri diferite ale încrederii. Chiar și în literatura sociologică există multă variație conceptuală, ceea ce face dificilă o abordare unitară asupra încrederii, care să fie utilă din punct de vedere metodologic (Barbalet, 2009).

Dincolo de corelația dintre nivelul încrederii și calitatea vieții subiecților chestionați, încrederea are un caracter difuz, fiind asociată cu multiple variabile și percepții, reprezentări, emoții. Încrederea este corelată cu sistemul de valori al persoanei, cu contextul cultural, definit de multe ori de evenimente majore din istoria unui stat și de impactul acestora asupra societății.

Caracterul difuz al încrederii apare inclusiv ca urmare a dificultății de a plasa încrederea într-un singur câmp științific. Ea a fost studiată de psihologi, analiști politici, sociologi, rezultând dimensiuni și concluzii la nivel micro (relația dintre individ și persoana sau instituția pentru care i se cere să evalueze gradul de încredere), cât și la nivel macro (rețea socială, încrederea generală a oamenilor în sisteme politice, economice, sociale) (Lewis & Weigert, 1985, p. 965).

În cadrul acestei lucrări îmi propun să enumăr și să interpretez perspectivele de studiu, definițiile asupra conceptului de încredere, cu accent asupra celei sociologice, care integrează sau este influențată de toate celelalte dimensiuni identificate (cognitivă, emoțională, comportamentală; personală sau impersonală). Ulterior, apelând la studiile și sondajele existente asupra încrederii, realizate la nivelul României, între anii 2011 și anii 2022, vizez să identific corelații, variații ale nivelului de încredere cu evenimente, asocieri, reprezentări simbolice ale celor chestionați. Sondajele utilizate au acoperire națională și surprind variațiile încrederii de-a lungul ultimilor ani, dar și comparații între rezultatele sondajelor recente asupra încrederii și cele derulate în România imediat după tranziția de la comunism la democrație.

Deși redau o imagine incompletă sau interpretabilă asupra încrederii subiecților chestionați față de entități și persoane publice, încrederii în alți indivizi, în alte sisteme, rezultatele sondajelor reprezintă un punct de plecare pentru o cercetare asupra încrederii investite în aceștia. Nu voi analiza sondajele fără a ține cont de substratul social și cultural din ultimii ani din România, de evenimentele politice sau de alte elemente de impact societal, de riscuri și îngrijorări, care ar fi putut influența evoluția nivelului de încredere măsurat astfel.

Pe o scală a nivelului de încredere care pornește de la neîncredere, pesimism, sentimentul că lucrurile merg într-o direcție greșită sau dezamăgire, și ajunge la încredere ridicată, speranță într-un viitor mai bun, optimism, un nivel ridicat al mulțumirii asupra calității vieții proprii și asupra situației societății, la nivel general, aceste poziționări, atitudini și emoții sunt integrate în mare parte în indicatorul încredere, care reprezintă, la o primă definire macro, cuprinzătoare, o sumă a reprezentărilor sociale, dar și a caracteristicilor individuale care definesc raportarea

la exterior. Încrederea pare să fie cea care are capacitatea de a le influența pozitiv sau negativ pe toate celelalte, având o importanță vitală pentru instituțiile economice și politice ale unui stat (Cook & Gerbasi, 2009, p. 231).

Această importanță se poate traduce în plan economic prin creștere economică și productivitate sau dimpotrivă. În plan politic, încrederea crește sau scade capitalul politic al unor persoane și entități (Cook & Gerbasi, 2009, p. 236).

Însă demersul de a măsura, defini și identifica conexiunile cu alte concepte-cheie se dovedește anevoios. Din punct de vedere sociologic, încrederea reprezintă o convingere în onestitatea, integritatea și credibilitatea celorlalți. Nu ar trebui redusă la dimensiunea cognitivă sau emoțională, la procesul psihologic intern al individului, ci studiată aprofundat, apelând la sensul său sociologic, la variațiile sale în funcție de interacțiunile sociale ale indivizilor sau în funcție de substratul sociocultural al societății din care aceștia fac parte (Pew Research Center, 2007, Schilke, Reimann, & Cook, 2021, p. 252). În viața cotidiană, la nivel interpersonal, încrederea este văzută drept un amestec de sentimente și gândire rațională (Lewis & Weigert, 1985, p. 972).

Fie generalizată sau particulară, există situații în care încrederea implică un cerc relativ larg de Alții, necunoscuți (*unfamiliar others*), un nivel societal de analiză și o gamă largă de activități în raport cu care poate exista încrederea (Schilke, Reimann, & Cook, 2021, p. 242).

DEFINIREA ÎNCREDERII. DIMENSIUNI ȘI VARIAȚII

Un studiu complet asupra încrederii sociale presupune răspunsuri la întrebări precum: Care este natura încrederii?; Care sunt elementele cu care interacționează (inclusiv pentru accentuarea sau diminuarea sa)?; Cum și cât de repede este distrusă?; Cum poate fi măsurată?; Cum interacționează cu alți indicatori sociali (instituții sociale, structuri sociale)?; De ce variază de la o societate la alta?

Majoritatea definițiilor încrederii surprind caracterul complex și difuz al acestui concept. Ele descriu dispoziția de a plasa încrederea ca așteptare optimistă asupra comportamentului celuilalt, o stare de așteptare favorabilă în privința acțiunilor și intențiilor celorlalți, o tendință atitudinală de a te încrede în ceilalți, a fi încrezător în bunele intenții ale altora, o obligație morală de a-ți asuma că ceilalți sunt de încredere ori o convingere implicită în natura binevoitoare a omenirii. Concret, încrederea poate fi caracterizată drept dependență, o dispoziție a celui care se încrede sau acordă încredere de a accepta să depindă de un alt individ. Se bazează mai degrabă pe anticiparea intuitivă a unui rezultat viitor, decât pe evaluarea evoluțiilor pe baza unor informații sau cunoștințe. Facilitează și atinge, astfel, obiective dificil sau imposibil de obținut (Luhmann, 1979, Mollering, 2001, Schilke, Reimann, & Cook, 2021, p. 243).

Psihologia personalității conceptualizează încrederea drept un atribut psihologic pe care indivizii îl dezvoltă în proporții diferite, în funcție de experiențele personale

și de procesul de socializare prin care au trecut. Această varietate de proporții este vizibilă în scalarea psihometrică a încrederii, unde aceasta este definită drept așteptarea generalizată că te poți baza pe afirmațiile celorlalți și că promisiunile pe care le fac aceștia vor fi îndeplinite (Lewis & Weigert, 1985, p. 975).

Încrederea este și o realitate sociologică, existând diferite variabile situaționale care intensifică sau scad nivelul încrederii (cooperării) ori neîncrederii, deși are atât o dimensiune emoțională, cât și una cognitivă, funcționând ca o presupunere care stă la baza ordinii sociale (Lewis & Weigert, 1985, p. 967). Cu alte cuvinte, chiar dacă aparent pornește din alegeri și procese individuale, încrederea este o proprietate a colectivității, fiind aplicabilă relațiilor dintre oameni și nu stărilor psihologice ale acestora (Lewis & Weigert, 1985, p. 968, Barbalet, 2009).

În funcție de dimensiunea încrederii (între indivizi sau între individ și societate), aceasta poate fi personală sau impersonală, bazată pe o așteptare personală sau pe un contract social (Barbalet, 2009). Alte viziuni asupra întinderii conceptului spun că o analiză a încrederii pleacă de la recunoașterea caracterului său multidimensional: cognitiv, emoțional, comportamental, toate fiind integrate într-o experiență socială unitară (Lewis & Weigert, 1985, pp. 968–969).

Din perspectivă individuală, încrederea unui individ în alt individ este plasată în vederea obținerii unui rezultat. Încrederea și rezultatul sunt interdependente și nu pot exista unul fără celălalt. O relație de încredere ia naștere dintr-o înțelegere mutuală (precum în cazul relațiilor de cooperare și schimb) și din cunoașterea dezvoltată în timp cu privire la nivelul reciproc de încredere (Cook & Gerbasi, 2009, p. 220). În cazul în care rezultatul nu este atins, încrederea este trădată. Într-o astfel de situație, încrederea este mijlocul prin care unui viitor incert i se creează aparența certitudinii în așa fel încât lucrurile pot porni către un rezultat sau o situație viitoare altfel nedisponibilă (Barbalet, 2009).

Încrederea este bazată pe un proces cognitiv care stabilește persoanele și instituțiile în care ne putem încrede, cele care nu prezintă încredere și cele care nu sunt cunoscute. În această situație, în mod irațional alegem în cine să ne încredem, în funcție de circumstanțe, bazându-ne pe motive întemeiate, care ne îndeamnă să avem încredere. Altfel spus, familiaritatea este o precondiție a încrederii sau a lipsei acesteia pentru fiecare angajament pe care individul îl adoptă față de o anumită atitudine în privința viitorului. Apariția încrederii la nivelul experienței cognitive este dată de momentul în care actorii sociali nu mai au nevoie sau nu își mai doresc alte dovezi sau motive logice pentru a avea încredere (Lewis & Weigert, 1985, p. 970).

Nivelul de încredere plasat de un individ în altul este influențat de factori precum: durata relației, statusuri (compatibile sau incompatibile), simetrii sau asimetrii de putere, poziția fiecăruia în rețeaua socială din care aceștia fac parte. De asemenea, atributele individuale ale fiecărui actor – gen, educație, ocupație – pot conta în definirea încrederii. Asta înseamnă că relațiile de încredere nu sunt exclusiv duale, ci implică factori specifici rețelei sociale, care pot stimula sau descuraja încrederea (Cook & Gerbasi, 2009, p. 220).

Un alt factor care poate influența nivelul de încredere este dat de dimensiunea emoțională. Asemenea legăturilor afective de prietenie și iubire, încrederea creează o situație socială în cadrul căreia se investesc resurse emoționale considerabile, motiv pentru care experiența emoțională experimentată de un individ căruia îi este trădată încrederea este una puternic negativă. În anumite situații, trădarea încrederii afectează ireparabil bazele relației sociale. Dimensiunea emoțională este prezentă în toate tipurile de încredere, dar intensitatea sa variază: nivelul cel mai ridicat apare în cazul relațiilor interpersonale apropiate, iar nivelul cel mai mic apare pe fondul unor situații în care diverse roluri sociale sunt exploatate în diferite scopuri (de exemplu, medici care nu își fac datoria sau care efectuează operații nesolicitate pentru a obține câștiguri materiale, polițiști care primesc mită, politicieni corupți). Abuzul de încredere de care dau dovadă aceștia, prin acțiunile lor ilegale/imorale, dau naștere unor sentimente colective precum furie, deznădejde, mânie, cât și unei încrederi scăzute în sistemele, instituțiile pe care le reprezintă (Lewis & Weigert, 1985, p. 971).

După cum am afirmat mai sus, există un consens în literatura de specialitate asupra faptului că încrederea presupune un sentiment pozitiv de așteptare în privința acțiunilor viitoare ale celuilalt, susținută de premisa conform căreia individul se poate baza pe sau poate fi dependent de celălalt. Astfel, baza încrederii reprezintă sentimentul de încredere în acțiunile viitoare ale celuilalt și de asemenea în privința judecății proprii cu privire la celălalt. Practic, avem o dublă încredere în cele din urmă, atât în capacitatea noastră de a gestiona situația, cât și în capacitatea celui din fața noastră (Barbalet, 2009).

Dimensiunea comportamentală, care o completează pe cea cognitivă și pe cea emoțională, se referă la acțiunea socială pe care încrederea o susține, justifică, îndeamnă. Ne angajăm într-un comportament riscant pe baza așteptării că toți ceilalți implicați în respectiva acțiune vor acționa în funcție de simțul datoriei și de competențe sau, dimpotrivă, nu ne încredem în indivizii ale căror acțiuni sunt în contradicție cu normele și valorile noastre (Lewis & Weigert, 1985, p. 971).

Totuși, cum abordăm sociologic încrederea? Care sunt condițiile, elementele specifice și variațiile încrederii, dintr-o perspectivă sociologică?

Într-o primă etapă, încrederea poate fi înțeleasă prin analizarea tipului de relație socială, situație și sistem în care acestea au loc. Astfel, încrederea există într-un sistem social atât timp cât membrii acestui sistem se simt în siguranță față de acțiunile viitoare și acționează în vederea acestora, generate de prezența celuilalt sau a reprezentării sale simbolice. Ea reprezintă mai degrabă o bază pentru constituirea grupurilor solidare, decât pentru cultivarea simțului obligativității morale (Lewis & Weigert, 1985, p. 968). Încrederea permite relațiilor sociale să aibă loc în baza faptului că, în absența acesteia, complexitatea generată de posibilitățile viitoare ar paraliza orice acțiune (Lewis & Weigert, 1985, pp. 969–973).

Încrederea este disponibilitatea unui subiect de a deveni vulnerabil în fața altuia. Atunci când individul își plasează încrederea în celălalt, își asumă riscul că

acesta nu va acționa conform așteptărilor, respectiv de a crede că acesta va acționa egoist, spre binele propriu. Incertitudinea poate reprezenta o pre-condiție a încrederii. Altfel spus, apelăm la încredere atunci când nu avem alte instrumente cu ajutorul cărora să fim siguri de finalitatea acțiunilor celor din jur.

Încrederea poate fi divizată în două categorii: particulară și generalizată. Prima categorie se referă la un cerc restrâns și familiar de subiecți în care ne plasăm încrederea, respectiv un domeniu specific în care alegem să fim încrezători. Cea de-a doua implică un cerc mult mai larg de subiecți, nefamiliari, implicați în diverse activități, la un nivel societal mult mai extins (Schilke, Reimann, & Cook, 2021, pp. 239–245).

Variațiile nivelului de încredere, evoluțiile care au avut loc la nivel social în ultimele decenii indică o schimbare majoră, dintr-o ordine socială bazată în principal pe încredere personală sau interpersonală, într-o ordine socială bazată mai mult pe încrederea în sisteme, care caracterizează societățile contemporane (Lewis & Weigert, 1985, p. 973). Variațiile în timp în relațiile de încredere și variațiile de la o persoană la alta pot explica inclusiv fenomenele sociale. În acest context, încrederea nu este o simplă dispoziție sau trăsătură psihologică, ci o caracteristică a relațiilor sociale. Diverși factori determină în ce măsură individul se încrede într-un alt individ, printre care ceea ce știe despre ținta încrederii sale, în situații particulare, dar și sub influența unor factori situaționali precum nivelul de incertitudine și riscul (Cook & Gerbasi, 2009, p. 220).

Potrivit lui D. Stolle, încrederea generalizată reprezintă un capital social, care implică acces și apartenență la diferite tipuri de rețele. Cele două concepte, încredere și capital social, se definesc reciproc și sunt interdependente. Pe de altă parte, indivizii pot fi membri ai unor rețele formate din agenți care nu prezintă încredere, iar acest lucru are consecințe negative asupra normelor și valorilor societale. Faptul că locuitorii unei țări, regiuni, unor orașe sau sate sunt capabili să se încreadă unul în celălalt și, în acest fel, ajung să-și rezolve mai repede multe dintre problemele colective, în timp ce alții nu, se dovedește a fi una dintre enigmele științelor sociale. Altfel spus, prin plasarea încrederii în celălalt, faci primul pas spre a împărtăși cu ceilalți nu numai reguli, norme, ci și probleme, care își găsesc mult mai repede rezolvarea (Rothstein & Stolle, 2008, pp. 3–4).

Cel mai important mecanism generator de capital social este dat de interacțiunile sociale frecvente, de preferat ca urmare a apartenenței la asociații de voluntari. Mai exact, asociațiile și rețelele formale și informale generează capital social prin prisma efectelor socializatoare ale cooperării. Există însă o altă abordare asupra tezei de mai sus, care se referă la faptul că nu toate grupurile urmăresc un scop dezirabil din punct de vedere normativ. De fapt, multe asociații sunt create pentru a genera neîncredere, dând naștere unei culturi de segregare. Această distincție (asociații care generează capital social *versus* asociații care nu servesc acestui scop) este cea dintre *bridging* – crearea de punți între mai mulți indivizi cu caracteristici diferite și *bonding* – crearea de legături cu indivizi cu caracteristici similare (Rothstein & Stolle, 2008, pp. 5–6).

Pentru a se dezvolta, capitalul social trebuie să fie încorporat și pus în legătură cu contextul politic, dar și cu instituțiile politice formale și instituțiile juridice. Instituțiile și politicile guvernamentale creează, canalizează și influențează capitalul social (Rothstein & Stolle, 2008, p. 7).

Pentru a fi studiat, capitalul social poate fi abordat atât atitudinal, cât și instituțional-structural. Prima abordare are ca obiect de studiu relația dintre încrederea politică sau instituțională și încrederea generalizată. Cea de-a doua abordare generează trei probleme în relația instituții-capital social: **1.** atitudinile nu sunt corelate cu caracteristicile instituționale actuale – nu știm ce anume din caracteristicile instituționale generează sau deteriorează încrederea generalizată; **2.** întrucât în democrațiile avansate din punct de vedere industrial există o varietate de forme de încredere instituțională, devine problematică înglobarea acestora într-un tot unitar, cu o singură etichetă (încredere în guvern) – multe dintre studii identifică puține corelații sau chiar deloc între încrederea generalizată și încrederea în instituții politice, din cauză că se concentrează pe instituțiile politice în general, fără a aprofunda elementele specifice; **3.** mecanismul ambelor afirmații cauzale rămâne neclar, de la încredere generalizată la performanță instituțională sau la încredere în politicieni – nu știm cum a te încrede în oameni creează servicii de calitate pentru cetățeni și politicieni mai responsabili. Cu alte cuvinte, cetățenii cu un nivel al încrederii mai ridicat contactează oficialii guvernamentali mai des, determinând creșterea nivelului de implicare al acestora – sau, dimpotrivă, politicienii reflectă cultura încrederii sau a neîncrederii din societate (Rothstein & Stolle, 2008, pp. 8–10)?

Cea de-a doua abordare, cea instituțională, este centrată pe rolul statului, confundat de multe ori cu guvernul, ca sursă a capitalului social, încrederea în stat fiind definită și raportată exclusiv la guvern. Mai mult, nu este departajată încrederea în instituții din punct de vedere al părții reprezentative a sistemului politic (partide politice, parlament, ministere etc.) și încrederea în instituții din punct de vedere al părții care asigură implementarea politicilor publice (Rothstein & Stolle, 2008, p. 10). O altă abordare face diferența dintre încrederea pe verticală (cea în instituții publice) și cea pe orizontală (între indivizi). Ambele forme ale încrederii se întrepătrund, se influențează reciproc și, de cele mai multe ori, pot fi regăsite relații cauzale între ele: de exemplu, lipsa totală a încrederii cetățenilor în instituții duce la diminuarea încrederii dintre indivizi (Rothstein & Stolle, 2008, p. 11).

Încrederea este baza sistemului social, astfel că fără încrederea publică în viabilitatea, eficiența și legitimitatea banilor, legilor și a altor simboluri culturale, instituțiile sociale moderne s-ar dezintegra. Un semn că un sistem social este pe cale de a se schimba fundamental este pierderea generalizată a încrederii în bani, în legitimitatea conducerii și autorității politice, în instituțiile educaționale și religioase și, în cele din urmă, a încrederii interpersonale din viața cotidiană. Cu alte cuvinte, ne așteptăm să ne pierdem încrederea în ceilalți pe măsură ce încrederea acordată instituțiilor publice se erodează. Iar acest lucru evidențiază natura profund sociologică a încrederii, atât din punct de vedere al surselor acesteia, cât și din perspectiva funcțiilor manifestate în viața individului (Lewis & Weigert, 1985, p. 974).

Există trei semnificații ale conceptului de încredere: speranță, nădejde și încredere. Speranța este opusă resemnării, nădejdea opusă îndoielii, ambele fiind mai degrabă emoții, așteptări sau lipsa acestor așteptări, elemente pasive, detașate, contemplative, care nu presupun participare sau implicare activă, ci plasează responsabilitatea asupra sorții, destinului, și nu asupra unui individ responsabil (Sztompka, 2003, p. 25).

Încrederea este singura dintre cele trei care presupune decizie, implicare, responsabilitate și care depinde într-o foarte mare măsură de raționamentele și convingerile proprii. Reprezintă o strategie de gestionare a incertitudinii și a unui viitor necontrolabil, care ajută individul să se adapteze în fața unui mediu social complex, să maximizeze oportunitățile și să minimizeze riscurile. Având un anumit grad de încredere, anticipăm sau gestionăm un viitor necunoscut, incert, ne asumăm riscuri, încercăm să estimăm ceea ce va fi și ce decizii să luăm astfel încât să ne protejăm de evoluții negative (Sztompka, 2003, pp. 25–26).

Dincolo de dimensiuni, ipostaze, motive ale unei încrederi ridicate sau scăzute, remarcăm faptul că nivelul de încredere poate fi schimbat atât pe fondul unor situații punctuale, procesate cognitiv de indivizi, cât și sub influența unor factori externi, atunci când societatea eșuează în a prezenta încredere și poate da naștere unor comportamente individuale sau colective, printre care proteste, nemulțumiri în masă sau alte tipuri de comportamente la scală largă (Lewis & Weigert, 1985, p. 980).

Observăm că funcția primară a încrederii este mai degrabă sociologică decât psihologică, din moment ce indivizii nu ar putea să aibă încredere dacă nu ar exista relațiile sociale.

Nivelurile diferite de eficiență instituțională și corectitudine reprezintă în viziunea lui Stolle și Rothstein: **1.** stimuli de influențare a percepției individului cu privire la siguranța și securitatea proprie. Absența sau prezența fricii față de ceilalți va influența în mod evident credința că majoritatea oamenilor ar trebui să prezinte încredere; **2.** instrumente prin care individul distinge între cei cărora le este acordată responsabilitatea prezervării interesului public și restul societății. De exemplu, dacă cei în poziții de putere și responsabilitate nu pot fi de încredere, atunci majoritatea celorlalți în mod sigur nu prezintă încredere; **3.** factori de modelare a comportamentelor indivizilor în sensul respectării sau nu a unor valori. De exemplu, mesajul sistemelor corupte este că, pentru a obține ceea ce își dorește, individul trebuie să fie implicat în diferite forme de corupție, ceea ce nu permite apariția încrederii generalizate între indivizi; **4.** cauze ale unor experiențe pozitive sau negative în raport cu aceste instituții, atunci când individul interacționează cu reprezentanți ai acestora. Instituțiile corupte pot determina experimentarea discriminării și a nedreptății, care influențează negativ încrederea generalizată (Rothstein & Stolle, 2008, pp. 13–14).

Potrivit lui Simmel, regăsim în încredere un alt element psiho-social, numit credință, în baza căruia indivizii acționează mai degrabă pe o bază emoțională sau irațională, în contextul gestionat. Această credință caracterizează comportamentul

uman, pornește din sensul metafizic al relațiilor sociale și apare într-o manieră empirică, accidentală, fragmentată, în conștiința noastră, departe de motive reale, fundamentate ale încrederii. Un exemplu al manifestării credinței este deținerea banilor. Atunci când individul știe că se poate baza pe resursele financiare deținute, este mult mai încrezător în organizațiile socio-politice la care se raportează (Simmel, 1990, p. 179).

Rolul principal al încrederii este de a reduce complexitatea situațiilor sociale analizate de indivizi. Însă prezența sa în fiecare legătură socială particulară este problematică: soții, prietenii își pierd uneori încrederea unii în ceilalți; cetățenii își pierd încrederea în guvern, justiție, mass-media sau în sistemul monetar; pacienții și clienții își pun întrebarea dacă doctorii și avocații sunt de încredere. Această neîncredere poate avea un rol funcțional în relațiile interpersonale și instituționale complexe. Cu alte cuvinte, neîncrederea reduce și ea complexitatea prin faptul că impune un curs de acțiune bazat pe suspiciune, monitorizare și activarea stării de alertă. Dar nu pentru mult timp. În cele din urmă, locul suspiciunii este luat de cunoaștere sau realiniere, pentru ca actorii sociali să se bazeze din nou pe un tip de încredere și să poată funcționa în societate. Încrederea și neîncrederea pot fi funcționale, dar dinamica fiecăreia conduce la un sistem diferit de gestionare a acțiunilor: cel bazat pe solidaritate (încredere) sau cel care funcționează pe baza conflictului sau competiției (neîncredere) (Lewis & Weigert, 1985, p. 970).

Teoretic, încrederea nu ar trebui confundată cu legitimitatea, însă, când este adresată întrebarea dacă cetățenii au încredere în guvern, de exemplu, această întrebare privește fie legitimitatea (convingerea că guvernul are dreptul de a face ceva), fie performanța (convingerea conform căreia creșterea economică, bunăstarea socială sau alte bunuri economice sau sociale ar putea rezulta din practici sau politici particulare) (Barbalet, 2009).

Nivelul de încredere variază de la o persoană la alta și surprinde multe dintre dinamica sociale aflate în centrul sociologiei: încredere în membrii familiei, în colegii de muncă, în organizații, în străini, în anumite rase sau etnii, în persoane de un anumit sex, printre multe altele (Schilke, Reimann, & Cook, 2021, p. 247).

Modelul structural al încrederii conține trei entități sau elemente: actorul care își plasează încrederea, persoana asupra căreia plasează încrederea și obiectul încrederii – care se referă la domeniul sau activitatea în care este plasată încrederea. Dimensiunea încrederii poate varia de la particular la general, adică implică un cerc de persoane și entități, mai mare sau mai mic, în care actorii principali au încredere (Schilke, Reimann, & Cook, 2021, p. 247).

Majoritatea studiilor abordează conceptul ca variabilă dependentă, în timp ce consecințele sale sunt foarte puțin explorate. Din perspectiva celui care se încrede, încrederea poate fi exploatată, generând prejudicii emoționale sau chiar materiale. Din perspectiva celui care este țința încrederii, aceasta poate fi nedorită, deoarece deseori vine cu obligația morală de reciprocitate (Lewis & Weigert, 1985, p. 968).

Ferdinand Tönnies identifică mai multe clase de norme, date de ordine, lege, moralitate și diverse tipuri de voință socială, în funcție de care sunt create regulile:

norme ale comunității, unanimitate, obiceiuri comune, convenții, legislație, opinie publică bazată pe interese comune. La baza acestor forme de organizare socială stă consensul, care presupune implicit atât încrederea reciprocă, cât și încrederea indivizilor, a comunității în sisteme, organizații, autorități, instituții. Normele expuse anterior sunt specifice unei societăți cu simț al moralității, iar respectarea lor poate fi dată atât de optimismul indivizilor conectați social, parte din rețele sociale bine definite, cât și de frica acestora în fața nerespectării unor convenții sociale, impuse la nivelul comunității din care fac parte (Heberle, 1937, pp. 18–23).

Ideea solidarității sociale sau mai bine zis a societății de succes bazate pe consens agreat și asumat unanim de membrii săi este descrisă și de Émile Durkheim. În viziunea sociologului francez, societatea funcționează asemenea unui organism viu, cu diferite părți care se asigură de buna funcționare a întregului. Structura societății nu este dată, în viziunea sa, de suma acțiunilor și comportamentelor indivizilor care o formează, ci este definită distinct. Astfel, societatea are rolul de a influența, chiar constrânge indivizii, prin norme, fapte sociale, sentimente comune, curente sociale. Prea multă libertate, prea mult spațiu decizional afectează în mod negativ indivizii, în opinia lui Durkheim. Creează confuzie, incertitudine, când ar trebui să promoveze solidaritate socială, consens, valori și norme facil de promovat de către familie, religie, școală, locul de muncă. Conectați la normele sociale, oamenii ar trebui astfel să primească recunoașterea drepturilor, dar și a contribuției lor la acțiunile colective. Deconectarea oamenilor de societate duce la dezintegrarea normelor și a valorilor comune (Nickerson, 2023).

Astfel, pornind de la studiile și tezele de mai sus, putem observa că viziunea lui Durkheim ne invită nu doar să privim societatea ca pe o entitate distinctă, diferită de indivizii care o compun, ci și să abordăm relația societate-individ ca pe o măsură de reglare a ordinii și bunăstării sociale. O societate compusă din indivizi neîncrezători, pesimiști, lipsiți de credință, reprezintă o societate lipsită de norme, valori pozitive, în care excepțiile iau locul obiceiului, iar influența este dată de indivizi asupra societății, și nu invers. O societate cu valuri mari de insecuritate reprezintă, de asemenea, o anomalie, o expresie a incertitudinii, riscurilor și fricilor resimțite și așteptate de indivizi.

Conform acestei viziuni, cu cât suntem mai neîncrezători, cu atât scade consensul social, capacitatea de a ne alinia comportamentul la reguli și norme agreeate și definite de societate.

RISC, INCERTITUDINE ȘI ÎNCREDERE

Așa cum am remarcat anterior, încrederea socială este un concept complex, fără limite, puternic corelat cu toate aspectele vieții socioeconomice. O perspectivă din care acesta poate fi analizat sau chiar operaționalizat este prin intermediul unor trăsături precum: răspunsul în fața situațiilor incerte din viața socială, corelația cu riscul ca particularitate a societății moderne sau baza reprezentată de încredere

pentru comportamentul individual de asumare a riscului, influența puterii asupra încrederii sociale (Sztompka, 2003, p. 16, Mollering, 2001).

Deși încrederea în general este indispensabilă în relațiile sociale, întotdeauna implică un element inevitabil de risc și potențială îndoială care apar pentru a înțelege de ce o alternativă la încredere nu este mereu posibilă (Cook & Gerbasi, 2009, p. 219). Având rolul de a reduce complexitatea situațiilor sociale gestionate, nu putem spune că încrederea reduce și riscurile, ci, mai degrabă că, prin plasarea încrederii în altcineva, evităm sau minimizăm riscurile pe care ni le asumăm. Preferăm să avem încredere, decât să acționăm rațional și informat, mai ales când am avut succes procedând astfel, în situații anterioare (Lewis & Weigert, 1985, p. 968).

De ce nu acționăm mereu rațional și nu preferăm să analizăm atent riscurile și complexitatea situațiilor întâlnite? În primul rând pentru că nu avem timpul și resursele necesare pentru a estima rațional ce urmează să se întâmple și a controla efectele viitoare ale acestor evenimente. Nu avem mereu capacitatea de a pune la punct o strategie de colectare și procesare a informațiilor despre relațiile de cauzalitate, care să ne permită să facem predicții cu privire la probabilitatea, ridicată sau scăzută, a unor evenimente viitoare (Lewis & Weigert, 1985, p. 969).

Încrederea apare în contextul unei acțiuni umane, orientate spre viitor. Astfel, reprezintă o ipoteză suficient de sigură pentru a servi ca bază pentru un comportament practic. Deși uneori suntem siguri că prezicem corect viitorul, nu facem asta, ci mai degrabă evaluăm ceea ce se poate întâmpla în viitor, pornind de la cunoașterea avută în prezent, chiar dacă această cunoaștere nu este disponibilă și nu ne oferă imaginea completă dorită, ci oferă o înțelegere vagă, parțială, asupra situației cu care individul se confruntă (Sztompka, 2003, p. 17, Mollering, 2001).

Ajungem la concluzia că avem o încredere scăzută sau ridicată într-un anumit mediu, domeniu, în oameni, în mod intuitiv și într-un anumit context: atunci când suntem puși în fața unor decizii, în condiții de incertitudine și lipsă de control, atunci când ne ghidăm mai degrabă după probabilități estimate, decât după certitudini. Adăugăm acestui context factorul uman. Cele mai comune situații presupun alocarea încrederii în oameni, nu în obiecte, ci în acțiunile unor indivizi, în sisteme create de oameni sau situații influențate de aceștia. Asta pentru că suntem interconectați, funcționăm în cadrul unor rețele sociale ample și, de multe ori, ne bazăm fundamental pe ceilalți, înainte de a acționa sau pentru a acționa. Gradul de încredere proiectat în ceilalți depinde într-o foarte mare măsură de așteptările noastre față de acțiunile celorlalți, așteptări proiectate în funcție de datele pe care le deținem despre intențiile, motivațiile, obiectivele acestora – într-un sens mai larg, în funcție de convingeri, cunoaștere, amintiri și interpretări asupra experiențelor trecute. Provocarea principală în ceea ce privește încrederea investită în cei din jur este gestionarea incertitudinii și a riscului, elemente specifice condiției umane, omniprezente în sistemele și acțiunile sociale (Sztompka, 2003, pp. 19–24).

În anumite situații, avem încredere în acțiunile altora, chiar dacă nu știm toate detaliile despre implicațiile acestor acțiuni. De la un anumit punct, interpretările

noastre țin locul cunoașterii, iar conștientizarea noastră asupra necunoscutului și incertitudinii trece în plan secund (Mollering, 2001).

Gradul de siguranță avut în deciziile sau acțiunile celor din jur, cât și în cele proprii poate fi dependent de gradul de încredere. Altfel spus, de exemplu, avem o încredere mai mare în cei care ne apără țara dacă avem cunoștințe despre sistemul militar și dacă am avut experiențe pozitive cu reprezentanții acestuia. Un exemplu situat la polul opus este sistemul medical, despre care auzim de cele mai multe ori în mass-media: cazuri de pacienți nemulțumiți, erori medicale sau condițiile improprietăți din spitale. Fiind confrunțați cu astfel de informații și poate și cu experiențe negative, tindem să proiectăm o încredere scăzută (chiar inexistentă) în medici, asistente, tratamente, în orice are legătură cu sistemul medical (Sztompka, 2003, p. 17, Mollering, 2001). Din exemplele anterioare, înțelegem că plasăm încredere nu doar intuitiv, pe baza credințelor, ci și pornind de la cunoașterea acumulată asupra persoanelor, instituțiilor, organizațiilor socio-politice, respectiv de la experiențele avute în raport cu acestea.

Încrederea favorizează asumarea riscurilor, cooperarea, oferă acea stare de așteptare favorabilă în raport cu acțiunile și intențiile altora. Provocarea sau dificultatea majoră este de a răspunde la întrebarea dacă starea de așteptare în raport cu acțiunile și intențiile celorlalți este favorabilă sau nu. Altfel spus, dacă această încredere este mai degrabă irațională decât rațională, ne schimbă perspectiva dintr-una preventivă, temătoare, într-una neglijentă, în care viitorul este lăsat la mâna destinului (Mollering, 2001).

Experții și non-experții au avut întotdeauna păreri și concluzii diferite asupra aceluiași risc. Diferența principală dintre cele două viziuni este dată de nivelul de cunoaștere: experții își fundamentează analizele pe statistici, date științifice, în timp ce non-experții înlocuiesc această cunoaștere cu încrederea avută în cei responsabili cu gestionarea unor riscuri, indivizi sau instituții, organizații. Încrederea ține locul cunoașterii pentru non-experți și, de multe ori, influențează nu doar percepțiile, ci și acțiunile întreprinse pentru gestionarea riscurilor (Siegrist & Cvetkovich, 2000, p. 713).

O corelație încă disputată este raportul dintre o încredere instituțională ridicată și o societate civilă puternică (Siegrist & Cvetkovich, 2000, p. 713). De exemplu, prezența scăzută la vot în România este adesea considerată o consecință a lipsei de încredere atât în sistemul politic în sine, cât și a atitudinii generale pesimiste, a melancoliei civice, conform căreia, indiferent de lider, formațiune politică, lucrurile nu se vor schimba în România, ci vor continua pe aceeași direcție.

Încrederea reprezintă o precondiție a interacțiunilor sociale, încurajează împărtășirea de informații, comunicarea deschisă și cultivă toleranța și autonomia. Are o valoare morală, presupune reciprocitate, obligație morală, este deci o calitate relațională, este un mijloc special de schimb social (Mollering, 2001). Cultura încrederii reprezintă un set de reguli (norme și valori) care stabilesc fluxul de încredere la nivelul unei societăți (acordare de atenție, demn de încredere, împărtășirea aceluiași valori) și provin din experiențele trecute ale indivizilor cu instituțiile sociale. O cultură

a încrederii este influențată, mai mult decât de atitudinea și poziționarea față de riscuri și necunoscut, de: normele și obiceiurile sociale, stabilitatea ordinii sociale, modul de organizare socială, familiaritatea mediului, mecanismele de responsabilizare (Luhmann, 1979).

Odată cu apariția teoriei societății riscului, propusă de Ulrich Beck și Anthony Giddens, riscul capătă o semnificație socială majoră. Potrivit acestor autori, societatea a trecut de la modernizarea industrială, la etapa actuală, caracterizată de avansul tehnologic fără precedent, cu efecte atât asupra distribuției bunurilor, cât și asupra factorilor de risc. Cea mai importantă consecință a avansului tehnologic o reprezintă apariția unor dezastre cauzate de oameni, precum accidentul nuclear de la Cernobîl, care, spre deosebire de catastrofele naturale, pot fi evitate. Impactul ambelor tipuri de dezastre este amplificat sau diminuat de sistemele sociale, economice, politice și culturale. Teoria societății riscului susține faptul că scala și potențialul de producere a unor catastrofe este în creștere, în timp ce oamenii își pierd încrederea în capacitatea și abilitățile experților și oamenilor de știință de a prezice producerea lor, respectiv de a preveni apariția acestora (Baxter, 2020, pp. 305–306).

IDENTIFICAREA ȘI MĂSURAREA ÎNCREDERII ÎN ROMÂNIA POST-DECEMBRISTĂ: ANALIZĂ CALITATIVĂ A DATELOR SECUNDARE

Pentru a aprofunda tema, am ales să analizez calitativ datele regăsite în spațiul public, provenite din studii și sondaje publice asupra încrederii plasate de subiecți din România asupra celorlalți, asupra instituțiilor publice, organizațiilor, altor sisteme și medii din România. Am ales să cuprind în analiză sondaje referitoare la încredere realizate din 2011 până în prezent, pentru a asigura o bază extensivă de răspunsuri provenite de la subiecți din România, reprezentative la nivel național. Am ales sondaje realizate de-a lungul mai multor ani de aceleași companii de sondare a opiniei publice, pentru a surprinde cât mai multe variații și ipostaze ale termenului studiat, dar și pentru a putea realiza comparații între datele obținute, folosind aproximativ aceleași eșantioane și același mod de culegere a acestora.

Întrebarea principală în studierea încrederii la nivelul unei societăți este următoarea: „Care sunt efectele macrosociale ale unei scăderi a încrederii în indivizi sau în instituții? Rezultatele sondajelor ne arată că încrederea în indivizi a scăzut sau că frica și riscul au crescut?” (Cook & Gerbasi, 2009, p. 236).

Dincolo de relația dintre încredere și risc, prin aplicarea unor chestionare în cadrul unor sondaje de opinie sunt vizate și alte obiective, precum: trenduri în timp, comparații între țări din punct de vedere al încrederii, corelații și asocieri (Schilke, Reimann, & Cook, 2021).

De unde vin diferențele în ceea ce privește încrederea oamenilor în entități sau în ceilalți? Din experiențele primare ale vieții, dar și în urma procesului de socializare, a conectării sociale, ceea ce generează un nivel general al așteptărilor cu privire la atribuirea calității de a fi de încredere. Cu alte cuvinte, oamenii învață în ce măsură ceilalți în urma conectării sociale sunt de încredere. Un alt răspuns se referă la

componenta biologică, adică influențele genetice care predispun individul la anumite niveluri de încredere generalizată (Schilke, Reimann, & Cook, 2021, p. 243).

Dincolo de diferențele între nivelurile de încredere ale indivizilor și de modul în care se formează și deformează încrederea, sondajele analizate în continuare redau și tendințele sociale la capitolul încredere, relevând anumite caracteristici ale relației de încredere dintre individ și societate, focalizându-se pe dimensiunea sociologică a conceptului central al lucrării de față.

ÎNCREDERE LIMITATĂ: ÎN CINE ȘI DE CE?

Vom începe prin a analiza rezultatele câtorva sondaje din perspectiva încrederii în profesii, funcții, instituții sociale sau instituții ale statului. Astfel, potrivit studiului intitulat *Atlasul Valorilor Românilor* (2021), care analizează nivelul încrederii în ultimii 30 de ani, încrederea celor chestionați în partidele politice nu a fost niciodată ridicată. La sfârșitul anilor 1990, aceasta varia de la 10% la 20%, în funcție de contextul politico-economic în care fuseseră culese datele. În aceeași perioadă, a fost remarcată o variație similară sau chiar mai mare pentru nivelul de încredere al respondenților în Parlament sau Guvern (între 15% și 25%). Oscilații mai mari au fost remarcate în cazul Președinției, dată fiind asocierea, chiar confundarea funcției cu individul aflat în acest rol (între 20 și 50%) (Sociu, 2021).

Conform unui sondaj realizat în 2016 de IRES, în topul categoriilor profesionale de încredere respondenții plasează preoții, pompierii, medicii chirurgi, sportivii, iar la polul opus parlamentarii, politicienii, miniștrii, consilierii locali. Biserica, sistemul medical din România, cel educațional, Banca Națională prezintă o încredere ridicată, iar partidele politice, Parlamentul, Guvernul, Administrația Publică prezintă un nivel scăzut de încredere. Remarcăm o asemănare între încrederea proiectată în persoane și cea în instituțiile din care fac parte aceste persoane (politicieni – partide politice, preoți – biserică), ceea ce confirmă faptul că respondenții au luat în considerare aceleași caracteristici pentru itemi diferiți (de exemplu, încrederea în anumite categorii profesionale, respectiv în anumite instituții). Încrederea se relevă aici drept un concept difuz, care se confundă și se suprapune cu experiențe, percepții, asocieri foarte bine corelate cu viața personală și profesională a fiecăruia dintre noi, devine o expresie a unui contract social, a unui angajament, a relației celor chestionați cu persoanele analizate (IRES, 2016).

Comparând rezultatele sondajelor analizate de *Atlasul Valorilor* cu cele ale sondajului IRES, menționate anterior, observăm aceeași constantă a lipsei de încredere în partide, politicieni, instituții politice. De ce subiecții au o încredere scăzută în instituțiile statului? Un prim răspuns, care explică nivelul scăzut de încredere plasat de aceștia în instituții, persoane, profesii, sisteme, ar fi faptul că prin încredere sau neîncredere, respondenții înțeleg și asociază difuz neîncrederea cu toate problemele resimțite de ei, cu așteptările, convingerile și dezamăgirile lor. Altfel spus, un nivel scăzut de încredere poate veni dintr-o percepție negativă a indivizilor asupra unor figuri publice sau instituții sau chiar din experiențe negative

anterioare cu sistemul politic, medical, cu administrația publică centrală sau locală. Totuși, sunt situații în care această încredere (mică sau mare) poate fi o expresie a optimismului sau pesimismului specific indivizilor chestionați, a așteptărilor (îndeplinite sau nu) ale acestora.

Însă care sunt cauzele variațiilor încrederii surprinse mai sus? Ce ascunde această variație? Un prim răspuns care poate explica diferitele oscilații ale încrederii proiectate de respondenți în instituții, poate fi combinația dintre un stat cu o capacitate administrativă scăzută și o democrație imperfectă, cum ar fi cea din România.

Conform lui Stolle și Rohstein, alte surse ale variațiilor încrederii generalizate pot fi sistemul juridic și ramurile administrative responsabile cu implementarea politicilor publice. La polul opus se regăsesc instituțiile reprezentative din stat (legislativul, executivul). De ce există această diferență între încrederea plasată în sistemul juridic și cea în instituții reprezentative? Ne încredem în funcționarii publici, poliție, judecători, serviciile de asistență socială pentru că aplică principiul egalității, cât și pentru imparțialitatea lor, în timp ce neîncrederea în instituțiile dominate de politicieni este bazată pe partizanat. Spre deosebire de instituțiile politice, tribunalele, poliția și alte instituții juridice au o sarcină specială – descoperirea și pedepsirea celor care nu respectă legea. Astfel, apreciem mai mult eficiența și corectitudinea instituțiilor de aplicare a legii care acționează în situații cunoscute, față de efectele difuze ale activității politicienilor, pe care nu le resimțim direct și imediat (Rothstein & Stolle, 2008, pp. 10–12).

Raportându-ne la definițiile surprinse în debutul acestei lucrări, putem interpreta încrederea scăzută a respondenților în politicieni și instituții publice drept o lipsă a credinței în acțiunile și intențiile celor asupra cărora este proiectată neîncrederea, o lipsă de speranță în evoluții viitoare favorabile, în așteptarea unor schimbări pozitive. Comparăția de mai sus ne mai arată și că încrederea scăzută este prevalentă în spațiul cultural românesc post-decembrist, este prezentă la nivelul întregii societăți și durează de decenii, tendința fiind de a se menține în același registru negativ și în următoarea perioadă.

Alte explicații ale unui nivel general scăzut de încredere în clasa politică pot fi de ordin emoțional, definind indivizii care au investit resurse emoționale, optimism, dar cărora le-a fost trădată încrederea, în momente-cheie (de exemplu, prin decizii controversate, tergiversate, din care au dedus cel mai probabil că nu se pot baza pe figurile politice analizate și că siguranța proprie și a familiei nu poate fi plasată în responsabilitatea acestora). Această încredere scăzută poate fi și expresia aceluiași nivel de încredere avut în întregul sistem politic, respectiv o posibilă cauză a pierderii încrederii și în ceilalți, pe măsură ce persistă sentimentul general de neîncredere. Nu în ultimul rând, o încredere scăzută arată o societate civilă slabă, care sub influența unor factori individuali sau situaționali este și va fi reticentă în a-și schimba perspectiva asupra celorlalți și nu este și nu va fi dispusă să își asume riscuri suplimentare în interacțiunile cu mediul politic și / sau instituțional.

Alte percepții care, cel mai probabil, contribuie la lipsa de încredere a subiecților în statul român au fost colectate de la cei care spun că se confruntă cu o

corupție insuportabilă (87%), că cei bogați nu s-au îmbogățit prin muncă (76%), că statul român nu este capabil să asigure reguli de competiție corecte (68%), că sistemul de justiție nu face dreptate cu adevărat (68%), că respondenții nu se simt egali în fața legii (60%) (IRES, 2016).

Un nivel scăzut de încredere pare să fie acordat instituțiilor statului și din cauza asocierilor cu fenomene aflate în atenția opiniei publice: corupția, nepotismul, lipsa transparenței, lipsa rezultatelor așteptate, care au primat în fața datoriei morale a alesului față de cei care l-au votat sau față de cei pe care acesta îi reprezintă.

Conform lui Stolle și Rothstein, motivele pentru care practicile corupte și ineficiente din ramurile administrative ale statului influențează predilecția oamenilor de a (nu) se încrede în societate nu sunt ușor de identificat. Ar putea fi vorba despre presupunerea că, în societățile unde cetățenii nu au încredere în poliție sau sistemul juridic, apare o formă de compensare prin creșterea nivelului de încredere a indiviziiilor în rețelele informale. Însă, în acest caz, discutăm despre încredere particulară și nu despre încredere la modul general (Rothstein & Stolle, 2008, p. 11).

Aceiași autori spun că un sistem corupt, nedrept, are efecte direct proporționale cu nivelul capitalului social existent în societate, în special atunci când este măsurat ca încredere la modul general. Argumentul autorilor în susținerea acestei afirmații este următorul: instituțiile de aplicare a legii au un scop particular, acela de a identifica și pedepsi indivizii care încalcă contractele, oferă și primesc mită, se angajează în acțiuni clientelare, înșală sau fură și, prin urmare, nu prezintă încredere. Dacă indivizii consideră că aceste instituții își fac treaba eficient, corect, atunci au motiv să creadă că probabilitatea ca cei cu comportamente înșelătoare să scape este una destul de mică. Cu alte cuvinte, în această situație, oamenii decid că majoritatea semenilor sunt demni de încredere (Rothstein & Stolle, 2008, p. 12). Atunci când sunt analizate diferențele sau variațiile de încredere plasate în ceilalți (în oameni, instituții), trebuie luate în calcul și acțiunile celor în care este plasată încrederea sau neîncrederea: polițiștii, angajații serviciilor de asistență socială, judecătorii, învățătorii sau profesorii. Cu alte cuvinte, comportamentele lor funcționează ca semnale puternice pentru standardul etic al societății din care fac parte, consecința cea mai frecventă fiind pierderea încrederii oamenilor în ei, în cazul unor comportamente imorale. Fiind mult mai ușor de pierdut decât de generat, încrederea reprezintă un atribut esențial al interacțiunilor sociale (Rothstein & Stolle, 2008, p. 13).

De ce respondenții acestor sondaje au o încredere generală scăzută în figurile politice? Posibil din cauza asocierii cu sistemul politic, cu un partid anume sau pornind de la percepția conform căreia nu poți avea încredere în oamenii afiliați politic sau în cei care migrează de la un partid la altul. Analizăm, alături de celelalte dimensiuni de mai sus, și lipsa de încredere a respondenților în ceilalți. Peste 75% dintre aceștia afirmă că nu pot avea încredere în oameni și că sunt prevăzători și precauți în relațiile interpersonale. Deși suntem ființe sociale și obișnuiți să trăim în comunități, nu ne încredem total în oamenii din jur, ci ori suntem foarte selectivi cu apropiații, ori alegem să ne încredem în rude și mai deloc în ceilalți (Sociu, 2021). Din nou, această lipsă de încredere o putem pune pe

seama mecanismelor de acțiune sau socializării din comunism a unei părți a populației, ale cărei efecte sunt vizibile și astăzi, când valorile tradiționale se mențin, chiar dacă sistemul politic s-a schimbat. Încă există, în rândul românilor, o predispoziție pentru tradiționalism, comportamente preventive, siguranță, astfel de alegeri fiind generate de frică, neasumarea riscurilor și dificultatea de gestionare a situațiilor incerte, nedefinite.

Alte explicații ale neîncrederii plasate în ceilalți pornesc de la aspectele teoretice din prima parte a lucrării: inexistența acelei obligații morale, dar și inexistența acelei dispoziții optimiste, prin care subiecții se încred în acțiunile celor din jur. Aceștia nu au convingerea implicită a calității benigne a acțiunilor celorlalți și sunt mai degrabă individualiști decât membri ai unor rețele sociale puternice.

Am asistat în ultimii 30 de ani la o criză a încrederii la nivelul societății românești. Cum a funcționat societatea românească în aceste condiții? Criza de încredere nu a fost una permanentă, ci a oscilat pe măsură ce au apărut momente electorale, figuri politice noi, schimbări în administrație ce induceau speranță într-un viitor mai bun (Sociu, 2021). Ulterior, încrederea a fost înlocuită treptat cu pasivitatea, uneori transformată în reacții în masă ale populației (proteste de mare amploare). Deși substratul cultural și mentalitatea moștenită din comunism ne-au îndemnat să nu avem încredere, să nu reacționăm, să nu ieșim în evidență, pe alocuri, cei întrebați nu doar că s-au declarat preocupați de direcția greșită în care merge statul român, ci au și amendat această evoluție negativă, fiind tot mai conștienți de probleme sistemice precum corupția sau incompetența unor responsabili de a asigura bunăstarea societății.

Criza de încredere la nivelul societății românești actuale, așa cum reiese ea din sondajele de opinie citate, se referă la lipsa credinței generale, la lipsa unei stări de spirit pozitive, desprinse din relațiile sociale dintre indivizi, la o tendință atitudinală a acestora de a nu se încrede în ceilalți. Concret, această criză poate fi definită drept o așteptare generalizată a societății românești a unor evoluții negative, a unor probleme și pericole, în care oamenii simt că nu se pot baza pe afirmațiile și promisiunile celorlalți – atât apropiați, cât și reprezentanți ai unor instituții, organizații, autorități. Nu se bazează pe vreo înțelegere mutuală sau contract social de încredere reciprocă, ci, din contră, este o expresie a unei încrederi trădate în mod repetat, iremediabil afectate (Cook & Gerbasi, 2009).

Descoperim prin intermediul modului în care respondenții și-au plasat încrederea trăsături specifice societății românești, doritoare de a se îndepărta de comunism și de lipsurile resimțite în perioada regimului totalitar. Respondenții au asociat deseori figurile politice sau partidele cu reminiscențe ale comunismului, de unde și lipsa de încredere în aceste elemente, iar biserica a reprezentat un refugiu în momente critice. Astfel de asocieri au rămas constante în ultimii ani, biserica regăsindu-se în topul încrederii subiecților. Putem explica diferența dintre nivelul ridicat de încredere plasat în biserică și cel scăzut acordat partidelor și mediului politic, într-o primă etapă, prin intermediul dimensiunii încrederii regăsite în cei în care este depozitată încrederea sau neîncrederea. Altfel spus, ambele evaluări

(asupra bisericii, asupra partidelor) sunt influențate de o anumită relaționare: între indivizi, respectiv între indivizi și societate, regăsindu-se mai mult sau mai puțin în una din categoriile cognitivă, emoțională, comportamentală.

Încrederea în biserică este un produs al tipurilor de interacțiune dintre indivizi și societate. Prin intermediul bisericii, ne refacem legăturile, speranța în ceilalți, optimismul, iar în cazul unei încrederi trădate în sisteme sau figuri politice, ne găsim refugiul în biserică, în divinitate, pe care ne bazăm mai mult decât pe figurile politice analizate. Încrederea în biserică provine mai degrabă din acele convingeri moștenite și formate, ca rezultat al socializării, prin intermediul căreia s-au transmis așteptările pozitive în raport cu instituția bisericii și divinitatea. Plasăm încredere în biserică mai degrabă emoțional, decât rațional și avem un sentiment pozitiv asociat cu această instituție, pe care, de multe ori, nu ne propunem să îl explicăm sau justificăm, ci îl luăm ca atare. Astfel, mai degrabă vorbim de speranță și nădejde în biserică, în locul termenului de încredere, care implică într-o mai mare măsură raționalul, responsabilitatea și decizia asumată.

Mai mult, putem regăsi și în neîncrederea în partide o reacție emoțională, pornită posibil din abuzuri de putere sau din alte acțiuni care stârnesc reacții negative la nivel individual, dar și colectiv.

La începutul anului 2020, într-un context în care populația se confrunta deja cu incapacitatea decizională generată de problemele interne ale statului român, dintre care o vulnerabilitate intens criticată era situația deplorabilă a sistemului medical român (tradusă prin lipsa medicilor, condițiile improprii din spitale, lipsa investițiilor în echipamente), apar primele referiri la o pandemie. Primele luni ale pandemiei, în România, sunt caracterizate de frică, neputință, un sentiment general de lipsă de control asupra situației, generate de noutatea evoluțiilor și mediatizarea continuă a acestora. În acest context complicat, în care anxietatea generală creștea pe zi ce trece, apar primele referiri la vaccinurile împotriva virusului COVID-19. Deși rata mortalității cauzate de virus era în creștere în România, o mare parte din populație era reticentă în privința vaccinării. Concluzia aceasta o desprindem din analiza unui sondaj aplicat la nivel național, în cadrul căruia doar 30% dintre respondenți spuneau că s-ar vaccina, iar 30% declarau că s-au vaccinat, deși jumătate din cei întrebați își mențineau îngrijorarea asupra evoluției pandemiei.

Tot jumătate din participanți considerau politicul și instituțiile publice vinovate pentru numărul mare de infectări cu virusul, iar 70% dintre aceștia spuneau că nu ar fi de acord cu o carantină generală (IRES, 2020).

Altfel spus, deși îngrijorați peste măsură, subiecții par să nu aibă încredere suficientă în vaccinul împotriva virusului COVID-19 și plasează vina și responsabilitatea pandemiei în exterior, asupra autorității și factorului politic. Lipsa de încredere vine de această dată pe un fond major de teamă în fața efectelor secundare, o neîncredere în eficiența vaccinurilor, dar și neîncredere în competența celor responsabili de a limita efectele și propagarea virusului (IPSOS, 2020).

Neîncrederea în vaccinare poate fi explicată, apelând la teoriile încrederii, drept o expresie a unei așteptări generale pesimiste atât cu privire la evoluția

pandemiei, cât și la răspunsul și strategia autorităților românești de gestionare a acesteia. Putem evalua că au contat în plasarea neîncrederii în vaccinare inclusiv atributele individuale ale subiecților: gen, educație, ocupație, emoțiile negative dezvoltate față de fenomenul pandemic, dar și relațiile sociale deficitare între indivizi și între indivizi și sisteme, în care aceștia nu se simt în siguranță în raport cu acțiunile așteptate din partea celorlalți. Decizia de a nu se vaccina poate proveni și din egoism, respectiv necunoaștere sau din lipsă de solidaritate față de ceilalți.

România merge într-o direcție greșită este o afirmație cu care au fost de acord aproape întotdeauna cei întrebați, indiferent de titlul sondajului, anul realizării și culoarea politică a momentului. De exemplu, în cadrul unui sondaj aplicat de IRES în ianuarie 2016, aproximativ 65% din cei întrebați afirmă că direcția în care merge statul român este una greșită. Aproape jumătate dintre aceștia se declarau foarte puțin mulțumiți de felul în care trăiesc și vedeau viitorul cu pesimism (36%). Un procent de 60% afirma că nu există o persoană publică în România în care să aibă foarte mare încredere, în afara familiei și a prietenilor (IRES, 2022).

Aproape 40% dintre subiecți spuneau că au avut încredere în România, însă țara i-a dezamăgit, iar puțin peste 40% afirmă că au avut și au încă această încredere. Această variație a încrederii ne arată pe de o parte un segment de persoane care își mențin optimismul, dar și o altă categorie care resimte o puternică dezamăgire față de ceea ce le-a oferit România (IRES, 2016). Balanța pare să încline, cantitativ, către cei care au avut încredere, dar nu mai au și în prezent. Când și de ce se dezechilibrează această balanță către mai multă neîncredere decât încredere? Cel mai probabil, sub acțiunea unor factori externi, dar și a unora interni, ne schimbăm perspectiva și odată cu ea și nivelul de încredere în persoanele din jur și în cei care ne conduc sau ne reprezintă. Prin factori externi înțelegem, de exemplu, ciclurile electorale, evoluția unor evenimente cu impact național sau internațional, mediatizarea excesivă sau constantă a unor fenomene cu efecte negative asupra nivelului de trai. În schimb, factorii interni înglobează reacțiile individuale la ceea ce se întâmplă în mediul, comunitatea, societatea în care trăim.

Când? Atunci când așteptările individuale și colective în privința acțiunilor și intențiilor celorlalți sunt pesimiste, când viitorul anticipat este mai degrabă nesigur, negativ, decât favorabil, în special când dispare sentimentul de control, cel care ne îndeamnă să ne bazăm pe ceilalți, respectiv se activează întreaga grilă de factori situaționali, comportamentali, emoționali care ne scad apetitul pentru a spera la rezultatele așteptate, la evoluții mai bune, la promisiuni îndeplinite. Dificil de cuantificat care din factorii de mai sus au o pondere mai mare în a influența nivelul ridicat de neîncredere al celor întrebați, însă este certă dimensiunea sociologică prezentă în identificarea așteptărilor cu privire la România, prin definirea relațiilor sociale, respectiv a situației, a sistemului sau sistemelor în care este plasată încrederea.

Cum? Devine din ce în ce mai clar că respondenții chestionați pentru sondaje analizate folosesc preponderent componenta emoțională, dar și comportamentală atunci când plasează un anumit nivel de încredere în indivizi sau sisteme, dacă analizăm afirmația surprinsă în sondajul de mai sus, în care subiecții spun că au

avut încredere în România, dar țara i-a dezamăgit. Altfel spus, pe baza unor experiențe trecute, dar și a sentimentelor și percepțiilor, avute în aceste contexte, subiecții spun că încrederea le-a fost trădată, nefiind dispuși să o ia de la capăt, ci mai degrabă sunt convinși că nu ar trebui să se aștepte la rezultate pozitive, ci la dezamăgiri.

Surprinzător sau nu, aproape o treime din cei întrebați spun că nu au încredere în prietenii apropiați, vecini sau colegii de serviciu. Mai mult de jumătate cred că România nu poate asigura viitorul copiilor, că România nu își apără cetățenii, iar aproximativ 70% afirmă că românii, în egală măsură cu politicienii, sunt vinovați pentru ceea ce se întâmplă în România. La fel ca în cazul altor întrebări adresate, balanța înclină în favoarea celor care nu au încredere în statul român, de unde și plasarea responsabilității și vinei în politicieni, în Celălalt, pentru direcția greșită în care merge România (IRES, 2016).

Analizând sondajele anterioare, remarcăm că există o lipsă generală de încredere a respondenților în statul român, în capacitatea acestuia de a asigura bunăstarea vieții populației. Dezamăgirea, pesimismul, lipsa încrederii în apropiați, dar și în societate și guvernanți sunt trăsăturile de bază ale crizei încrederii, vizibile la majoritatea respondenților.

Sondajele evidențiază faptul că relațiile sociale sunt deficitare, respectiv că ordinea socială este bazată mai degrabă pe suspiciune și neîncredere, la nivel interpersonal, valabil și în ceea ce privește încrederea pe verticală. Neîncrederea în România este reflectată și în cea avută în ceilalți, ceea ce confirmă elementele teoretice din prima parte a lucrării. Neîncrederea resimțită de o bună parte din cei chestionați relevă o stare permanentă de alertă în fața unor pericole, probleme așteptate, probabil alimentată și de formulările recurente regăsite în discursurile publice – inclusiv cele ale președintelui României, Klaus Iohannis, discursuri care debutează adesea cu expresia „urmăresc cu atenție și îngrijorare”.

ÎNCREDERE RIDICATĂ: ÎN CINE ȘI DE CE? CORELAȚII ALE ÎNCREDERII

Pe de altă parte, cei chestionați au menținut o încredere ridicată în armată, biserică și sistemul educațional (Sociu, 2021). Cum putem explica această tendință, care s-a menținut, în ciuda schimbărilor politice, economice și sociale ce au avut loc în România, mai bine de trei decenii? O primă explicație o putem regăsi în mentalul colectiv al societății post-comuniste – unul tradițional, care își pune speranțele în divinitate, crede cu tărie în stabilitatea și verticalitatea sistemului militar și are așteptări de la profesori, educatori, formatori, în vederea unui viitor mai bun pentru ei, dar și pentru familiile lor.

Credință, speranță, nădejde sau încredere? Încrederea ridicată în biserică, armată, sistem educațional, surprinsă mai sus, vine, cel mai probabil, dintr-o combinație a primelor trei dimensiuni, care pune accentul pe emoții, pasivitate, nu pe implicare totală; care presupune plasarea responsabilității în factorul divin, nu în sarcina proprie sau a altcuiva. Cauzele încrederii ridicate sunt plasate astfel

mai degrabă în sfera iraționalului, a destinului, provin din convingeri personale sau colective, fiind specifice unei stări de spirit de moment sau cultivate îndelung, moștenite de la generațiile anterioare.

Astfel, potrivit sondajelor realizate de IRES (2016 *versus* 2015), la capitolul încredere în instituții executive, primele trei poziții sunt ocupate de Pompieri (aproximativ 80% în 2016, față de 75% în 2015), Armată (76% în 2016, față de 75%) și Jandarmerie (72% în 2016, față de 65%). Toate instituțiile din acest top se află pe un trend descendent al încrederii. Conform celor două sondaje, în ceea ce privește instituțiile sociale și private, biserica se află pe primul loc al încrederii (58% în 2016, față de 56%), urmată de universități (44% în 2016 *versus* 43%) și presă (36, 6% în 2016 față de 35,7%). Remarcăm o ușoară scădere sau mai degrabă stagnare a încrederii în aceste instituții (IRES, 2016).

Potrivit unor sondaje realizat în ultimii patru ani, biserica și armata sunt instituțiile în care subiecții au cea mai mare încredere, pe ultimele locuri regăsindu-se mass-media, guvernul, președinția, parlamentul (LARICS, 2020, INSCOP, 2021, CURS, 2022). Încrederea ridicată în biserică s-a menținut și în perioada pandemiei, pe același nivel cu încrederea în Jandarmerie sau în Comitetul Național pentru Situații de Urgență (IRES, 2020).

Instituțiile internaționale, precum NATO, ONU, UE, sunt cele mai de încredere în opinia celor întrebați, cu valori situate în jur de 50% din preferințele respondenților, atât în 2016, cât și în 2015 (IRES, 2016).

Din nou, încrederea este plasată în aceste instituții prin raportare preponderent la dimensiunea emoțională a deciziei, decât la cea rațională. De această dată, subiecții privesc instituțiile internaționale, în special UE, drept un mijloc de salvare, de evoluție, modernizare, poate chiar de reformare a statului român (cei întrebați privesc prin intermediul UE spre un viitor mai bun al copiilor, o creștere a nivelului de trai, speranța unei vieți mai bune a familiei).

Instituțiile internaționale s-au bucurat întotdeauna de încredere ridicată din partea celor întrebați, fie că vorbim de Atlasul Valorilor sau de sondajele realizate în ultimii ani (cele din 2015 și 2016, unde NATO, ONU, UE sunt de încredere pentru aproximativ jumătate din cei întrebați). În 2022, potrivit Eurobarometrului, în lunile iunie–iulie, aproximativ 67% dintre subiecți se declarau optimiști cu privire la viitorul UE, o tendință în creștere cu 8% față de valorile sondajului aplicat la începutul anului 2022, înainte de invazia rusă din Ucraina. Alte creșteri se înregistrează cu privire la percepțiile respondenților referitoare la: imaginea UE (de la 41% în ianuarie 2022 la 47% în iunie 2022), încrederea avută în UE (de la 49% la 54%). Dincolo de percepțiile respondenților asupra capacității UE de a gestiona efectele conflictului militar din Ucraina, aceștia sprijină sancțiunile economice impuse de Uniune guvernului rus (69%), iar majoritatea (61%) se declară mulțumită de răspunsul european în fața agresiunii ruse (Comisia Europeană, 2022).

În exemplul anterior, invazia rusă din Ucraina crește nivelul de încredere al celor întrebați în UE și în ceea ce privește mecanismul de răspuns al Uniunii în fața Rusiei. De ce? Posibil pentru că acțiunile UE sunt în total acord cu perspectiva majorității

respondenților asupra conflictului militar și, dată fiind proximitatea geografică a conflictului, apartenența la UE și NATO reprezintă pentru români un sprijin, un avantaj fără de care statul român nu ar fi putut evita implicarea directă în conflict.

O corelație a încrederii cu atributele individuale: gen, educație, ocupație, respectiv cu așteptări pesimiste asupra viitorului, incertitudinea contextului social regăsim în cazul vaccinurilor împotriva virusului COVID-19. Deși o treime din cei chestionați în februarie 2022 spun că pandemia de COVID-19 a adus multe schimbări în rău în viața lor, peste 40% declară că nu s-au vaccinat, motivele invocate fiind în primul rând lipsa de încredere în aceste vaccinuri, urmat de faptul că nu au avut nevoie de acest vaccin, frica de reacții adverse, contraindicații medicale sau pur și simplu lipsa dorinței de vaccinare (IRES, 2022).

Putem asocia lipsa de încredere în vaccinuri – deși în presa din România au fost numeroase campanii de promovare a vaccinării, oficiali, lideri informali fiind implicați în aceste campanii – cu o cultură a neîncrederii, resimțită major în perioade de criză, precum cea a pandemiei. Deși problemele și îngrijorările generate de efectele pandemiei au fost multiple, pe toate planurile, cel mai probabil a lipsit încrederea în sistemul medical, în vaccinuri în general, în sistemul politic, de guvernământ, ceea ce a generat un răspuns neașteptat, un număr mult prea mic de oameni doritori să se vaccineze în fața unui pericol global.

Însă cultura neîncrederii a reprezentat, mai întâi de toate, un cumul al raportării indivizilor și colectivității la întregul fenomen reprezentat de pandemie. Acest cumul de dimensiuni aflate în spatele culturii neîncrederii cuprinde, cel mai probabil, reacțiile cognitive, comportamentale, emoționale, trăsăturile individuale (gen, educație, ocupație), atitudinea în fața riscului și a incertitudinii, perspectiva optimistă sau pesimistă asupra viitorului, relațiile sociale, contextul social sau lipsa de familiaritate cu fenomenul gestionat.

Într-un alt sondaj realizat de IRES în iunie 2020, 60% din cei întrebați afirmau că virusul COVID-19 reprezintă o amenințare pentru România. Aproximativ 54% declarau că erau foarte sau destul de îngrijorați raportat la evoluția numărului de cazuri de COVID-19 și 40% se temeau de infectarea cu acest virus. Puțini sunt cei care credeau că autoritățile române au informat corect populația cu privire la această pandemie și foarte mulți cei care spuneau că autoritățile mai degrabă au ascuns informații (29% față de 68%). Un procent ridicat (aproximativ 56%) credea că a fost exagerată gravitatea pandemiei (IRES, 2020).

În sondajul anterior, lipsa de încredere în autorități persistă și este vizibilă prin asocierea sau confundarea acesteia cu o implicare eronată a autorităților în gestionarea pandemiei, care fie exagerează gravitatea acesteia, fie ascund informațiile reale în fața populației. Nemulțumirile la adresa autorităților și neîncrederea în implicarea liderilor perpetuează opinii și percepții negative, care, deși pornesc din experiențe sau situații singulare, se extind la adresa întregului sistem. În situația pandemiei, în ciuda fricilor și îngrijorărilor în creștere ale populației, neîncrederea în guvernanti a rămas una ridicată, existând acum, mai mult ca niciodată, o criză de încredere care a alimentat formarea unor comportamente anti-vaccinare.

Într-un alt sondaj derulat la finalul anului 2022, jumătate din cei întrebați se declarau pesimiști referitor la anul 2023. Cei mai mulți dintre aceștia spuneau că 2023 nu va fi mai bun nici la nivel personal, dar nici pentru România. Din nou, neîncrederea pare că stă la baza acestui pesimism al subiecților, vizibil în aproape toate sondajele care conțin întrebări cu privire la direcția în care se îndreaptă statul român și în guvernanți. Pericolul războiului este reprezentat ambivalent – 56% din cei întrebați spuneau că România nu se afla în pericol de a fi atacată de Rusia, iar 43% credeau opusul (IRES, 2022). De această dată, pesimismul respondenților relevă o tendință suprapusă cu lipsa de încredere, dar și cu percepțiile existente asupra pericolului războiului.

Sondajele realizate de-a lungul timpului asupra percepțiilor participanților cu privire la riscurile cu care se confruntă la nivel individual au relevat frici, îngrijorări, dar și neîncrederea acestora în fața unor evenimente sau experiențe. Cea mai recentă ediție a Barometrului privind percepția riscului din anul 2021 arată că respondenții au ca principală temere criza economică, pe fondul pandemiei (UNSAIR-IRES, 2021). Drept urmare, putem spune că neîncrederea românilor în ceilalți a fost plasată mai degrabă asupra mediului extern, decât asupra capacităților individuale.

Sondajele realizate în anii 2011, 2013 și 2015 asupra reprezentărilor riscurilor surprind nesiguranțe constante privind locul de muncă, posibilitatea realizării unui trai decent, evoluții viitoare îngrijorătoare în plan economic sau din punct de vedere al sănătății. În topul riscurilor considerate prioritare, evaluate drept foarte probabile, se numără: corupția, scăderea veniturilor, inflația (peste 80%), migrația forței de muncă în alte țări (77%), tulburările sociale (75%), traficul de droguri (72%), intrarea în incapacitate de plată (55%). Printre cele mai mari temeri pentru peste 80% din cei întrebați se aflau cele legate de viitorul copiilor, de prețuri, și de infracționalitate (IRES, 2011, IRES, 2013, IRES, 2015).

Astfel, principalele riscuri la adresa României menționate de respondenți erau: sărăcia, criza financiară, lipsa locurilor de muncă, apărute pe fondul unor probleme precum corupția, sărăcia, starea economiei (IRES, 2015, IRES, 2011). Altfel spus, îngrijorările respondenților continuă să fie de ordin economic, atât în 2011, cât și în 2021. Cel mai probabil, marea majoritate a celor întrebați percep riscurile la nivelul situației economice personale și naționale drept importante, de actualitate, prioritare pentru că fie se confruntă zilnic cu probleme financiare sau se tem de acest lucru, fie accesează constant informații despre situația economică. Riscurile din plan economic par a se confunda cu preocupările, problemele, temerile celor întrebați.

Care este legătura dintre riscurile percepute drept prioritare de respondenți și lipsa de încredere a acestora? Cele două elemente sunt interdependente și se amplifică reciproc. Odată cu ponderea ridicată a riscurilor din domeniul economic în topul riscurilor percepute de subiecți, scade și încrederea acestora în experți, în autoritățile responsabile cu gestionarea problemelor economice. Percepțiile deformate asupra unor riscuri afectează cel mai probabil și barometrul de încredere general al societății în domeniile, sistemele, persoanele asociate cu acele riscuri. La polul opus, riscurile considerate mai puțin îngrijorătoare cel mai probabil vor genera un nivel ridicat de încredere.

CONCLUZII

Articolul surprinde mai multe fațete ale încrederii, asocieri și, în final, reprezentări sociale ale conceptului în societatea contemporană românească, într-o dinamică ce surprinde variațiile din ultimele decenii.

Principală concluzie desprinsă din studiul asupra încrederii, atât la nivel teoretic, cât și din analiza datelor secundare, ne arată o acoperire extinsă a acestui concept, cu sintagme, asocieri, perspective de studiu diverse. Putem numi nivelul de încredere un indicator al calității vieții, desprins dintr-un sistem de valori, un sistem cultural, vizibil pe mai multe dimensiuni: cognitivă, emoțională, comportamentală; personală sau impersonală; definit de optimism sau pesimism, speranță, nădejde, dezamăgire sau entuziasm; mulțumire sau nemulțumire față de evoluțiile externe.

Fiind atât de variat și ușor de suprapus cu alte concepte, am ales să îmi concentrez atenția asupra substratului sociologic al încrederii. Astfel, am aflat că încrederea poate reprezenta baza unui sistem social, a relaționărilor și interacțiunilor dintre indivizi sau dintre individ și mediul exterior. Rolul încrederii este de a reduce complexitatea unei situații atunci când avem decizii majore de luat sau de a înlocui lipsa cunoașterii cu asocieri, experiențe trecute, alte elemente din care ne derivăm un anumit nivel al încrederii, pe baza căruia acționăm.

Încrederea poate fi observată atât la nivel micro, cât și macro, într-o rețea de indivizi sau în întreaga societate și este corelată cu riscuri, incertitudini, îngrijorări și emoții, evenimente majore de nivel național și internațional, căpătând diferite sensuri și variații. În România, putem vorbi de existența unei crize a încrederii, în ultimele trei decenii, având în vedere persistența lipsei de încredere a respondenților în ceilalți, în autorități, în sistem și în instituții politice, în special în momente de cotitură (precum pandemia de COVID-19, războiul din Ucraina) la nivel societal, dar și individual. Această criză a încrederii nu a avut aceeași intensitate, ci a variat în funcție de momente electorale, campanii mediatice, schimbări economice de impact. Pe alocuri, a generat fie valuri de solidaritate și angajament civic (în perioada 2017–2019 au fost organizate proteste de mare amploare împotriva unor inițiative politice controversate), fie de pasivitate totală, abandon social (procent ridicat al celor care declară, an de an, că România merge într-o direcție greșită și că nu există perspective pozitive ale acestei evoluții).

Care sunt caracteristicile sau cauzele acestei crize de încredere în guvernare, autorități, instituții publice? Amplificată de pandemie și război, pe un substrat cultural post-comunist, alimentată de experiențe negative personale avute cu reprezentanți ai sistemului public, politic, asociată cu fenomene aflate în atenția opiniei publice: corupția, lipsa transparenței, conexiunile existente între cei aflați la putere, care au primat în fața bunăstării oamenilor, această criză de încredere integrează un pesimism în creștere în rândul subiecților și o îngrijorare crescută privind viitorul propriu și al familiei.

Suntem mai degrabă reticenți decât deschiși în fața situațiilor noi (precum este cazul vaccinurilor împotriva virusului COVID-19), mai degrabă izolați decât

asertivi în cadrul comunității, mai degrabă pesimiști decât optimiști în privința viitorului, mai degrabă nemulțumiți decât mulțumiți de sistemul social și politic. Deși preponderent negative, trăsăturile anterioare redau un profil al românului puternic neîncrezător în capacitatea și intențiile celorlalți.

Totuși, din mijlocul acestui val de neîncredere și deznădejde, respondenții mențin sentimente și asocieri pozitive cu diferite categorii profesionale, pe care le consideră de încredere (preoți, pompieri, sportivi, muncitori), cât și o încredere ridicată constantă în armată, biserică, în sistemul educațional, și în instituții internaționale – UE, NATO, considerate că pot aduce un viitor mai bun pentru întreaga societate.

Fie că vorbim de o încredere ridicată sau limitată, aceste variații sunt strâns dependente de factori de nivel individual sau societal; sunt generate din exterior, alimentate de diferite caracteristici psihologice și corelate cu un spectru larg de trăiri, asocieri, momente, reprezentări. O analiză sociologică asupra nivelului de încredere ne arată un întreg profil sociocultural, individual, de nivel micro, dar și macro, al poziționării indivizilor față de ceilalți.

BIBLIOGRAFIE

1. Barbalet, J. (2009). A Characterization of Trust and its Consequences. *Theory and Society*, p. 367–382.
2. Baxter, J. (2020). Health and Environmental Risk. *International Encyclopedia of Human Geography*, 2nd edition, Volume 6, p. 303–307.
3. Comisia Europeană (2022, Septembrie 6). *Eurobarometru: Încrederea în UE este în creștere, pe fondul unui sprijin puternic pentru răspunsul UE la invadarea Ucrainei de către Rusia și pentru politicile energetice*. Preluat la data de 5 februarie, 2023, de pe Comisia Europeană. Reprezentanța în România: https://romania.representation.ec.europa.eu/news/eurobarometru-increderea-ue-este-crestere-pe-fondul-unui-sprijin-puternic-pentru-raspunsul-ue-la-2022-09-06_ro.
4. Cook, K. & Gerbasi, A. (2009). Trust. *The Oxford Handbook of Analytic Sociology*, p. 218–241.
5. CURS (2022, Aprilie 16). *Biserica și Armata rămân instituțiile în care românii au cea mai mare încredere. Parlamentul și partidele politice, pe ultimele locuri în topul încrederii, arată un sondaj CURS*. Preluat la data de 20 februarie, 2023, de pe G4Media.ro: <https://www.g4media.ro/biserica-si-armata-raman-institutiile-in-care-romanii-au-cea-mai-mare-incredere-parlamentul-si-partidele-politice-pe-ultimele-locuri-in-topul-increderii-arata-un-sondaj-curs.html>.
6. Heberle, R. (1937). *The Sociology of Ferdinand Tonnies*. Washington: American Sociological Association.
7. INSCOP (2021, Iunie 15). *Biserica, în topul încrederii în instituții*. Preluat la data de 20 februarie, 2023, de pe INSCOP: <https://www.inscop.ro/15-iunie-2021-basilica-sondaj-inscop-biserica-in-topul-increderii-in-institutii/>
8. IPSOS (2020, Octombrie 23). *Românii, pe ultimele locuri în lume în ceea ce privește intenția de vaccinare anti-COVID-19, dacă vaccinul ar fi disponibil*. Preluat la data de 20 februarie, 2023, de pe IPSOS: <https://www.ipsos.com/ro-ro/romanii-pe-ultimele-locuri-lume- ceea-ce-priveste-intentia-de-vaccinare-anti-COVID-19-daca-vaccinul>.
9. IRES (2011). *Barometrul Percepției Riscului*. București, Editura Ires.
10. IRES (2011). *Percepția riscurilor de securitate în România. Actori și instituții*. București, Editura Ires.
11. IRES (2013). *Percepția unor riscuri de securitate și a activității unor actori instituționali*. București, Editura Ires.
12. IRES (2015). *România înfricoșată. Percepții privind securitatea națională și incidența unor riscuri*. București, Editura Ires.

13. IRES (2016). *România - societate cu încredere limitată*. București, Editura Ires.
14. IRES (2020). *Frici și temeri ale românilor cu privire la pandemia de COVID-19*. București, Editura Ires.
15. IRES (2020, Aprilie 11). *Românii au cea mai mare încredere în Raed Arafat, care este personalitatea publică a momentului, în timp ce Guvernul se bucură de cea mai puțină apreciere în contextul pandemiei de COVID-19, arată un sondaj IRES*. Preluat la data de 20 februarie, 2023, de pe stirileprotv: <https://stirileprotv.ro/stiri/actualitate/sondaj-despre-gestionarea-pandemiei-in-cine-au-romanii-cea-mai-mare-incredere.html>.
16. IRES (2020, Decembrie 22). *SONDAJ AVANGARDE Doar 30% dintre români spun că se vor vaccina împotriva noului coronavirus/ 72% consideră că bisericile nu ar trebui închise de Crăciun / 70% nu ar fi de acord cu o nouă carantină generală*. Preluat la data de 20 februarie, 2023, de pe G4media.ro: <https://www.g4media.ro/sondaj-avangarde-doar-30-dintre-romani-spun-ca-se-vor-vaccina-impotriva-noului-coronavirus-72-considera-ca-bisericile-nu-ar-trebui-inchise-de-craciun-70-nu-ar-fi-de-acord-cu-o-noua-carantina-genera.html>.
17. IRES (2022). *Românii după 2 ani de COVID – 19*. București, Editura Ires.
18. IRES (2022). *Românii în anul 2022*. București, Editura Ires.
19. IRES (2022, Decembrie 30). *Cât de pesimiști intră românii în 2023 / Cât de mare este îngrijorarea privind riscul ca România să fie atacată de Rusia – sondaj IRES*. Preluat la data de 21 februarie, 2023, de pe HotNews: <https://www.hotnews.ro/stiri-esential-25994733-cat-pesimisti-intra-romanii-2023-studiu-ires.htm>.
20. LARICS (2020, Decembrie 16). *Barometru: Românii au cea mai mare încredere în Biserică. Cine ocupă următoarele poziții*. Preluat la data de 20 februarie, 2023, de pe Digi24: <https://www.digi24.ro/stiri/actualitate/social/barometru-romanii-au-cea-mai-mare-incredere-in-biserica-cine-ocupa-urmatoarele-pozitii-1418989>.
21. Lewis, J.D. & Weigert, A. (1985). *Trust as a Social Reality*. Portland: The University of North Carolina Press.
22. Luhmann, N. (1979). *Trust and Power*. New York: Wiley.
23. Mollering, G. (2001). The Nature of Trust: From Georg Simmel to a Theory of Expectation, Interpretation and Suspension. *Sociology*, p. 403–420.
24. Nickerson, C. (2023, Mai 12). *Emile Durkheim's Theories: Functionalism, Anomie And Division Of Labor*. Preluat la data de 1 octombrie, 2023, de pe Simply Sociology: <https://simplysociology.com/emile-durkheims-theories.html>.
25. Ortiz-Ospina, E., & Roser, M. (2015, Aprilie 12). *Our World in Data*. Preluat la data de 2 iunie, 2023, de pe Trust: <https://ourworldindata.org/trust>.
26. Pew Research Center (2007, Februarie 22). *Americans and Social Trust: Who, Where and Why*. Preluat la data de 2 iunie, 2023, de pe Pew Research Center: <https://www.pewresearch.org/social-trends/2007/02/22/americans-and-social-trust-who-where-and-why/#:~:text=Social%20trust%20is%20a%20belief,simple%20enough%20concept%20to%20describe>.
27. Rothstein, B., & Stolle, D. (2008). *The State and Social Capital*. Montreal: Comparative Politics.
28. Schilke, O., Reimann, M., & Cook, K.S. (2021). Trust in Social Relations. *Annual Review of Sociology*, p. 239–259.
29. Schmitz, A., & Eckert, J. (2022). Towards a General Sociology of Fear: a Programmatic Answer to Crucial Deficits of the Contemporary Fear Discourse. *Emotions and Society*, p. 275–289.
30. Siegrist, M., & Cvetkovich, G. (2000). Perception of Hazards: The Role of Social Trust and Knowledge. *Risk Analysis*, Vol. 20, p. 713–719.
31. Simmel, G. (1990). *The Philosophy of Money*. London: Routledge.
32. Socu, I. (2021, Aprilie 19). *Românii și instituțiile. Trei decenii de neîncredere*. Preluat la data de 5 februarie, 2023, de pe Scena9: <https://www.scena9.ro/article/atlas-valorii-romani-incredere-institutii>.
33. Sztompka, P. (2003). *Trust: A Sociological Theory*. Melbourne: Cambridge University Press.
34. UNSAIR-IRES (2021, Iulie 8). *Sondaj. Care sunt principalele riscuri de care se tem românii?* Preluat la data de 21 februarie, 2023, de pe R3media: <https://r3media.ro/sondaj-care-sunt-principalele-riscuri-de-care-se-tem-romanii/>

L'ÉMERGENCE DE LA GOUVERNANCE – ENTRE MARCHÉ ET SOCIÉTÉ CIVILE

ANTOINE HEEMERYCK*

ABSTRACT

THE EMERGENCE OF GOVERNANCE – BETWEEN MARKET AND CIVIL SOCIETY

This article sets out to question the articulation between market and civil society via the emergence of the notion of governance. This supposes shifting the focus from an analysis of the economic and political field towards examining its links with the charitable morality present everywhere today. In this sense, we will begin by returning to the emergence of business philanthropy in the 1980s in the USA. Then, we will broaden our perspective by questioning the abandonment of the doctrine of development in favor of structural adjustment policies and their implications for NGOs. This detour will allow us to better understand the neoliberal essence of governance. Finally, in the last part we will directly address some examples which show the adjustment between market and NGOs.

Keywords: governance, neoliberalism, market, philanthropy, (post) development.

Si la notion de gouvernance a donné lieu à des travaux intéressants, elle reste une catégorie politique dont l'analyse est loin d'avoir été épuisée, ce qui est pour le moins étonnant en regard de son « hégémonie politique » contemporaine (au sens d'Antonio Gramsci). Certes, il existe une vaste littérature sur ce sujet dans le domaine de la gestion et du management. Des recherches adoptant une perspective plus critique, refusant les implications sous-jacentes à la notion, ont également émergé. Parmi celles-ci, on trouve principalement des politologues (Hermet, Kazancigil, Prud'homme, 2005) et des anthropologues (Hours, 2012) qui se sont attachés à la mettre en lumière dans une optique distanciée des macro-idéologies. Tentons d'en dessiner très rapidement les contours.

* National Museum of Romanian Peasant, e-mail: antoine.heemeryck@gmail.com.

A priori, la gouvernance n'a pas de limite, ni de nature – concernant les objets – ni d'échelles – du niveau micro au niveau macropolitique. C'est une catégorie ou mieux une *doxa* (Bourdieu, 1979) émanant du « pouvoir ». Pour atteindre ce niveau de suprématie culturelle, elle a besoin de pivots conceptuels, d'intermédiaires cognitifs et techniques qui permettent de penser et d'agir sur le réel. Autrement dit : sur les institutions, les groupes sociaux, les corps, les subjectivités, les imaginaires. Le plus important est le marché comme mode d'organisation de sociétés, mais ce n'est pas le seul. En effet, on peut compter dans cet ensemble la société civile, les droits de l'homme, la concurrence libre et non faussée, la transparence – pour ne citer que les principaux. La gouvernance produit effectivement des normes et une économie morale qui modèlent à leur tour des comportements, sanctionnant les déviants par la déconsidération ou le stigmat. Plus précisément, ces normes sont intégrées à la gouvernance qui, ce faisant, les dénature, afin de leur donner une forme qui lui soit adéquate. On peut dire dans ce sens qu'elle se présente comme « la norme des normes » (Hours, *op. cit.*) et engendre un gouvernement de soi spécifique.

Dans cette contribution, nous tenterons d'analyser cette problématique qui paraît peu évidente tant la séparation fictive entre société civile et gouvernance est ancrée dans les esprits. Pour ce faire, dans un premier temps, nous reviendrons sur le contexte d'émergence récent de la notion. Ensuite, nous montrerons que la gouvernance n'est rien moins qu'une technologie de gouvernement spécifique, définissant et légitimant un mode d'exercice du pouvoir. Enfin en guise d'ouverture, nous mettrons en lumière le lien entre gouvernance, marché et certaines manifestations de la société civile. L'hypothèse défendue est que celle-ci ne s'inscrit plus systématiquement dans une opposition à l'État ou au capitalisme, mais dans une pédagogie du marché. Précisons qu'il s'agit de tendances lourdes mais non d'un découpage strict. Par conséquent, il existera toujours des contre-exemples. Cela dit, ils ne remettent pas fondamentalement en cause cette lame de fond. Dans cette perspective, nous suivrons Karl Polanyi (1983) pour qui la société de marché, pour assurer sa survie, doit s'étendre continuellement. La société civile est indubitablement entraînée dans ce mouvement. Mais c'est aussi une mobilisation de la morale qui se laisse voir dans ce moment. D'où le besoin de modeler une société civile non subversive.

GOUVERNANCE, SPÉCULATION, MARCHÉ

En guise de préalable, il faut noter que la gouvernance repose sur une équivoque fondatrice qui est également un piège rhétorique. Étymologiquement, gouvernance est synonyme de gouvernement. Dans cette acception, il s'agit d'une manière quelconque de gouverner. Sous cet angle, elle paraît neutre, banale, sans appartenance politique claire, relevant du domaine de la technique voire du bon sens. Mais ce n'est là qu'une manière de refouler sa propre nature. En effet, si la

gouvernance est un terme générique pour désigner n'importe quelle manière de gouverner, la domination d'une forme de gouvernance particulière se fait au détriment d'autres façons de penser le et la politique (entendues au sens large de médiation des intérêts bien compris et des rapports sociaux). À l'heure actuelle, il n'est effectivement plus possible de nier le lien entre doctrine néolibérale et gouvernance. Des points de référence historiques permettront de mieux comprendre cette coalescence. Le premier nous emmène dans le monde de la philanthropie étasunienne contemporaine.

On sait que l'idée de gouvernance d'entreprise apparaît timidement dans les années 1930. Mais elle se développe véritablement à partir des années 1980 dans une conjoncture particulière. Cette période, aux États-Unis, qui sont précurseurs en la matière, est marquée par un retour en force du conservatisme politique. On assiste alors à un assouplissement de la législation bancaire, fiscale et financière et une réforme de l'État social (par la destruction des services publics et l'affaiblissement des syndicats professionnels). Ceci va entraîner une transformation de l'économie politique. S'observent, d'une part, une financiarisation de l'économie, l'émergence de nouveaux modes d'accumulation de richesse et une « liquidation » (Lordon, 2000) du tissu productif, désormais soumis à la volatilité de la spéculation et, d'autre part, une augmentation exceptionnelle des inégalités et l'apparition d'une classe sociale d'une richesse inédite dans l'histoire de l'humanité. Dans cette nouvelle configuration, l'État n'est plus dans une relation d'altérité avec le marché, mais se voit et se pense lui-même comme une entité placée sous la tutelle de ces derniers dont il dépend pour accumuler des richesses. Aujourd'hui d'ailleurs, la légitimité morale des États est davantage jugée par les agences de notation et autres salles de bourse que par leur population. Le président de la France, Emmanuel Macron, a souligné en 2023 que la réforme du système public des retraites visaient à conformer les finances de l'État à celles des agences de notation. Ironie de l'histoire, les mouvements sociaux qui ont éclaté suite à cette décision ont fait baisser la note de la France au prétexte que celle-ci deviendrait de plus en plus difficile à réformer...

Aux États-Unis, cette conjoncture crée une structure d'opportunité dans laquelle vont s'engouffrer des acteurs traditionnellement exclus du monde de la haute finance. Ces *outsiders* défient rapidement l'ancienne aristocratie de Wall Street. Plusieurs productions culturelles l'illustrent. La plus récente est sans doute le film réalisé de Martin Scorsese, *Le loup de Wall-Street*, racontant le destin du courtier en bourse Jordan Bedfort et de ses acolytes (sorti en 2013). Plus loin, et beaucoup plus proche de la réalité, on trouve le film homonyme de la rue traversant le Financial District de New York, *Wall Street*, réalisé par Oliver Stone (sorti en 1987). Aussi, des figures illustrent-elles cette époque comme celle de l'arbitragiste George Soros ou encore Michael Milken qui inspira le film d'Oliver Stone évoqué ci-dessus. Ce dernier, aujourd'hui moins connu, est pourtant celui qui fera un usage systématique des célèbres *junk bonds* (littéralement « obligations pourries ») à travers la banque Drexel Burnham Lambert.

Dans les années 1980, l'État et l'aristocratie traditionnelle de Wall Street répondent avec force à la montée en puissance de cette classe concurrente. Et nombreux sont ceux qui sont condamnés à des peines légères de prison pour divers méfaits économiques. Ces *outsiders* sont momentanément privés de leurs outils spéculatifs. C'est pourquoi la lutte entre ces derniers et l'aristocratie financière se développe dans le champ de la philanthropie (Guilhot, 2005), instrument traditionnel de la légitimation des élites économiques dans les périodes d'accélération capitaliste. Si historiquement, aux USA, par philanthropie on entend un regroupement de toute action privée organisée autour de l'aide, c'est parce qu'elle relève d'une histoire particulière (Zunz, 2012). Effectivement, c'est l'alliance des classes réformatrices, des « barons voleurs » (pour reprendre une expression en vigueur) et des classes populaires qui scinde la géographie pratique et sémantique du terme. Il s'étend de la simple levée de fonds communautaire à l'investissement massif de capital dans des causes morales ou distinctives. La configuration des inégalités sociales s'y reproduit, habillée de principes éthiques. Pour s'en convaincre, il suffit d'observer le nombre d'universités étasuniennes fondées par des acteurs économiques : l'école de Chicago et John D. Rockefeller ; Ezra Cornell, John Hopkins, Leland Stanford dont les universités portent le même nom.

La fondation d'une université est sans doute l'un des signes distinctifs de l'appartenance à la catégorie peu nombreuse des opulents philanthropes. Cette mécanique ostentatoire fonctionne aujourd'hui encore comme le montre l'exemple de la Central European University fondée par George Soros, récemment évacuée de Budapest (Guilhot, 2004) suite à une campagne gouvernementale de harcèlement. Ici, lorsque nous parlons de philanthropie, nous avons à l'esprit une classe sociale qui se distingue par une richesse extraordinaire. C'est pourquoi le point de vue d'Olivier Zunz (2012), par ailleurs remarquablement intéressant, qui ne fait pas de *distinguo* masque une différence de finalités entre la philanthropie de masse et de celle des oligarques qui vise à la légitimation et à la reproduction des positions de domination. Cet éclairage concis permet de revenir à l'analyse des luttes économiques mentionnées.

La sanction de l'État, qui intervient véritablement vers la fin des années 1980, a pour conséquence de transposer la lutte économique dans le champ des bonnes œuvres caritatives. La comparaison avec les barons voleurs au cours du XIXe siècle montre qu'il s'agit davantage d'un attribut de classe qui apparaît lors des périodes de transformation profonde du capitalisme que d'une originalité contemporaine quelconque. On peut illustrer cette tendance avec les noms célèbres d'Andrew Carnegie et de John D. Rockefeller. Pour revenir à l'époque contemporaine, M. Milken a investi, en 2014, 50 millions de dollars dans le département de santé publique de la Georges Washington University. Depuis cette date, la School of Public Health porte son nom. Milken a également fondé le Milken Global Institute. Quant à George Soros, il n'est pas nécessaire d'approfondir ici dans la mesure où le rôle de sa fondation, Open Society, d'abord en Afrique du Sud, puis dans tous

les pays postcommunistes pour enfin devenir global, est de notoriété publique. L'actualité approfondit cette dynamique : Bill Gates est désormais le premier financeur de l'Organisation mondiale du commerce (OMC), investi dans d'innombrables projets de biotechnologie et d'ingénierie génétiques à travers le monde, grâce à sa fondation prétendument philanthropique (Astruc, 2022).

Comme le montre bien Nicolas Guilhot (2005), ce transfert financier et social entraîne effectivement d'une double opération : d'un côté l'investissement dans les bonnes œuvres est une opération de « blanchiment morale » évidente, de l'autre ces investissements permettent de maintenir une position dans la structure sociale par la reproduction sur un plan moral du capital. Mais il y a plus encore, et de multiples exemples dans les pays d'Europe de l'Est le montrent particulièrement bien : ces acteurs aux actions souvent toxiques pour le corps social tentent d'imposer une gouvernance taillée sur mesure sur leurs intérêts dans des domaines qui étaient jusque-là épargnés par la logique spéculative et marchande : éducation, santé, sécurité sociale... Bref, à tout ce qui touche à une forme de solidarité non ou peu marchande (Heemeryck, 2010 & 2015). Leur discours est trivial : « Laissez-nous prendre en charge la société et ses problèmes, car nous avons réussi grâce à nos méthodes dans le champ économique. Qui plus est, comme nous sommes très riches, donc nous sommes bien intentionnées ». Pourtant, cette accumulation de richesse est le plus souvent entachée de graves déviances morales et légales. Et on peut se demander si ce type de richesse et de comportement ne relève pas davantage du problème que de la solution.

Dans les années 1990, les crises financières ont été telles qu'elles ont appelé une sanction-régulation. Dans ces conditions, tout l'enjeu est alors de savoir comment et par qui cette activité doit être régulée. Afin de pondérer l'action coercitive de l'État, les grandes organisations philanthropiques nées sous cette ère proposent une régulation morale beaucoup moins coercitive qu'une imposition législative. Globalement, les sanctions contre les individus ne se transformeront pas en mesures strictes contre ces pratiques. Les instruments mis en œuvre ne seront pas réellement interdits comme on atteste la crise des *subprime* survenue en 2007. Ici, ce sont les acteurs traditionnels de la finance (notamment les grandes banques) qui ont joué un rôle dans la démultiplication spéculative sur des crédits hypothécaires attribués à des populations pour la plupart insolvables, ce qui est formellement interdit par la loi. Ces transformations sont donc structurelles et non conjoncturelles. Et le plus souvent, l'État est là pour accompagner ce dépassement de la loi afin de mieux le légitimer ultérieurement.

C'est dans ce cadre que se met en place une nouvelle rhétorique qui justifie et enferme la question politique dans une dimension morale. Plus précisément, c'est la gouvernance d'entreprise qui fait sa réapparition, mais dans une nouvelle formule, mettant l'accent sur les « bonnes pratiques », « la transparence » et la « responsabilité sociale de l'entreprise ». Ces concepts sont des piliers des « mots du pouvoir » (Rist, 2003) s'appuyant sur « une langue de coton » tant elle désarme

la critique. Ceci étant, le consensus ne concerne que le cadre de la lutte (entre État et élites économiques) et non la lutte elle-même (entre élites). Les *outsiders* en profitent pour étendre la question de l'utilitarisme à l'action philanthropique en critiquant la *corporate philanthropy* pratiquée par les anciennes entreprises et fondations datant de l'époque du New Deal. Elles seraient devenues des bureaucraties sclérosées qui manquent d'efficacité, d'une organisation souple et en mesure de proposer des solutions grâce à leur expertise. L'analogie entre de tels discours dans le champ de la philanthropie et dans le champ politique aujourd'hui est frappante. Il faut toujours réduire les dépenses et les services publics pour être plus efficaces. Mais elle est surtout contradictoire : comme le rappelle D. Graeber (2015), le monde des marchés ne tient qu'adossé à une bureaucratie hors de proportions de l'ONU à l'UE, en passant par les grandes fondations philanthropiques, jusqu'aux grandes banques qui ne sont rien moins que des manifestations publiques et privées d'une même structure. « Il faut mille fois plus de paperasse pour entretenir une économie de marché libre que la monarchie absolue de Louis XIV », assénait l'anthropologue. La formule a au moins le mérite de faire éclater quelques illusions et en particulier celle d'une critique de la bureaucratie de marché envers une autre qui relève du bien public.

Bien entendu, les réflexions sur la gouvernance d'entreprise précèdent cette période. Mais ce n'est que dans le cadre d'un investissement financier massif dans les « bonnes œuvres » que la gouvernance s'impose comme la forme ultime de bonne gestion de la politique.

DU DÉVELOPPEMENT À LA BONNE GOUVERNANCE

Parallèlement, à la même époque, mais sans superposition chronologique exacte, les institutions multilatérales font face à l'échec relatif des politiques de développement qui ont eu cours des années 1950 aux années 1980 (Rist, 2001). Cette période est marquée par une croyance dans le productivisme, l'industrialisation et les politiques nationales tant dans le domaine social qu'économique. Des indicateurs comme le Produit intérieur brut, la croissance sont en quelque sorte des survivances de cette époque qui, faute de contexte favorable à leur reconceptualisation, restent d'un usage courant. Pensons aux appréciations faites à l'égard de l'économie russe par le prisme du PIB depuis le début de la guerre en Ukraine et nous en concluons rapidement que cet indicateur (quand il n'est pas corrélé au pouvoir d'achat) n'a aucune pertinence descriptive ou analytique. Quoi qu'il en soit, dans cette configuration, l'État y tient un rôle central. Il est parfois autoritaire dans la mesure où l'on considère que sous un certain seuil de développement la démocratie ne peut exister. Le dirigisme est alors répandu. Ce cadre est partagé tant par les pays des deux blocs – communiste et capitaliste – que par les anciennes colonies. Le développement se définit aussi comme cadre d'intégration des pays dits « sous-développés » avec un État plus ou moins faible.

La première formulation globale du développement comme doctrine politique internationale est le fait du président étasunien Truman, dans un discours prononcé le 20 janvier 1949. Bien entendu, cette chronologie elle-même est un indicateur du fait que le Tiers-monde, au sens d'Alfred Sauvy (comparable au tiers-état de l'ancien régime en France), devient l'enjeu d'une lutte entre les deux blocs (Sauvy, 1952). La distinction réalisée met en avant le binôme développement / sous-développement. L'idéologie du développement est en effet marquée par un évolutionnisme plus ou moins assumé, hérité des lumières et parfois critiqué avec force et raison (Escobar, 1995).

Le développement prend fin dans les années 1980. Dès la fin des années 1970, un cycle de crises systémiques s'installe, qui s'enracine dans l'endettement des États et la disparition progressive de l'URSS. L'échec des politiques de développement est patent. Sont alors adoptées les Politiques d'ajustement structurel (PAS) par les institutions financières internationales. Celles-ci peuvent être caractérisées par la recherche d'un équilibre budgétaire stricte, une réduction des déficits publics, une baisse des contraintes fiscales pour les investisseurs extérieurs, une remise en cause du droit et de l'État social (santé, éducation, travail). Elle s'appuie sur une ouverture maximum de l'économie, transformation d'une violence inouïe puisque les marchés internationaux sont marqués par des inégalités fortes entre agents économiques. Cette *policy* d'abord appliquée en Amérique du Sud, en Afrique et en Asie, revient dans l'Union européenne à partir de la crise de 2007 par ce que Foucault appelle un « effet boomerang ». Comme partout ailleurs, elle favorise une instabilité chronique et ses effets sont catastrophiques, la Grèce étant l'illustration la plus récente dans cette zone géopolitique.

Dans cette conjoncture naissent des risques de toutes sortes : écologiques, économiques, financiers, politiques, naturels, existentiels. Des ouvrages importants mettent en avant l'incertitude qui marque le monde depuis cette époque : Ulrich Beck et *La Société du risque* (2001), Zygmunt Bauman et *La vie liquide* (2006). Ces événements répétitifs entraînent un changement de conscience dans les rangs des institutions financières. Le surgissement de la « bonne » gouvernance se produit dans ce contexte. À vrai dire, il s'agit plutôt d'une généralisation, car elle est déjà dominante dans le champ de l'entreprise et de certains États depuis plusieurs décennies. La gouvernance complète les PAS qui agissent à un niveau macro. Elle permet un contrôle plus serré à un niveau méso- et microsocial sur les pays dominés. Rappelons que les enfants qui naissent aujourd'hui sont endettés par l'intermédiaire de la puissance publique. C'est dire la puissance de ce lien de soumission. L'environnement du risque appelle une optique non plus de développement, mais de gestion. Cette émergence est liée à l'imposition du néolibéralisme. Sur un autre plan, la remise en cause des systèmes sociaux liés au travail et à la santé notamment, engendre une privatisation des risques liés aux aléas de la vie auparavant étatisés. Le marché devient donc le mode principal d'organisation des sociétés.

Cette transformation de la réalité sociale globale entraîne le passage au développement durable, slogan bien plus adéquat avec les nouveaux aspects

managériaux de la gouvernance globale. Bien entendu, le changement et l'enjeu sont fixés sur le deuxième terme de l'expression, car il s'agit de faire durer une forme de capitalisme globalisée, caractérisée par son instabilité, et d'en limiter les effets les plus nocifs pour la pérennité du système notamment du point de vue des crises systémiques et de l'environnement. Le développement durable lui-même est accompagné par la lutte contre la pauvreté. Ils forment le nouveau socle de la gouvernance ou du moins permettent son déploiement à une échelle inconnue jusqu'alors. L'immoralité de la création de masses de population pauvres à travers le monde appelle la compensation par blanchiment morale du slogan de la « lutte contre la pauvreté ». Ce ne sont plus les seuls déséquilibres macroéconomiques qui préoccupent le Fonds Monétaire International et la Banque mondiale, mais bien la société dans son ensemble. Cette pénétration directe à tous les niveaux des États-nations implique une extension et un approfondissement de la domination politique. Ces notions se présentent comme des portes d'entrée sur des réalités sociales qui auparavant ne pouvaient être touchées qu'indirectement. Mais une telle emprise est-elle compatible avec l'exercice de la souveraineté et du pluralisme politique ?

GOUVERNANCE OU GOUVERNEMENT NÉOLIBÉRAL ?

Ce retour aux origines récentes de la notion de gouvernance nous invite à poser la question de son lien avec le néolibéralisme. Car la trame de fond de ces évolutions est la « révolution conservatrice » qui a lieu dans les pays occidentaux, notamment aux USA et en Angleterre, même si c'est la dictature chilienne qui est devancière en la matière (à partir de 1974). Les noms d'importants responsables politiques sont liés à ce changement de cap : Ronald Reagan, Margaret Thatcher, Augusto Pinochet. Des figures intellectuelles également à l'instar de Friedrich von Hayek, Ludwig von Mises, Milton Friedman, Walter Eucken, Wilhelm Röpke, etc. Cette histoire a été assez bien documentée (Dardot & Laval 2010, Chamayou, 2018, Harvey, 2014). En revanche, des confusions subsistent quant à la signification du mot. Sans doute est-ce dû au fait qu'il ne s'agisse pas d'un champ unifié. Cette critique est certes légitime, mais poussée à son terme elle ne permet plus de comprendre les « idées-force » (Bourdieu, 1991) qui structurent cette doctrine. De plus, une telle critique pourrait d'adresser à n'importe quel courant politique.

Dans ses cours au collège de France, Michel Foucault, bien en avance sur son temps, identifie ce qu'il appelle une « nouvelle rationalité politique », une « gouvernementalité » spécifique. Bien que le support pose problème, le cours sur la *naissance de la biopolitique* (2007) reste un cadre d'analyse pertinent pour comprendre un des écueils interprétatifs des plus répandus, à savoir : l'assimilation entre libéralisme, ultralibéralisme et néolibéralisme. Ce qu'il y a de radicalement nouveau, c'est que nous avons affaire à un projet de mise en place de la société de marché ou de substitution de la société au marché grâce à un arbitrage constant de l'État. La polysémie de l'expression société de marché conduit à

formuler quelques précisions. Le marché vise à mettre au centre du mode de fonctionnement de la société une forme spécifique de relation sociale, celle de la concurrence. Pour ce faire, toute chose sociale doit devenir une entreprise régie par un calcul d'efficacité coût/bénéfice. Toute entreprise doit produire, consommer et vendre ; elle doit investir et doit pouvoir être investie. La toile de fond de ce mouvement est un mécanisme de marchandisation de tous les aspects de l'existence. Dans son célèbre ouvrage *La Grande transformation* (1983), Karl Polanyi analyse le développement de ce projet à une autre époque et son « retournement ¹ ». Il y évoque la création de marchandises fictives : la terre, le travail et la monnaie. On peut dire qu'aujourd'hui ce principe de « fictionnalisation » du réel permet de repousser les limites de la marchandisation à un point où elles finissent par disparaître. Même la subjectivité est devenue une denrée exploitable et exploitée à merci, comme le montre le développement inquiétant de l'économie numérique. C'est pourquoi nombreux sont aujourd'hui les mouvements sociaux qui visent à sortir de cette fétichisation du réel, notamment les ZAD ² (zones à défendre). C'est également un enjeu que souligne bien la thématique des communs (Dardot, Laval, 2014).

La radicale différence entre les tenants du *late liberalism* (comme Spencer et Mills) et les néolibéraux, c'est le caractère artificiel du marché comme construction sociale (Dardot, Laval, 2010). C'est d'ailleurs tout l'enjeu d'un moment-clé de l'histoire de ce mouvement politique : le colloque Walter Lippman (1938), lorsque s'opère la coagulation entre différentes branches de la doctrine néolibérale. Pour les tenants de cette idéologie, ce modèle est une construction politique dans un environnement marqué par des frictions entre acteurs. C'est un ordre fragile qui nécessite une intervention constante de l'État. On comprend donc pourquoi Friedrich Hayek utilise la métaphore de l'agent de la circulation pour décrire le rôle assigné à la puissance publique. Cet ordre peut également être contesté. D'où une conception étroite de la démocratie, réduite aux processus électoraux et à la Constitution. Dans cet ordre d'idées, l'État implémente, impose et gère ce projet. C'est un changement majeur avec l'époque du capitalisme productiviste même si le capitalisme n'a pas cessé globalement d'être productif.

Dans cette optique, la gouvernance est le mode de production et de gestion de la société de marché. C'est un instrument totalisant, qui ne connaît ni limites et ni contradictions, mais une extériorité qu'il ignore volontairement. Dès lors que l'on qualifie la gouvernance de « bonne », toute forme de gouvernement divergente sur un plan synchronique ou diachronique ne peut être que « mauvaise » ou inférieure. Dans ce sens, la bonne gouvernance se présente effectivement comme

¹ Pour reprendre le sens originel du titre de l'ouvrage en allemand.

² La ZAD est en réalité une déformation de la ZAT – zone autonome temporaire – formalisée par Hakim Bey (1991). Nous n'avons pas la place ici pour développer ce glissement et ses implications.

une fin de l'histoire. Parce qu'elle ne laisse plus de choix à proprement parler, elle est à la fois postpolitique et postdémocratique quand bien même elle fait référence aux droits de l'homme, à la démocratie et à la société civile.

Cet enferment de la pensée dans la croyance peut être illustré par les propos de l'ancien président du FMI Michel Camdessus qui, après de multiples échecs et crises engendrées en Amérique du Sud, entre autres, par les politiques prodiguées par l'institution et les gouvernements nationaux, déclarait que les recettes promues étaient bonnes, mais qu'elles avaient été mal appliquées. Une argutie assez pénible pour être soulignée. Dans ces conditions, le débat politique à proprement parler s'affaisse et laisse place à la morale ou secondairement à la technique. Pour illustrer cette tendance, on peut revenir au lendemain de la crise séculaire déclenchée en 2007, d'abord de finance privée, puis atteignant rapidement un niveau global par l'intermédiaire des finances publiques. Finances publiques touchées parce que les États ont renfloué les acteurs principaux de l'économie financière. Dans cette conjoncture, il n'a pas été question de remettre en cause la gouvernance ou le fonctionnement du système lui-même, mais de mettre sur le devant de la scène des comportements moralement inacceptables et minoritaires qui auraient été à la base de la crise. C'est pourquoi des figures comme Bernard Madoff, aux USA, ou encore Jérôme Kerviel, en France, ont été clouées au pilori. Ces acteurs symboliques sont des « dérivatifs » (selon l'expression de Frédéric Lordon), oscillant entre le bouc-émissaire et l'ennemi pur. Surtout, ils conduisent à effacer le caractère endogène de la crise. C'est dans ce cadre qu'il faut comprendre les appels du président Nicolas Sarkozy à plus de morale et de transparence dans ce même contexte. Dans cette atmosphère, le retour tonitruant du concept d'aléas moral a été aussi fulgurant qu'éphémère. L'avantage de la morale, de la vertu et de la transparence, dans cette configuration, c'est qu'elles permettent de ne rien changer des fondements du système politique et économique. Au surplus, la demande de morale surgit dans un cadre qui en fait justement fi. Depuis 2007, la corruption politique est omniprésente, alors que pouvoir politique et économique dans cette logique de gouvernance entrent inévitablement en coalescence. D'ailleurs, on peut se demander si le discours sur l'anticorruption ne masque pas un type de configuration sociologique. Nous sommes une fois de plus dans l'actualisation du problème de moralité intrinsèque au capitalisme et que Max Weber déjà avait saisi en son temps.

Le renvoi de la critique sur le plan scientifique et technique est également un mode de dépolitisation dont on sait qu'il masque souvent un simple parti-pris idéologique. Mais même à ce niveau l'incapacité à penser le pluralisme des choix politiques, l'échec et *in fine* l'erreur la plus basique sont remarquables. L'une des institutions les plus importantes dans la promotion de la bonne gouvernance, la Banque mondiale, a fait face il y a quelques années à un problème scientifique épineux. Étudiant en économie, Thomas Herndon, dans le cadre d'un cours d'économétrie, a remarqué que les analyses sur lesquelles s'appuyait l'institution

pour promouvoir l'austérité en Europe étaient tout simplement faussées³. En tout état de cause, une telle découverte, portée au grand jour par un étudiant en master !, aurait dû mener l'institution à revoir racialement ses méthodes tant elles ont été délétères pour des masses de population. Pourtant, cette nouvelle n'a pas eu l'effet escompté, ce qui montre que derrière le débat scientifique et technique se cachent de banals présupposés idéologiques relevant de la bonne gouvernance. C'est pourquoi ils ne souffrent pas l'épreuve de la réalité.

On objectera que la gouvernance comprend des catégories hétérogènes. La Banque Mondiale évoque la « responsabilité », la « transparence », « l'État de droit » et la « participation ». Or, il ne faut pas se laisser happer par un vocabulaire séduisant ou confondre le fond et la forme des mots. Pour ne prendre qu'un exemple, la participation n'entretient aucune relation historique avec l'*empowerment* (Bacqué et Biewener, 2013), mais est plutôt une injonction à entrer et à être actif sur le marché. Il existe effectivement une différence notable entre posséder une plus large plage d'autonomie relative et être contraint à devenir un entrepreneur de soi dans une chaîne désincarnée de subordination. Ces différents termes sont réintroduits dans une logique sinon une pensée unique. Par ailleurs comme le montre Simon Springer (2010) dans le cas du Cambodge, les bailleurs de fonds savent ignorer les droits de l'homme et la démocratie, préférant la stabilité politique, fût-elle autoritaire, à l'incertitude du pluralisme. Ce n'est pas un positionnement rare dans les contextes délicats. Quant à l'État de droit, il peut s'épanouir dans un univers totalitaire comme celui de l'Italie mussolinienne (Hibou, 2011) et l'exemple de la France depuis quelques années montrent qu'il peut être mobilisé à des fins outrageusement autoritaires. Enfin, la transparence tout comme la corruption peuvent ressembler à des appels pour le moins hypocrites lorsque les sommes volées atterrissent dans les coffres de paradis fiscaux comme en Suisse ou au Luxembourg ou sont blanchies, comme c'est de notoriété publique, à la City de Londres.

LA SOCIÉTÉ CIVILE FACE AU MARCHÉ : FORCE D'OPPOSITION OU INSTRUMENT DE DOMINATION ?

Dans l'imaginaire politique occidentale, face à l'État et au marché se dresse la société politiquement organisée, plus couramment appelée société civile. On peut donc penser qu'elle peut s'opposer aux forces sociales adossées à la gouvernance et ainsi jouer le rôle d'équilibre des pouvoirs. Si le concept de société civile embrasse une problématique complexe qu'il est impossible de développer ici, on peut cependant noter que sa représentation la plus répandue est imprégnée par l'épilogue de la guerre froide et les mouvements de contestation en Europe de l'Est, comme le syndicat polonais Solidarność. Dans cette vision, l'accent est mis

³ Plus précisément, il s'agit de l'étude de Carmen Reinhart et Kenneth Rogoff (2010) qui postule une causalité entre niveau élevé de dette publique et baisse de croissance.

sur l'opposition entre État autoritaire et société civile libre ou en quête de liberté. En réalité, sans être fausse en totalité, cette vision est partiellement en décalage avec les dynamiques de transformations sociopolitiques observées depuis la fin de la guerre froide qui fait de la société civile un opérateur de globalisation de normes par excellence. Nous ne soutenons pas ici qu'il n'existe pas d'opposition au capitalisme. Et qu'elle est l'objet d'une répression de plus en plus féroce. Il suffit de prendre pour exemple l'actualité politique de la France depuis quelques années pour s'en rendre compte. Pourtant, cela ne doit pas nous conduire à censurer un phénomène inverse d'accompagnement du marché.

D'ordinaire, la société civile est conçue comme un espace situé entre la famille, l'État et le marché, peuplé de corps intermédiaires. Cependant, elle tend à devenir concrètement un synonyme d'Organisations non gouvernementales (ONG). Il s'agit d'un terme flou qui recouvre des formes de collectifs très différentes, des lobbys de grandes entreprises aux mouvements sociaux en passant par les petites structures associatives. Ces ONG sont présentes partout dans le monde et sont pour la plupart dépendantes de bailleurs de fonds multilatéraux, étatiques ou privés. Mais, dans un climat de fin d'État social, ce déploiement opère justement sur le retrait, la défaillance ou l'absence de services publics. Elles interviennent dans l'éducation, la pauvreté, la malnutrition, la santé, le commerce équitable, etc. Dans cette perspective, les ONG colmatent les béances créées par la gouvernance néolibérale et, de ce fait, participent à leur privatisation et à la création de marchés bien souvent à leur corps défendant. Au-delà de ce constat général, un exemple plus explicite qui, par sa dimension globale, garantit l'exhaustivité de cette analyse, permet de montrer comment la société civile participe pour une part à transformer les sociétés en marché.

Le microcrédit est né au Bangladesh, au sein de la Grameen Bank. À l'origine, il s'agissait d'accorder des emprunts d'un montant très faible pour aider des veuves à « s'en sortir » dans un pays sans filet social de sécurité. Mais rapidement, celui-ci est devenu un instrument d'aide au micro-entrepreneuriat. Répandu à travers le monde, ce modèle concerne aujourd'hui des centaines de millions de personnes. Son inventeur, Muhammad Yunus, a reçu le prix Nobel de la paix en 2006. Des bibliographies exemplaires de *self-made women* ont été rédigées pour donner forme à des réussites plus imaginées que réelles. Ces *success-stories* ont été ressassées à satiété. Mais quand on y regarde de plus près, le microcrédit n'a malheureusement pas été à la hauteur des attentes placées en lui. Pire encore, il a créé une crise économique (en 2010 notamment) dans de nombreuses sociétés laissant des pans entiers de ces populations dans une situation de dénuement le plus total avec des vagues de suicides impressionnantes à la clef (Servet, 2015). Vis-à-vis de l'Inde, les médias parlaient même « d'épidémie de suicides de la microfinance ».

Pour apprécier les causes de cet échec, il faut comprendre que le microcrédit a été pensé comme le pivot d'un déploiement d'instruments financiers et spéculatifs, neutralisant les questions logiques que pose la pauvreté endémique, à savoir :

les inégalités sociales et la division du travail internationale ; la redistribution et les modes d'accumulation de la richesse. En lieu et place, la problématique se résumait à une bonne gestion et à un accès à l'emprunt dont M. Yunus demandait qu'il soit ajouté à la liste des droits de l'homme. Dans cette logique, les emprunteurs pauvres se doivent de devenir des entreprises-entrepreneurs. Le microcrédit tend également à détruire l'économie populaire et a parfois renforcé des rapports de domination localement. Silvia Federici note ainsi que les femmes ne payant pas leur crédit peuvent être exposées à l'opprobre ou des harcèlements physiques et psychologiques (Federici, 2022).

S'il a existé une adéquation entre l'idéologie promue par les institutions financières internationales et le microcrédit, c'est parce que ce dernier correspond à une conception de la pauvreté très particulière qui serait le résultat d'un impossible accès au marché. En dépit des apparences, le dogme reste donc intact. Cette expansion tient aussi à la nature générale de la microfinance qui introduit des logiques financières, assurantielles, entrepreneuriales. De ce fait, elle impose une certaine discipline par la production de normes comportementales et morales (Guérin, 2015) dans des segments insolubles des sociétés. Il s'agit de créer des marchés là où ils n'existent pas. De ce point de vue, il existe un parallèle entre les emprunts hypothécaires de type *subprime* et la microfinance dans la mesure où l'on repousse les limites de la transformation de la marchandisation et de la financiarisation toujours plus loin, jusqu'aux segments sociaux les plus démunis. Pourtant, le microcrédit avait déjà donné des résultats très relatifs à court et moyen terme au Bangladesh (Morduch, 1999). Et ce pour des raisons très spécifiques : comme instrument d'émancipation de la pauvreté, il ne fonctionne que dans des conditions très spécifiques bien analysées par Jean-Michel Servet (*op. cit.*, 2015). Or celles-ci peuvent être difficilement réunies. Bien entendu, il ne s'agit pas ici de jeter l'opprobre sur ce prétendu instrument d'émancipation de la pauvreté, mais de questionner la croyance qui en a fait un instrument global de gestion des exclus et la logique politique globale qui lui est sous-jacente. En effet se vérifie ici l'hypothèse de Karl Polanyi (*op. cit.*) selon laquelle la société de marché, pour assurer sa survie, doit s'étendre continuellement au risque d'étendre son emprise à l'ensemble de la réalité sociale. D'où la naissance d'une profusion de recherches sur les communs qui tentent d'extirper à la logique de marchandisation des pans matériels ou immatériels de la société (Dardot, Laval, 2014).

CONCLUSION

La gouvernance se présente aujourd'hui comme le mode de gestion d'une globalisation anomique. Son émergence s'étend sur une longue période, mais sa forme contemporaine est issue de la conjonction d'au moins trois sphères relativement distinctes : les luttes de classes dans l'économie financière, l'aide internationale et les révolutions conservatrices des États occidentaux. Ces trois

niveaux entretiennent des liens forts avec la globalisation politique, économique et sociale. Seuls des acteurs puissants pouvaient réussir à imposer une « hégémonie culturelle » de cette ampleur. Ces origines ne laissent guère de doute quant à la nature politique de la notion dans la mesure où des intérêts partisans sont liés à son imposition. Sous des aspects extérieurs dépolitisés, la gouvernance est la forme solidifiée d'une politique économique qui vise à la transformation des humains en *homines economici*. Or, toute politique économique est un arbitrage entre des intérêts contradictoires. La gouvernance n'est donc pas neutre. Elle accentue les inégalités de toutes sortes comme le montrent les travaux de Thomas Piketty (2013). Il est bien entendu que l'univers des croyances qui rend délicat la critique sociale et politique de la gouvernance ne saurait être disjoint de ces intérêts en jeu. De ce point de vue, les moments de crise qui, selon l'anthropologue Georges Balandier, sont des révélateurs des dynamiques profondes qui agitent les sociétés, sont exemplaires : la mise en cause de la gouvernance a été peu ou prou absente lors de la crise systémique débutée en 2007.

Selon une idée traditionnellement répandue en Occident, la société civile intervient pour s'opposer aux formes de domination, jouer le rôle de contrepouvoir et faire valoir les intérêts bien compris des citoyens. Or, globalement, les ONG semblent aujourd'hui avoir les pires difficultés à se tenir à l'écart de cette lame de fond. Dans le cas évoqué ci-dessus, elles adoptent la position de pédagogue / diffuseur du marché auprès de populations paupérisées. Il est d'ailleurs surprenant que nombre d'événements politiques majeurs se passent désormais des ONG : Révolutions arabes, ZAD, etc. Plus précisément, c'est le rapport entre leur participation effective à ses mouvements politiques de différentes ampleurs et leur nombre qui est surprenant et laisse perplexe. Leurs méthodes pacifistes et bien convenues sont certes en mesure de faire vaciller un pouvoir autoritaire lorsqu'elles sont adossées à une foule déjà en mesure de se soulever, mais sans assurer forcément une mutation profonde des configurations sociales, politiques et économiques (Peter Gelderloos, 2019). Pourtant, à chaque fois qu'elles tentent de se lier à un mouvement de transformation ou de contestation important, elles s'exposent à la réaction autoritaire des États comme le montre en France la dissolution récente du collectif d'organisations les Soulèvements de la terre, les menaces ouvertement formulées contre l'Association pour la taxation des transactions pour l'aide aux Citoyens (Attac) et l'annulation de l'agrément de l'association Anticor qui lui permettait de se pourvoir en justice dans les affaires de corruption.

La gouvernance se présente donc comme un mode d'extension, de gestion et de reproduction de la société de marché. Cet instrument de gouvernement paraît être une nouvelle cage de fer enrobée du fil doré de la morale. Mais la contestation ne cesse de grandir, même si elle est souvent intermittente. Par conséquent, la question des contrepouvoirs et de leurs modes d'action est ouverte comme celle des nouvelles formes d'autoritarisme étatique.

BIBLIOGRAPHIE

1. Astruc, L. (2022). *L'art de la fausse générosité. La fondation Bill et Melinda Gates*, Paris, Actes Sud.
2. Bacqué, M.-H., Biewener C. (2013). *Empowerment, une pratique émancipatrice*, Paris, La Découverte.
3. Bauman, Z. (2006). *La Vie Liquide*, Arles, Editions du Rouergue.
4. Beck, U. (2001). *La Société du risque : Sur la voie d'une autre modernité*, Paris, Aubier.
5. Bey, H. (1991). *TAZ, Temporary Autonomous Zone*, Paris, Éd. de L'éclat.
6. Bourdieu, P. (1979). *La distinction. Critique sociale du jugement*, Les éditions de minuit, Paris.
7. Bourdieu, P. (1991). *Langage et pouvoir symbolique*, Paris, Seuil.
8. Chamayou, G. (2018). *La société ingouvernable. Une généalogie du libéralisme autoritaire*, la Fabrique, Paris.
9. Dardot, P., Laval, C. (2014). *Commun. Essai sur la révolution au XXIe siècle*, Paris, La découverte.
10. Dardot, P., Laval, C. (2014). *La nouvelle raison du monde. Essai sur la société néolibérale*, Paris, La découverte.
11. Escobar, A. (1995). *Encountering Development: The Making and Unmaking of the Third World*. Princeton : Princeton University Press.
12. Foucault, M. (2007). *Naissance de la biopolitique : cours au collège de France (1978–1979)*. Paris, Gallimard.
13. Frederici, S. (2022). *Réenchâter le monde : féminisme et politique des communs*, Genève, Entremonde.
14. Gelderloss, P. (2019). *L'échec de la non-violence*, Paris, Libre.
15. Graeber, D. (2015). *Bureaucratie*, Paris, Les liens qui libèrent.
16. Guérin, I. (2015). *La microfinance et ses dérives. Émanciper, contrôler ou exploiter les pauvres ?* Paris, Demopolis.
17. Guilhot, N. (2004). « Une vocation philanthropique : George Soros, les sciences sociales et la régulation du marché mondial », *Actes de la recherche en sciences sociales*, p. 151–152, p. 36–48.
18. Guilhot, N. (2004). *Financiers, philanthropes. Vocations éthiques et reproduction du capital à Wall Street depuis 1970*. Paris, Liber / Raisons d'agir.
19. Guilhot, N. (2005). *The Democracy Makers. Human Rights and International Order*. New-York, Columbia University Press.
20. Harvey, D. (2014). *Brève histoire du néolibéralisme, Les Prairies ordinaires*, Paris.
21. Heemeryck, A. (2010). « Légitimation philanthropique du capitalisme postcommuniste en Roumanie », *Romanian Review of Political Sciences and International Relations*, n° 2 : p. 105–116.
22. Heemeryck, A. (2015). « La philanthropie entre moralisation de l'économie et extension du pouvoir oligarchique : l'exemple de la Roumanie postcommuniste » in Ould-Ahmed, P., Hours B., *Economie morale, morale de l'économie*, L'Harmattan, p. 183–204.
23. Hermet, G. et al., (2005). *La gouvernance : un concept et ses applications*, Karthala, Paris.
24. Hibou, B. (2011). *Anatomie politique de la domination*, Paris, La découverte.
25. Hours, B. (2012). *Développement, gouvernance, globalisation du XXe au XXIe siècle*. Paris, L'Harmattan.
26. Lordon, F. (2000). *Fonds de pension, piège à cons ? : mirage de la démocratie actionnariale*, Raisons d'agir, Paris.
27. Lordon, F. (2003). *Et la vertu sauva le monde... Après la débâcle le salut par l'« éthique »*. Paris, Raison d'Agir.
28. Morduch, J. (1999). *The Grameen Bank: a financial reckoning*, Princeton: Princeton University Press.

29. Piketty, T. (2013). *Le capital au XXIe siècle*, Paris, Seuil.
30. Polanyi, K. (1983). *La Grande Transformation : aux origines politiques et économiques de notre temps*, Paris, Gallimard.
31. Reinhart, C., Rogoff, K. (2010). "Growth in a Time of Debt", *American Economic Review*, Vol 100 (2) : p. 573–578.
32. Rist, G. (2001). « Les mots du pouvoir. Sens et non-sens de la rhétorique internationale », *Nouveaux cahiers de l'IUED*, 13, Genève.
33. Rist, G. (2001). *Le développement. Histoire d'une croyance occidentale*. Presse de Science-Po., Paris, 2ème édition.
34. Sauvy, A. (1952, 14 août). « Trois mondes une planète », *L'Observateur*, n°118.
35. Servet, J.-M. (2015). *La vraie révolution du microcrédit*. Paris, Odile Jacob.
36. Springer, S. (2010). *Cambodia's Neoliberal Order: Violence, Authoritarianism, and the Contestation of Public Space*, Routledge, London & New-York.
37. Warlouzet, L. (2017). *Governing Europe in a Globalizing World: Neoliberalism and its Alternatives following the 1973 Oil Crisis*, London & New-York, Routledge.
38. Zunz, O. (2012). *La Philanthropie en Amérique. Argent privé, affaires d'État*. Paris, Fayard.

OBSERVAȚII LEGATE DE OPERA ETNO-SOCIOLOGICĂ
A LUI DUMITRU CRISTIAN AMZĂR

CRISTINEL PANTELIMON*

„Noi vedem în țăran altceva: țăranul social, țăranul
care are nevoie de reforme, de ridicare, de transformare”
(G. Ibrăileanu, *Ce este poporanismul*,
„Viața românească”, 61, XVII, 1925, nr. 1, p. 136)

ABSTRACT

OBSERVATIONS RELATED TO THE ETHNO-SOCIOLOGICAL WORK
OF DUMITRU CRISTIAN AMZĂR

Dumitru Cristian Amzăr does not occupy a central place in the sociological school of Bucharest. Nevertheless, his work is very significant for the spirit of the Gusti school but also for the debates of ideas in Romanian interwar sociology. Amzăr's work reflects the tensions of the era, between the need to modernize Romania and the need to preserve its traditional and communal character. Like other interwar authors, Amzăr looked for landmarks to substantiate his own, Romanian vision of modernization, which does not attack the traditional, identity values of the Romanian people. At this point, his training as a philosopher helped him combine concrete, monographic, field research with a good speculative orientation and philosophy of culture.

Keywords: The sociological school from Bucharest, sociological monograph, the Village Museum, corvée, traditional community, modernization.

Partea a II-a

SOCIOLOGIE MONOGRAFICĂ SAU ȘTIINȚĂ A NAȚIUNII?

Foarte important pentru activitatea sociologică a lui Amzăr este studiul numit „*Știința națiunii. Reflecții și îndoieli asupra noilor inițiative ale profesorului D. Gusti*”, apărut pentru prima oară în revista *Însemnări sociologice* de la Cernăuți,

* PhD, Institute of Sociology, Romanian Academy, e-mail: crisipant@yahoo.com.

în aprilie 1937. Este un studiu în care Amzăr începe etapa sa de distanțare față de ideile dominante ale lui Dimitrie Gusti.

Amzăr începe studiul său polemic prin a-i reproșa lui Gusti faptul că, trecând de la cunoașterea monografică a satelor românești în scopuri pur științifice (sociologice) la năzuința (colorată politic) de culturalizare (schimbare) a satelor, el s-a abătut de la programul inițial al Școlii pe care a întemeiat-o. Mai mult decât atât, spune Amzăr, Gusti va mai trece un prag critic, anume acela de la știința monografică a societății *omenești* în general (planul inițial al ideilor sale) la știința societății *românești*: „naționalizarea” sociologiei gustiene ar fi, așadar, o trădare a idealurilor științific universaliste ale monografismului originar:

„La început, pe vremea vechilor cercetări, marea ambiție a școalei – și, la dreptul vorbind (...), marea ei originalitate – era să contribuie, pe calea monografiei sociologice, la cunoașterea științifică a societății omenești; să întemeieze, cu alte cuvinte, nu știința vreunei anumite societăți, ci însăși știința societății omenești în genere: sociologia (...). Dar iată că, prin falimentul *Sociologiei monografice – știință a realității sociale* (totale) și odată cu sporirea preocupărilor naționale în conștiința publică românească din ultimul timp, ideea unei „științe a nației românești” trece din ce în ce mai mult în față, până când ajunge însăși ținta de căpetenie a tuturor cercetărilor monografice (...)”¹.

Amzăr nu se împotrivește ideii de cunoaștere temeinică a societății românești. Dimpotrivă. Dar, în acest plan, punctează el, Gusti nu este original: astfel de preocupări se pot regăsi încă de la începutul culturii române moderne (variante critică), la un Alecu Russo, de exemplu. Problema este, spune tânărul sociolog, cum anume vrea Gusti să întemeieze *teoretic* și cum să înfăptuiască *practic* acest program de cunoaștere. Îndoielile sale aici se vor plasa.

Principalul reproș al lui Amzăr se concentrează în ideea *imposibilității existenței* unei așa-numite *științe a națiunii*:

„Privite cu un ochi mai treaz, expresiile „știință a nației românești” și „știință a națiunii” nu pot avea, la drept vorbind, decât un rol decorativ și retoric, de oarecare efect în acțiunile de propagandă – sau, dacă vrea prof. Gusti, de *ridicare* culturală – dar fără niciun înțeles în știința propriu-zisă”².

Eroarea gravă a lui Gusti, afirmă Amzăr, este aceea de a constitui *monografic* o știință a națiunii, în vreme ce științele **nu** se constituie niciodată monografic, adică urmând un singur obiect anume, ci *ideografic*, urmând un punct de vedere sau o perspectivă. O națiune este studiată, așadar, din mai multe puncte de vedere (sau de mai multe științe: biologie, geografie, istorie, psihologie, sociologie), suma acestor puncte de vedere științifice formând o monografie, o cunoaștere sau o cunoștință asupra acelei națiuni. În niciun caz însă nu se poate constitui o *știință a unei națiuni*: e ca și cum ai spune că se poate constitui o biologie românească sau

¹ Amzăr, *op. cit.*, pp. 194–195.

² *Ibidem*, p. 196.

a românului, o biologie a bulgarului, una a albanezului, o geografie a fiecăruia dintre cele trei popoare (plus a tuturor celorlalte de pe glob), o fizică românească și una rusească, o chimie a fiecărui popor etc. Caracterul științific este obligatoriu asociat ideii de universalitate:

„D-l prof. Gusti știe desigur că științele nu se constituiesc *monografic*, adică *după obiecte*, ci *ideografic* – spre a întrebuiți o expresie analoagă – adică: după anumite puncte de *vedere*. De aceea, unul și același lucru poate și trebuie să fie obiectul de cercetare al mai multor științe deodată, spre a fi pe de-a-ntregul cunoscut. Știința unui sigur lucru, adică suma de cunoștințe care se pot aduna cu privire la el, nu este așadar o știință în înțelesul disciplinei de cercetare, ci o *encyclo-paideia*; o învățătură care se învârtă în jurul unui singur obiect, o monografie, o lucrare de sinteză. (...) Dacă trebuie să mai păstrăm înțelesurile legitime ale cuvintelor, atunci se poate vorbi de o *cunoștință*, dar nu de o știință a națiunii”³.

Gravitatea acestor observații nu poate să treacă neobservată. Este vorba, nici mai mult, nici mai puțin, despre un abuz terminologic în perimetrul științei sociologice, pe care îl practică Gusti, ne avertizează Amzăr, din dorința de a face ceea ce epoca făcea cu asupra de măsură: studiul, dar și *elogiul* și încercarea de *ridicare* a națiunii. În fond, dacă vom părăsi această discuție strict metodologică și vom coborî în arena istoriei reale, vom înțelege că Gusti nu a făcut altceva decât să ofere pe altarul națiunii jertfa supremă a caracterului științific al sociologiei, adică tocmai vârful, piscul suprem al teoriei sale monografice. Din științifică, activitatea monografică devine... națională, „parohială” ar spune cei răutăcioși, dedicată nu adevărului, ci ridicării nației. Nu știința sociologiei va mai fi importantă (cu caracterul său monografic și descriptiv la adresa națiunii române), ci *sociologia națiunii române*, adică... o știință în *slujba* națiunii. Dar cum poate fi adevărul convins să fie în slujba unei entități, fie ea și națiunea? Firesc, pe cale politică, administrativă, statală. Aici, sociologia lui Gusti devine, de fapt, o politică ce-și atașează, firesc, o ideologie. Deoarece politica nu poate să fie complet neutră, ea are nevoie de un pandant ideologic, de o direcție voluntară care să organizeze și să direcționeze energia spre un țel anume. De fapt, sistemul gustian, voluntarist și teleologic, are în sine germenele acestei prefaceri a științei, care devine, din monografie descriptivă, politică militantă (*Sociologia militans*). Cum știm, încă Max Weber criticase pretențiile dascălului (omului de știință) de a face reformă politică și culturală, în *Sensul „neutralității axiologice” în științele sociologice și economice*, studiu apărut în 1917⁴.

³ *Ibidem*, p. 196.

⁴ Iată un pasaj din scrierea marelui sociolog german: „Profesorul, ca de altfel oricare altcineva, dispune și de alte mijloace pentru propagarea idealurilor sale practice, iar dacă nu le posedă, le poate lesne procura în forme potrivite, dacă-și dă cu adevărat osteneala, așa cum o dovedește experiența. Dar, ca profesor, n-ar trebui să aibă pretenția de a purta în raniță bastonul de mareșal al omului de stat (sau al reformatorului cultural), cum se întâmplă atunci când profită de catedra sa, la adăpost de orice furtună, pentru a-și exprima sentimentele de om politic (sau pe cele privind politica culturală) (în Max Weber, *Teorie și metodă în științele culturii*, Iași, Editura Polirom, 2001, p. 138).

Amzăr va cita în continuare din scrierile lui Gusti sau ale elevilor săi, pentru a pune în lumină inadvertențele teoriei despre „știința națiunii”. Mai întâi, propriile ezitări ale lui Gusti, care uneori vede știința națiunii ca pe o „știință socială concretă a unor ființe sociale particulare” (deci o știință dedicată națiunii, *unei* națiuni); alături aceiași Gusti va pleda pentru o lucrare de sinteză, o monografie: „această lucrare de analiză, dat fiind greutatea și complexitatea ei, nu poate fi însă decât o operă de colaborare, întinsă între diferiți specialiști”⁵.

În dialogul cu ideile gustiene intervine acum critica ideilor lui Herseni despre „știința națiunii”⁶. Amzăr le va cita: „*întregurile organice*, cum sunt națiunile, *nu pot fi reconstituite din bucăți*, din care pricină se impune, fără puțință de ocol, un studiu direct și de sine stătător al lor. *Prin urmare, știința națiunii ca știință a realității naționale nu poate fi decât o știință de cercetare directă, așezându-se ca o disciplină de sine stătătoare*”⁷. În traducere, sinteza științelor particulare, chiar dacă posibilă, este falsă, căci ea nu poate „prinde” caracterul unitar al națiunii. Dar acest caracter organic-unitar nu este singurul argument al lui Herseni pentru constituirea unei științe speciale, a națiunii. În joc mai sunt cel puțin încă două argumente, pe care Amzăr le punctează:

⁵ Amzăr, *op. cit.*, p. 199.

⁶ Traian Herseni, *Știința națiunii*, în „Revista Fundațiilor Regale”, anul I, nr. 12, decembrie 1934, pp. 592–602. Interesant, pentru contextul dezbaterii de idei din această perioadă, este și studiul publicat tot în Revista Fundațiilor Regale, în august 1934, de către Constantin Noica, în care, în ciuda unor ușoare rezerve, tonul la adresa monografismului gustian este mult mai înțelegător. Iată ce scrie Noica: „Dacă ne bucură pentru ceva faptul că *nu* suntem sociologi, este pentru că putem rosti, deschis și fără a ridica nici o bănuială, o convingere: aceasta că sociologia monografică reprezintă unul dintre cele mai sigure câștiguri ale culturii românești contemporane”. Noica va pune monografismul în lumina ideilor sale cunoscute despre valențele adevărate ale unei *școli*, înțelegând ca loc de exercitare a libertății academice în orizont clasic, pe modelul consacrat de antichitate, al relației dintre maestru și discipoli: „Am vroi să subliniem, cu acest prilej, faptul că întâlnim aci o adevărată școală. Întâlnim adică un grup de oameni care, fără a fi deloc lipsiți de originalitate, au lucrat totuși atât de mult împreună și au fost într-atât supravegheați de profesorul lor, încât au ajuns astăzi la acea tovarășie de gând care se numește școală” (C. Noica, *Sociologia monografică românească*, „Revista Fundațiilor Regale”, anul I, august 1934, pp. 419–428). În fine, în epocă, tendințele critice la adresa monografismului gustian nu sunt numai venite din interiorul școlii, ci și din afara ei. Se știe că Petre Andrei era și el critic, la momentul publicării *Sociologiei generale* (1936), față de activitatea școlii monografice: „Ceea ce ne interesează însă acum pe noi, din punct de vedere științific, este dovedirea caracterului pur descriptiv al metodei monografice. Dealminteri, Gusti vorbește chiar de „crearea unei sociologii filmate”, ceea ce arată clar, până la sașietate, că e vorba de o descriere pură, fără nicio explicație sociologică, un fel de fotografie (...). Avem impresia că Gusti e mai mult un făuritor de planuri de reforme, fiind absorbit de aspectul politic și utilitar și lăsând pe al doilea plan problema științifică generală de natură sociologică” (Petre Andrei, *Sociologie generală*, cap. Metoda anchetelor și monografiei, în *Opere sociologice*, vol. III, București, Editura Academiei RSR, 1978, p. 250). Tot în galeria celor care au refuzat să creadă în monografismul gustian se înscrie și Nicolae Petrescu, figură importantă a sociologiei interbelice, care, cu o atitudine „olimpiană”, ar fi considerat că ceea ce face Gusti este sociografie, activitatea școlii monografice fiind considerată o simplă îndeletnicire funcționarească. V. Zoltán Rostás, *Atelierul gustian*, București, Editura Tritonic, 2005, nota 158, p. 195.

⁷ Textul lui Herseni este preluat de Amzăr în *op. cit.*, pp. 199–200.

– Cel mai simplu argument este acela după care științele particulare studiază laturi sau aspecte *particulare* ale națiunii, nu națiunea în *întregul* ei. Așadar, se studiază partea și nu întregul.

– Dacă ar fi să admitem că știința națiunii s-ar constitui ca sinteză a contribuțiilor particulare ale științelor existente, ea, știința națiunii, ar apărea prea târziu sau *nu ar apărea la vreme* (argumentul acesta pare azi neconvincător, dar, în epocă, graba de a realiza sinteza națională, în sens de cunoaștere a întregului, trebuie că a funcționat ca un element impulsiv major).

Toate aceste idei vor fi înfruntate de Amzăr, pe puncte, sistematic:

1. Este adevărat că științele particulare studiază numai „aspecte” ale națiunii. Totuși, Amzăr pare a fi înclinat să accepte că măcar o știință, cu referire doar la trecut, anume *istoria*, acoperă *întregul* vieții naționale. În plus, „nu e mai puțin adevărat că nici unul din aspectele vieții naționale nu rămâne nestudiat de către științele existente, așa încât un studiu de sinteză asupra întregului național este oricând cu puțință pe baza rezultatelor lor”⁸.

2. Obiecția legată de timp nu stă în picioare, crede Amzăr, pentru că „în realitate, sintezele nu sunt niciodată definitive, în niciun domeniu de cercetare. Ele se fac întotdeauna tocmai din nevoia de a avea imaginea întregului, pe baza materialului existent, și se schimbă pe măsură ce se descoperă date noi”⁹. Așadar, este în firea sintezelor să apară „prea târziu”, în sensul în care, având în vedere devenirea istorică a națiunilor, niciodată cunoașterea analitică și sintetică nu poate veni în același timp cu realitatea vieții naționale. Dar acesta este un fapt asumat științific. Spre deosebire de cunoașterea revelată, directă, imediată și pornită din centrul simbolic al realității, cunoașterea științifică are nevoie de un timp de sedimentare, de cercetare, de adunare de date, de interpretare. Punctele de vedere diferite pot da, de altfel, naștere la sinteze diferite, interpretări diferite. Ideea unei științe perfect adaptate realității *actuale* este un non-sens.

3. Sinteza va depinde, în ce privește adaptarea ei la realitatea studiată, atât de materialul analitic care îi stă la bază, cât și de puterea de pătrundere analitică a cercetătorului. În ce privește ideea după care întregurile organice nu pot fi reconstituite din bucăți (probabil, cel mai puternic argument al lui Herseni și al celor care susțin ideea unei științe de sine stătătoare a națiunii), Amzăr crede că o examinare a sa va duce la răsturnarea acestui argument. E adevărat, spune el, că un întreg organic, viu, nu poate fi reconstituit prin punerea laolaltă a părților sale componente. Corpurile anorganice se pot recompune din bucăți, cele crescute organic, evident, nu. Dar acest lucru este adevărat, scrie Amzăr, numai în ce privește *crearea* lor, nu și *cunoașterea* lor: „Toată cunoașterea omenească se face pretutindeni „din bucăți”, dar în duhul întregului, care, *acesta*, poate fi prins în adevăr pe cale intuitivă (intelectuală, afectivă sau mistică) (...). Dincolo de acea

⁸ Amzăr, *op. cit.*, p. 200.

⁹ *Idem.*

primă intuiție, pretutindeni și întotdeauna, totul se clădește *bucată cu bucată*, într-o stăruitoare și statornică muncă de cercetare și meditare (...). *Căci cunoaștem în parte și proorocim în parte*, cum spunea Apostolul Pavel (...)”¹⁰.

Așadar, argumentul lui Herseni se întoarce împotriva sa: e binevenită ideea cunoașterii intuitive, a întregului, dar această cunoaștere nu este niciodată „a întregului” ca atare, ci este doar o cunoaștere în *spiritul* întregului a ceea ce îi este omului dat pe acest pământ, anume *partea*. Noi nu avem niciodată puțința de a vedea „întregul național”, în adevăratul sens al cuvântului. În schimb, dacă vom admite ideea cunoașterii intelective, a pătrunderii pe calea intuiției spirituale în „esența” întregului, atunci vom putea admite, logic, și puterea de penetrare a întregului prin intermediul părții. „Să vezi în toate femeile o singură femeie, să vezi într-o singură femeie toate femeile”, spunea un adagiu tantric. Exact în același fel, prin simțul și capacitatea puterii intuitive, omul poate pătrunde întregul prin parte și partea prin întreg.

Un argument la fel de puternic împotriva acestei pretenții herseniene este acela al *nedesăvârșirii* (înțeleasă temporal) unei națiuni – care să fie bază a acestei cunoașteri „a întregului”:

„De altfel, o știință atotcuprinzătoare în domeniul acesta de neconținută prefacere, al vieții sociale și istorice a unei națiuni, o știință privitoare la un întreg încă neîncheiat¹¹, cum este o națiune încă în viață, ni se pare nu mai puțin îndoielnică decât însăși *una a întregului a tot ce există*. Ea ar fi, în adevăr, cu puțință numai după ce națiunea și-a încheiat evoluția istorică, ieșind pentru totdeauna din câmpul realităților vii și prezente și trecând în rândul celor trecute și moarte. În cazul acesta însă știința națiunii se confundă cu istoria națiunii (...)”¹².

4. Amzăr nu ocolește problematica practică, sau, cum spune el, a „prevederii sociale și politice”. Aici, însă, el subliniază că în acest domeniu, „prevederea și îndrumarea au fost și vor rămâne pentru totdeauna aproximative, ele ținând mai mult de intuiția și inspirația înțelepciunii practice¹³ decât de știința propriu-zisă”¹⁴.

¹⁰ *Ibidem*, p. 201.

¹¹ Lui Amzăr i se poate replica însă: de unde știm că națiunile nu sunt forme desăvârșite, încheiate de la „început” și abia apoi pornite, istoric, pe calea degradării, care nu mai permite, așa cum bine spune el, o cunoaștere intuitivă, a întregului? Dacă admitem această ipoteză a unui Moment Zero al creației desăvârșite, în afara istoriei, a națiunilor, atunci Herseni are dreptate, măcar parțial, prin încercarea de recuperare a acelui moment *in illo tempore*, pe baza intuiției de azi. În afara acestui scenariu, adică în condiții normale de evoluție, înțeleasă ca desăvârșire a procesului de constituire a națiunilor, în cadru istoric, ideile lui Amzăr precumpănesc în fața celor ale lui Herseni.

¹² *Ibidem*, p. 202.

¹³ Prin „înțelepciune practică” a fost tradus la noi conceptul aristotelian de *fronesis* (φρόνησις). Nu știm dacă nu cumva Amzăr se va fi referit chiar la acest concept, deoarece trimite direct la termeni ai filosofiei grecești (Aristotel scrie: „Înțelepciunea practică (φρόνησις) este însă cea care are ca obiect lucrurile specific umane și asupra cărora se poate delibera” – *Etica nicomahică*, 1 p. 141 b, pp. 8–10). Aceste aspecte cărora li se aplică înțelepciunea practică sunt tocmai cele ce *nu* sunt imuabile (domeniul politic, de exemplu), deci sunt schimbătoare, exact ca în descrierea lui Amzăr. Același Amzăr va diferenția, exact ca Aristotel, această înțelepciune practică de *episteme*, care era știința.

¹⁴ *Ibidem*, p. 202.

5. Problema cercetării „directe” impune observația realistă că ea nu se poate face de către un singur om. Culegerea datelor în știința națiunii sau a unei națiuni nu poate fi opera unui singur om – ci a unui colectiv de specialiști, fiecare cu domeniul său, spune sociologul. Rezultă că „știința de cercetare directă” invocată de Herseni se poate face la nivelul individului, dar ceilalți specialiști nu pot decât să se alimenteze cu datele „indirecte” pe care le furnizează ceilalți cercetători implicați în cercetare. Desigur, și în acest caz, se impune observația că cercetările directe și parțiale trebuie animate de duhul întregului, așa cum am văzut mai sus.

6. Ultima dificultate teoretică pentru știința națiunii așa cum era aceasta teoretizată de Herseni este chiar concepția monografismului sociologic gustian: mergând în logica ideilor lui Gusti, sociologia monografică este același lucru cu știința națiunii, iar aceasta din urmă nu mai are obiect: „Când sociologia, în concepția monografică, studiază în *întregul ei* o națiune, nu fragmentar, și o studiază *direct*, nu împrumutând date de la științele particulare; când, pe de altă parte, etica și politica îndeplinesc, prin funcțiunea lor științifică, opera de apreciere și îndrumare națională, ce-i mai rămâne de făcut științei națiunii?”¹⁵

După aceste minuțioase analize teoretice, Amzăr își îndreaptă atenția și spre latura practică a problemei. El descrie modul foarte complicat în care se preconiza a se organiza munca de cercetare în vederea cunoașterii națiunii:

„Mai întâi, *cum* va fi organizată munca științifică? Trebuie să recunoaștem: cât se poate de sistematic, și anume: cu trei feluri de comitete, pentru fiecare județ, așezate ierarhic într-o mare piramidă administrativă, pe toată țara: 1. la temelie vin *comitetele de muncă* propriu-zisă, care merg pe teren și culeg materialul; 2. peste ele urmează *comitetele științifice* – cu reprezentanții științei din fiecare județ; 3. deasupra se rânduiesc, tot pe fiecare județ, comitetele reprezentative, alcătuite din „oficialitățile de toate nuanțele” (politice, probabil, n.CP). Peste aceste trei straturi, vine un alt rând de *comitete regionale*, iar sus, în vârful piramidei, patronează, reprezintă, organizează și muncește deopotrivă *comitetul central*, marele comitet central de la București¹⁶.

În aceste condiții, care va fi rezultatul? Și-l poate închipui oricine. (...) Oare să fi uitat prof. Gusti că, pentru a ajunge la o culegere ceva mai corectă de material, a trebuit, unor oameni care nu plecau la lucru cu totul nepregătiți, experiența mai multor „campanii monografice”? Să fi uitat, apoi, că pentru a strânge un material suficient și substanțial din satul Drăguș, a trebuit să se meargă pe teren vreo 3–4 veri de-a rândul? Și încă...”¹⁷.

¹⁵ *Ibidem*, p. 204.

¹⁶ Descrierea lui Amzăr este ironică, în mod evident. În plus, ne stârnește și nouă, cititorilor de azi, amintirea altui Comitet Central, astfel că organizarea gustiană, amestec de spirit democratic-reprezentativ, spirit științific și centralism etatist, devine într-adevăr o bună țintă a unei ironii reținute, involuntare...

¹⁷ *Ibidem*, pp. 205–206.

În finalul acestei expuneri (nu vrem să insistăm cu toate aspectele pe care le critică în ce privește activitatea lui Gusti), Amzăr devine de-a dreptul incisiv. Dacă a fost nedrept, e de judecat de către posteritate, dar, în 1937, la bilanțul parțial al școlii monografice, un spirit critic, ca al lui, un spirit, totuși, al unui colaborator al lui Gusti, a putut să scrie rândurile de mai jos, care ne dau de gândit:

„Ce se va alege în aceste condiții de «știința nației românești»? Cu siguranță – ce s-a ales și din vechea „monografie”, mai restrânsă: expoziții de popularizare pentru marele public, din care n-a rămas mai nimic pentru știință; vreo trei filme, în care «viața satelor» se arată strâns împletită cu activitatea științifică a «monografiștilor»; câteva studii de fapte, care nu depășesc cu mult vechile lucrări ale folkloriștilor noștri empirici. Restul – articole de răspândire a ideilor, propagandă, reclamă. Totul, cu mare cheltuială și mult, nesfârșit de mult zgomot”¹⁸.

CRITICA MUZEULUI SATULUI

În mai 1937 îi apare lui Amzăr în revista *Ideea românească* studiul „Un muzeu social – de la Le Play și Hazelius la Dimitrie Gusti”. Autorul notează că articolul a fost conceput și redactat în 1936, cu ocazia vizitei la Muzeul Satului și a fost citit d-nilor Ernest Bernea și Ion I. Ionică, de păreriile cărora a ținut cont în redactarea finală a studiului.

Descrierea muzeului gustian începe astfel:

„Alcătuind dintr-un mare număr de gospodării din toate regiunile Țării, el reprezintă, cum foarte bine i-a spus inițiatorul, un adevărat «sat-sinteză». Va veni alături, un alt muzeu, să-l întregască pe acesta: Muzeul «satului model». Împreună vor izbuti să lămurească publicului: *ce este astăzi și cum va trebui să fie mâine satul românesc*¹⁹”.

Dimitrie Gusti mai organizase, în urma cercetărilor monografice, mici „muzee” ocazionale, în care erau expuse obiecte din satul studiat. Acest fapt îi prilejuiește lui Amzăr observația că acelea nu erau *muzee*, ci *expoziții*. În vreme ce muzeele se organizează pentru a cuprinde, sistematic, cu privirea, un întreg domeniu al științei (facilitând vizitatorului contactul cu domeniul respectiv), expozițiile nu au pretenția de a sintetiza un domeniu, ci reprezintă numai o parte a lui. De data aceasta, deci începând cu 1936, spune Amzăr, Gusti a realizat un muzeu, căci a adunat case din toate zonele țării, dar nu este nici acesta un muzeu propriu-zis, ci unul în aer liber (*Freiluft*, cu termenul german). Muzeul în aer liber este pentru sociologie ceea ce este *grădina* pentru zoologie sau biologie – în sensul că acolo se înfățișează o parte a naturii vii, un colț al realității naturale. Modelul muzeelor în aer liber este unul preponderent nordic: etnologul suedez Artur Hazelius a înființat lângă Stockholm,

¹⁸ *Ibidem*, p. 207.

¹⁹ *Ibidem*, p. 209.

în 1891, pe 30 de hectare, un astfel de muzeu, numit Skansen. Astfel de muzee, notează Amzăr, mai sunt în Olanda, Germania, Norvegia, Danemarca. Uneori, se întâmplă ca gospodăriile din aceste muzee în aer liber să fie locuite de gospodari autentici, care își duc viața în acest cadru semi-aranjat. O viață care cuprinde inclusiv obiceiurile, credințele etc. Încercarea este de a face ca aceste credințe să se păstreze, desigur, alături de elementele vieții materiale. Iată însă că profesorului Gusti aceste muzee nu i-au plăcut, părându-i-se prea etnografice și prea romantice, după cum citează Amzăr. Gusti a ținut să facă un „muzeu social”, cu gândul ascuns de a trimite la puțină unei vieți mai bune din punct de vedere social... Gusti, va afirma Amzăr, nu este deloc original aici. Luând în discuție pe larg exemplul lui Frédéric Le Play, Amzăr arată că preocuparea pentru îmbunătățirea vieții poporului a fost o constantă a gândirii sociologice moderne. În preocupările lui Le Play, „economia socială” ocupa un loc de frunte la expozițiile universale pe care acesta le organiza. În mod explicit, Amzăr îi reproșează lui Gusti că neglijează acest filon de gândire sociologică, ba chiar că îi neagă, în ciuda evidențelor, lui Le Play, „orice autoritate științifică”...

Dincolo de problema originalității, Amzăr trece mai departe la examinarea modului de execuție a muzeului social din Parcul Carol al II-lea, cum se numea atunci Herăstrăul.

Aici afirmațiile sunt tranșante:

„Nu e social Muzeul Satului, în primul rând, fiindcă nu e alcătuit din elemente sociale propriu-zise. Casa și gospodăria (...) *nu sunt elemente specifice sociale, ci etnografice*. Nu acestea definesc viața socială a satelor noastre (...) sau, atunci, *totul e social*”²⁰.

Muzeul nu arată legăturile sociale dintre oameni, instituțiile însele, ierarhiile sociale. De asemenea, nu surprinde deprinderile sociale: ceremonii, practici în legătură cu munca, cu nașterea, nunta, înmormântarea. Necuprinzând așa ceva, Muzeul Satului nu este unul social.

Dar mai este un motiv pentru care Amzăr îi refuză atributul de *social* muzeului gustian:

„Nu numai că nu cuprinde elemente sociale propriu-zise, *dar nici acelea etnografice din care e alcătuit nu sunt înfățișate din punct de vedere social* (...).

Nicăieri nu s-a dat puțină unei comparații între gospodăria bogată, mijlocie și săracă, din felurile regiuni ale Țării (...)”²¹.

De aceea, satul lui Gusti de la Șosea rămâne o simplă „grădină sociologică” și nu un muzeu social, așa cum greșit se cheamă, concluzionează tânărul sociolog disident...

Așa fiind, Muzeul Satului gustian are, totuși, vreo valoare pentru cultura și știința românească?

²⁰ *Ibidem*, p. 216.

²¹ *Ibidem*, p. 217.

Pentru *educația* națională, Amzăr crede că muzeul este util. Vizita la muzeu poate ține loc de excursie în țară; de asemenea, nu trebuie neglijat interesul vizitatorilor străini. Muzeul este o „propagandă pentru cunoaștere”, pentru cea „adevărată”, notează el. Din punct de vedere științific, însă, lucrurile stau diferit: nefiind rezultatul unor cercetări sistematice, muzeul nu poate fi de niciun folos cunoașterii științifice. Un om de știință nu va putea ocoli realitatea mergând, pentru cunoaștere și edificare științifică, la acest muzeu. Nici pentru munca de ridicare a satelor acest instrument miniatural al vieții naționale care este muzeul nu poate fi suficient.

Muzeul gustian are, așadar, priză la *marele public*, nu la specialiști, nici la oamenii de decizie. Aceștia din urmă nu se pot întemeia pe „studierea” Muzeului Satului pentru a reforma satul real sau a-l cunoaște.

Și atunci, de ce s-a ales această formulă de adresare către *marele public*, în fond, această formulă de publicitate, cu un termen actual? Răspunsul lui Amzăr cade greu:

„(...) *marele public trebuia informat continuu despre activitatea științifică și culturală a profesorului Gusti*”²².

CRITICA MONOGRAFISMULUI GUSTIAN

În *Însemnări sociologice* din iulie 1937, Amzăr va publica studiul „Știință și monografie – de la Em. Durkheim la Dimitrie Gusti”, un alt prilej de a judeca, din perspectivă științifică, originalitatea școlii gustiene de sociologie (Amzăr recunoaște explicit că Gusti a creat la noi „o adevărată școală de sociologie”). Nici în acest studiu demersurile gustiene nu sunt scutite de acea privire critică deosebit de atentă a tânărului sociolog. De data aceasta, unghiul de atac la adresa lui Gusti și a monografismului sociologic autohton se bazează pe critica pe care Émile Durkheim o face metodei monografice ca metodă de constituire a sociologiei, în celebra sa lucrare *Regulile metodei sociologice* din 1894.

Durkheim afirma în lucrarea sa clasică de metodologie că știința se naște la *intersecția* dintre ceea ce el numea *realismul* extrem al filosofilor, cei care credeau în universalismul ideii de umanitate, și *nominalismul* istoricilor, pentru care individualitățile istorice, grupurile umane sunt perfect individualizate și fiecare are un drum propriu, numai al lui. În acest punct de intersecție se naște ceea ce sociologul francez numește *specia* socială. Specia este cea care-i adună pe cei care au trăsături comune, dar speciile se deosebesc între ele. Din perspectiva lui Amzăr, Dimitrie Gusti ar fi în pericol, prin monografismul său, să cadă în exagerarea nominalismului istoric (Durkheim spunea că acest nominalism nu poate duce decât la „monografii pur descriptive”). Gusti, din fericire, spune Amzăr, nu vrea să rămână la nivelul acestui monografism pur descriptiv, ci caută să impună

²² *Ibidem*, p. 220.

comparatismul, să detecteze tipuri sociale etc. Problema care se pune este cum anume se poate trece de la monografiile concrete la monografia întregii societăți omenеști? Aici sunt zone în care Durkheim și Gusti se întălnesc, în ideea realizării mai întâi a monografiilor parțiale (ale diferitelor popoare), care ar trebui analizate și comparate unele cu altele, pentru a împărți apoi popoarele în grupe asemănătoare între ele. Monografia gustiană preferă studiul exhaustiv al vieții sociale; sociologia trebuie ca, prin metoda cercetării de teren, să epuizeze întreg materialul de studiat, pentru ca în felul acesta să-și asigure baza de date necesară în studiu, bază pe care nu are a o aștepta de la alte științe. Aici monografismul total al lui Gusti se izbește de ideile lui Durkheim, care afirmă că știința nu are nevoie, pentru a ajunge la legi, să străbată toate faptele pe care le consideră domeniul său de studiu. Monografia i se pare lui Durkheim un demers greoi și împovăraător. În mod normal, omul de știință are nevoie de acele fapte relevante, decisive sau *cruciale* care să ajute explicarea mecanismelor de funcționare a societății. Or, monografiile, tratând toate faptele, nu fac decât să îngroape sub o mare de elemente ceea ce este tipic, caracteristic sau relevant. Mai mult, omul de știință trebuie să tindă a-și ușura munca de culegere a faptelor, prin selectarea tipurilor relevante; și aici, monografia este împotriva acestui spirit sintetic, căci ea nu duce la nimic înainte ca întregul lot de fapte să fie analizat.

Ca încheiere, spune Dumitru Cristian Amzăr: „monografia – un empirism sistematic de cel mai îngust orizont; sociologia monografică – o încercare interesantă în teorie, dar, pe cât de imposibilă, pe atât de inutilă în practică”²³.

Amzăr va reproșa școlii gustiene că nu a răspuns acestor obiecții clasice la adresa metodei monografice în sociologie.

„Să nu fi cunoscut prof. Gusti critica lui Durkheim? Cu neputință, pentru un om de știință atât de bine informat, cum este d-sa. (...) Dar, atunci, de ce nu-l discută, de ce n-a crezut de cuviință să răstoarne toate afirmațiile învățatului francez?”²⁴

Amzăr remarcă și aici, ca și în alte părți, că monografiștii bucureșteni se sprijină pe ideea că și alții au făcut înainte monografii (vezi Școala Le Play), dar au grijă să spună că aceste monografii ale înaintașului francez ar fi compromis metoda monografică. Să nu uităm că în 1937, când scria aceste rânduri critice, Amzăr putea constata că monografismul școlii de la București încă nu produsese nicio monografie...

În *Tendințe concrete în sociologia germană* (text inedit până la ediția Eikon, probabil redactat în 1938), trecând în revistă teoriile sociologice germane, dar și referirile unor autori germani la monografismul gustian, Amzăr se va ridica împotriva țărănismului ideologic și politic, ca și împotriva monografismului care face din țăran singura bază și singura asigurare de viitor pentru România:

²³ *Ibidem*, p. 228.

²⁴ *Ibidem*, p. 229.

„Românismul adevărat își trage rădăcinile și își sprijină năzuințele pe țăranul de azi și de totdeauna, dar și pe tradiția istorică deopotrivă. El nu pornește de la ideea unilaterală și tendențioasă de *țărani*, ci de la aceea cuprinzătoare și creatoare de *neam*. (...)

Se vede deci cât de greșită e orientarea politică și spirituală care se desprinde din sociologia școalei Gusti și din acea „știință a națiunii”, concepută pe baza alteia, tot atât de inutilă pe cât de curioasă: „știința satelor”²⁵.

Critica monografismului nu se oprește aici – de exemplu, un autor german pe care Amzăr îl citează (Helmut Klocke, el însuși monografist, interesat de satele germane din Banat și Ungaria, dar și de satul maghiar), e de părere că monografiștii lui Gusti fac ca satul să se știe prea mult observat (ei vin în sat ca niște orășeni în vacanță, va spune germanul), ceea ce este evident nefiresc. Sunt și alte observații critice: problematica chestionarelor (mai bine spus a utilizării pe scară prea largă a lor). Amzăr este, aici ca și în alte părți, un autor critic-constructiv, preferând critica lucidă unei construcții teoretice sau practice făcute în grabă, din dorința de a „bifa” o activitate.

Cercetarea monografică a satelor din România a fost redactată în limba germană (ca referat al seminarului de sociologie al prof. R. Thurnwald din Berlin) și a fost publicată în 1939 în *Archiv für Anthropologie*. Textul, mult mai prietenos cu Școala Gusti decât cele scrise pentru publicul autohton, se vrea o prezentare a activității Școlii Gusti, înainte de congresul de sociologie care urma să aibă loc la București în 1939...

O lucrare din păcate neterminată (redactată în limba germană în perioada 1947–1948) este *Superstițiile mantice în credința populară românească*, al cărei plan era destul de ambițios, dar din care autorul nu a redactat în final decât *Introducerea* și primul capitol din partea I (*Fenomenologia prezicerii la români*). Ideea principală a acestui studiu neterminat este că omul folcloric pune preț nu pe trecut sau prezent, ci pe viitor, de unde și interesul pentru scrutarea viitorului. Dar acest interes se leagă de ideea rostuirii omului (Amzăr va folosi adesea termenul de *rost* cu bogăția de semnificații specifică, pe care va căuta să o exploateze filosofic). Beneficiind de o bibliografie germană, franceză și românească de calibru, precum și de mecanica de idei a lui Amzăr, lucrarea se poate citi cu mare folos și azi, cu toate că este abia o schiță, ceea ce este cu totul regretabil.

ȘEZĂTOAREA – INSTITUȚIA ÎNTÂMPINĂRII CREATOARE A NOULUI ÎN ISTORIE

Tema șezătorii, pe care, așa cum știm, Amzăr o abordase în primele sale scrieri de tinerețe, este reluată într-o lucrare de maturitate, redactată în limba germană, numită *Șezătoarea în viața satului românesc – o contribuție la etnologia europeană* (perioada de redactare este 1947–1948).

²⁵ *Ibidem*, p. 235.

Spre deosebire de scrierile din tinerețe despre șezătoare, Amzăr va face acum apel la o bibliografie străină mai amplă, în special germană, și va pune șezătoria în legătură cu tendințele ludice și cultural-productive ale omului, inspirat fiind de teoria lui J. Huizinga despre *homo ludens*²⁶. Dacă în primele scrieri despre sociologia șezătorii autorul avea puține date despre persistența acestui fenomen, de data aceasta documentarea sa este mult mai vastă, iar constatarea că în Occident șezătoria a dispărut definitiv este făcută pornind de la cercetările sociologilor germani, cum ar fi Leopold von Wiese. Dar, spre surprinderea sa, chiar și în Europa germanică, mai persistau în anii în care scria Amzăr (aflat deja în Germania, în 1945–1947) vestigii ale vechilor șezători – despre care sociologul german von Wiese ne spune că oamenii vorbeau cu regret, căci dispariția lor odată cu progresul tehnic părea o fatalitate. Însă un obicei german numit *Maien*, prezent încă în anii '30 în Germania, se trage, se pare, direct din șezători. Per total, însă, în această parte a Europei, vechile obiceiuri au pierit, iar prezența lor ține doar de memoria celor în vârstă. Cu totul altfel stau lucrurile în estul Europei, va încerca Amzăr să susțină.

El deosebește, mai întâi, *claca de șezătoare*. Știm deja că în vreme ce claca este o muncă în comun a femeilor și bărbaților pentru ajutorarea unui sătean, șezătoria (sau furca) este o muncă în comun pe care femeile o fac la o gazdă acasă, dar unde fiecare lucrează pentru sine. De asemenea, dacă la clacă scopul principal este munca (volumul acesteia este dinainte stabilit – și trebuie îndeplinit, ca o chestiune de onoare, va spune Amzăr), șezătoria este mult mai puțin constrângătoare. Fiecare participant la șezătoare vine și pleacă atunci când vrea, iar munca, cantitativ, nu este stabilită dinainte. Mai mult, în cadrul șezătorii, distracția joacă un rol tot atât de important precum munca. Distracția sau petrecerea din cuprinsul șezătorii sunt demonstrate de Amzăr prin obiceiul *travestirilor*, pe care îl descrie pentru cazul flăcăilor din Runcu, dar și al femeilor din Drăguș, apoi prin obiceiul *farselor* sau *poznelor* (și ele documentate serios, fie din cercetările proprii din epoca gustiană, fie prin bibliografia la care avusese acces între timp, nu foarte numeroasă, dar judicios folosită).

O *paranteză metodologică* inserată de autor va preciza că relatările pe care le va face sunt directe, nu indirecte, din așa-numita specie a înregistrărilor *psihografice* (termen ce trebuie reținut în galeria inovațiilor metodologice generale ale Școlii Gusti). Însemnările care urmează sunt relatări cât se poate de fidele ale atmosferei generale din jurul șezătorilor și din timpul lor, cu reproducerea dialogală a convorbirilor dintre personajele care „joacă” în scena șezătorii. Ele sunt organizate pe teme: *grijile de peste zi, ce discută bărbații, cântatul în comunitatea sătească, gura satului, o comedie sătească: fata mare înșelată* etc. Ele sunt tot atâtea instantanee semnificative, redată ca atare, ale vieții satului în cadrul șezătorii.

²⁶ V. Johan Huizinga, *Homo ludens. Încercare de determinare a elementului ludic al culturii*, București, Editura Humanitas, 2007.

În continuare, Cristian Amzăr va prezenta înregistrarea integrală a unei șezători de boresse la Drăguș (de care se mai ocupase și în scrierile din urmă cu două decenii).

Partea a doua a studiului, *retrospectiva etnologică*, revine la teoretizarea asupra șezătorii, iar cu această ocazie Amzăr va face o cuprinzătoare teorie a modului de pătrundere a noului în comunitățile arhaice (eronat văzute ca refractare la nou): e adevărat că șezătorile aparțin, în cuvintele lui Amzăr, *epocii arhaice*, în care jocul și voia bună dețin un rol-cheie în raport cu munca:

„Acestei perioade îi aparțin și toate comunitățile rurale autentice, acele comunități în care viața însăși „este jucată” după reguli din bătrâni păstrate și unanim recunoscute și la care satul întreg participă constant și cu seriozitate la joc”²⁷.

Asta nu înseamnă nicidecum că țăranii (...) sunt, cum s-ar crede, cu totul împotriva oricărui progres, împotriva a ceea ce este nou. (...) Înnoirile pătrund, în condiții normale, în toate domeniile din satele patriarhale, dar ele sunt constrânse să o facă potrivit regulilor jocului, care le limitează amploarea și-i încetinesc tempoul; acestea sunt regulile competiției sociale și concurența aceasta durează generații întregi, petrecându-se sub ochii întregii comunități, căreia nu-i scapă nici un amănunt. Fiecare își dă silința să-l întrecă pe celălalt, dar într-o manieră care să nu rănească sentimentul general al bunei cuvințe și plăcerii, modei și bunului gust”²⁸.

Șezătoria devine, în acest moment, instituția-cheie a întâmpinării noului istoric. Ea este cea în care se exersează noutatea, în care individul și comunitatea se regăsesc împreună, cu interesele particulare, dar și cu participarea întregului, cu partea de muncă și efort, dar și cu partea de distracție, cu jocul și energia muncii, cu vechiul și noul, cu comentariile și atitudinile asupra noului și asupra faptelor oamenilor. Este prin excelență instituția *spațiului mioritic* blagian. Iată că, din instituție arhaică și cumva circumscrisă unui trecut „etnografic”, șezătoria devine la Cristian Amzăr un adevărat filtru al metabolismului istoric al poporului român, un cadru de reprezentativitate comunitară și o instanță de prim ordin a istoriei culturii și civilizației românești. Prin aceste idei novatoare, Amzăr devine cu adevărat avocatul șezătorii în raport cu cultura română și, totodată, un spirit de o finețe aparte în construcția auto-identitară a spațiului autohton: rândurile ce urmează merită a fi consemnate în istoria sociologiei românești ca parte a efortului de definire a *spiritului național*:

„În desfășurarea acestui mers lent, dar gândit, chibzuit cu grijă și cântărit de milioane de ori, ca rezultate al celor două legi de bază ale unei societăți arhaice: *atașamentul* față de ce a fost confirmat ca bun până atunci și *competiția* pentru mai

²⁷ Se vede aici influența lui Huizinga.

²⁸ *Ibidem*, pp. 375–376.

bine, au luat naștere de-a lungul veacurilor creațiile artei și poeziei populare românești, al căror spirit și stil propriu Lucian Blaga, filosof al culturii române, le-a definit prin termenul „mioritic”.

S-ar putea afirma că ele sunt rezultatul acestui proces anonim de creație și rafinare în cadrul comunității arhaice sătești existente, șezătoarea reprezintă forma de creație caracteristică și decisivă, acea modalitate de muncă în care fiecare participă la acest act din poziția sa corectă în joc, în interesul său propriu, dar și pentru folosul comun și sub imbold reciproc, așa cum numai în șezătoare se poate întâlni și vedea”²⁹.

Dar șezătoarea este și educatoarea neamului, căci „distracția” (*paidia*) și „educația” (*paideia*) sunt în limba greacă termeni apropiați, așa cum în realitatea socială și etnografică „petrecerea” timpului și educația sunt aproape unul și același lucru. Sub auspiciile acestei „petreceri” comunitare se face, așadar, educația și învățătura tinerelor generații, deci se asigură transmiterea culturii de la o generație la alta.

Opera etno-sociologică a lui Dumitru Cristian Amzăr reprezintă, așa cum am încercat să surprindem în rândurile de mai sus, o pagină tipică pentru dinamismul ideilor interbelice din sociologia românească și, mai general, din filosofia românească. La intersecția dintre etnologie, filosofia culturii și sociologie, parte a efortului impresionant al școlii de sociologie de la București de cunoaștere și acțiune socială, scrierile lui Amzăr au toate datele pentru a rămâne în memoria culturii sociologice românești. Chiar dacă, într-un anume sens, Amzăr este un autor „minor” al școlii românești de sociologie, el este, ca să reluăm o expresie a marelui critic literar George Călinescu, „un minor mare”!

BIBLIOGRAFIE

1. Amzăr, D.C. (2013). *Studii Etno-sociologice*. Cluj-Napoca: Editura Eikon.
2. Andrei, P. (1978). *Sociologie generală*, cap. „Metoda anchetelor și monografiei”, în *Opere sociologice*, vol. III. București. Editura Academiei RSR.
3. Aristotel (1988). *Etica nicomahică*. București: Editura Științifică și Enciclopedică.
4. Avrigeanu, T. (2022). *Realismul organic ca res publica restituta. Nicolae Iorga și tradiția politică a statalității românești*, în „Studii și cercetări juridice”, ianuarie-martie.
5. Bădescu, I. (1984). *Sincronism european și cultură critică românească*. București: Editura Științifică și Enciclopedică.
6. Blaga, L. (2011). *Trilogia culturii*. București: Editura Humanitas.
7. Brânduș, Gh. (1934). *Valorificarea muncii și raționalizarea gospodăriei țărănești. Învățăături agricole-economice scrise în grai popular de Gheorghe*. Sibiu: Editura Asociațiunii Astra.
8. Brânduș, Gh. (1936). *De ce trebuie să muncim: învățăături economice naționale*. Sibiu: Editura Asociațiunii „Astra”.
9. Gusti, D. (1946). *Sociologia militans. Cunoaștere și acțiune în serviciul națiunii*. București: Fundația regele Mihai I.

²⁹ *Ibidem*, p. 376.

10. Herseni, T. (1934). *Știința națiunii*, „Revista Fundațiilor Regale”, anul I, nr. 12, decembrie.
11. Huizinga, J. (2007). *Homo ludens. Încercare de determinare a elementului ludic al culturii*. București: Editura Humanitas.
12. Ibrăileanu, G. (1925). *Ce este poporanismul*, „Viața românească”, 61, XVII.
13. Iorga, N. (1938). *Originea, firea și destinul neamului românesc*, în *Enciclopedia României* vol. I (*Statul*). București: Asociația Științifică pentru Enciclopedia României.
14. Larionescu, M. (coord.) (1996). *Școala sociologică de la București. Tradiție și actualitate*. București: Editura Universității București.
15. Noica, C. (1934). *Sociologia monografică românească*, Revista Fundațiilor Regale, anul I, august.
16. Rostás, Z. (2003). *Sala luminoasă. Primii monografiști ai școlii gustiene*. București: Editura Paideia.
17. Rostás, Z. (2005). *Atelierul gustian*. București: Editura Tritonic.
18. Stahl, H.H. (1981). *Amintiri și gânduri din vechea școală a „monografiilor sociologice”*. București: Editura Minerva.
19. Tönnies, F. (2016). *Comunitate și societate*. Craiova: Editura Beladi.
20. Van den Bruck, A.M. (1934). *Germany's Third Empire*. London: George Allen And Unwin.
21. Weber, M. (2001). *Teorie și metodă în științele culturii*. Iași: Editura Polirom.

COMPORTAMENTUL DE ORGANIZARE A EVENIMENTELOR FAMILIALE, ÎNTRE RURAL ȘI URBAN, TRECUT ȘI PREZENT

CODRUȚA PREDATU*,
CRISTINA LEOVARIDIS**

ABSTRACT

THE ORGANIZING BEHAVIOUR OF FAMILY EVENTS, BETWEEN RURAL AND URBAN, PAST AND PRESENT

The present work aims to identify the main features of the family events' organizing behaviour in Romania, from a comparative perspective between the urban and rural area. The theoretical presentation, from a historical-anthropological point of view, of the role of these events in the life of individuals and the community they are part of, as well as of their way of organization and development, is followed by a secondary analysis of statistical data regarding the current situation of family events in Romania, before, during and after the pandemic, including the effects of the pandemic on the event organization field. Subsequently, the paper focuses on the applied approach, based on a qualitative research carried out through interviews with both event organizers and with people who have been the main actors in family events in the last three years (2020–2023).

Keywords: family events, rural area, urban area, pandemics.

INTRODUCERE

În articolul de față ne propunem să identificăm caracteristicile comportamentului de organizare a evenimentelor familiale personale (ce țin de cele trei momente esențiale din viața omului – nașterea, nunta și înmormântarea), tocmai pentru a înțelege mai bine valoarea lor pentru individ. Abordarea de față se va baza pe o perspectivă antropologică asupra acestor evenimente, pentru a putea identifica și o posibilă

* MA student, National University of Political Studies and Public Administration, Bucharest, e-mail: predatu_maria-codruta23m@student.comunicare.ro.

** Associate Professor PhD, National University of Political Studies and Public Administration, Bucharest, e-mail: cristina.leovaridis@comunicare.ro.

„Revista română de sociologie”, serie nouă, anul XXXIII, nr. 5–6, p. 283–307, București, 2023

DOI: 10.59277/RJSoc.2023.5-6.05

Creative Commons License
Attribution-NoDerivs CC BY-ND

diferență între ceea ce însemnau aceste evenimente în trecut și ceea ce înseamnă ele acum, între modul de organizare al lor în mediul rural și mediul urban.

În concepția omului din mediul rural, cele trei momente cu o însemnătate deosebită din viața unui individ, nașterea, nunta și înmormântarea, aveau un impact atât de semnificativ asupra bunului mers al vieții, încât era necesar să fie tratate cu foarte multă seriozitate și respect, dedicându-li-se o complexitate de ritualuri (pe care acum le putem redefini ca evenimente familiale, odată cu pierderea dimensiunii simbolice). Ele au rezistat în timp, deoarece erau considerate a fi modalități de menținere a bunăstării materiale, a sănătății și a norocului pe plan individual și familial (Giurescu & Roșu, 2004, p. 187). Evenimentele familiale tradiționale erau încadrate în categoria ritualurilor de trecere, ele având un rol important în viața omului tradițional, religios. Această încadrare era posibilă datorită faptului că în cadrul unor astfel de evenimente, cum ar fi nașterea, nunta sau înmormântarea, se desfășura un proces de inițiere care se solda cu schimbări la nivelul statutului social sau regimului ontologic (Eliade, 2019, pp. 138–139). Abaterile de la ritualurile specifice fiecărei etape prin care trecea un individ, în spațiul tradițional, puneau în pericol existența colectivităților și bunului mers al vieții sociale (Lajos, 2003, p. 43).

Grupările ceremoniale din cadrul unei familii (botezul, nunta, înmormântarea etc.) aveau o mare însemnătate și în viața comunităților, căpătând diferite nuanțe și semnificații după tradiția fiecărei regiuni a țării și fiind „o componentă majoră a ansamblului obiceiurilor tradiționale românești”. Și, pentru că familia reprezintă primul și cel mai important grup din viața unui individ, în cadrul acestuia el trece prin cele mai importante etape ale vieții sale, conturându-și viitorul. Pe lângă familie, un rol important în viața unui individ ar trebui să îl aibă și comunitatea, care să fie prezentă la etapele și schimbările care apar în viața acestuia (Vlăsceanu, 2018, p. 70).

EVENIMENTELE FAMILIALE PERSONALE ÎN MEDIUL RURAL: O ABORDARE ISTORICO-ANTROPOLOGICĂ

Evenimentele familiale cu o însemnătate deosebită, în societatea rurală, tradițională, se petreceau acasă sau în gospodărie; dacă nu, acestea erau catalogate ca fiind atipice sau nefirești. Astfel că anumite elemente ale construcției casei, precum prispa, pragul, ferestrele sau vatra, deveneau obiecte simbolice. În momentul în care se năștea un copil, simplul act al nașterii nu era consfințit până când nou-născutul nu trecea prin riturile de naștere; abia apoi copilul putea fi considerat ca parte dintr-o familie sau din societate (Eliade, 2019, p. 139). Oamenii care respectau valorile satului și care credeau în păstrarea tradiției aveau „nevoie de o personalitate care, într-o lume plină de trupuri și suflete diforme, va reprezenta din nou conturul imaginii divine încarnate” (Campbell, 2021, pp. 293–294). În cazul nașterii, ritualurile, prescripțiile și interdicțiile apăreau încă de când copilul se afla

în pântecul mamei. În ceea ce privește nașterea unui copil, un obicei întâlnit în toate zonele era acela ca femeile însărcinate să se ducă, aproape de momentul nașterii, la biserică pentru a se spovedi și împărtăși. În timpul nașterii, bărbatul trebuia să intre măcar o dată în camera unde se află femeia, iar în funcție de zonă, lăsa anumite obiecte care căpătau atribute simbolice în contextul nașterii. Un exemplu în acest sens ar fi furca de tors și toporul, care se puneau lângă femeia care urma să nască. Explicația obiectelor era legată de sexul pruncului, dacă se năștea fată, acesteia îi era urșit să învețe să toarcă, iar dacă era băiat trebuia să învețe a mânui toporul (Marianu, 1892, pp. 37–42).

Din momentul nașterii, începeau să se facă diferite urări pentru nou-născut, iar prima persoană cu care se începea acest obicei era moașa. Rolul urărilor făcute de moașă era să-l ajute pe nou-născut să devină un om demn de luat în seamă, recunoscut la nivel social și pentru calitățile sale sufletești (Pop, 1999, p. 146). Tot moașa, la naștere, acoperea buricul copilului cu o ață de cânepă, pentru a împiedica sufletul copilului să se întoarcă în pântecul mamei. Cordonul ombilical era legat de mai multe ori de moașă, iar după căderea acestuia mama îl păstra până când copilul împlinea vârsta de trei sau patru ani, pentru a-i desface nodurile și pentru a-i desluși diversele premoniții legate de viitor (Ghinoiu, 2013, pp. 54–55). De asemenea, nou-născutului trebuia să i se pună în mână un bănuț de argint, pentru a nu fi deocheat de persoanele care aveau să-l viziteze, iar dacă totuși avea să se întâmple acest lucru, deochiul să se ducă către bănuț, nu către copil (Ștef, 2007, p. 47). Pe lângă părinți și moașă, un rol important la nașterea unui copil îl aveau nașii, care erau aleși în funcție de anumite criterii familiale. Primul eveniment important din viața copilului era reprezentat de prima băiță a acestuia, o practică de purificare străveche, apa fiind considerată un element purificator. La acest eveniment aveau voie să participe doar femeile și nașul. Moașa era cea care pregătea tot ceea ce ținea de desfășurarea primei băițe, și ea era și cea care spăla copilul într-o apă în care puneau diferite arome și plante care aveau semnificație rituală (Pop, 1999, pp. 147–148). Busuiocul era una dintre acele plante, deoarece se considera că are calități tămăduitoare și puteri divinatorii (Ghinoiu, 2013, p. 55). Mierea era și ea considerată a fi un aliment sacru, care se punea la prima băiță a nou-născutului, pentru că se credea a fi în strânsă legătură cu laptele matern, și mai mult decât atât, era considerată o materializare, în sens gustativ și spiritual, a cuvântului *dulce*. Astfel, copilului i se ursea să fie dulce ca mierea (Eveseev, 1994, p. 105).

Următorul eveniment din viața unui copil, dar și a familiei lui, poate cel mai important, era botezul. Despre acesta se spunea că are multivalență simbolică, pentru că „el este moartea și mormântul, viața și învierea... Când ne cufundăm capul în apă, ca într-un mormânt, omul vechi este îngropat cu totul; când scoatem capul din apă, se ivește omul cel nou” (Eliade, 2019, p. 101). Când nașii se întorceau de la biserică cu finul botezat, îl puneau pe o masă, unde era așezată lână de oaie, pentru a avea noroc câtă lână are oaia și cînte cum are masa în mentalitatea tradițională (Gorovei, 1915, p. 29). Obiceiurile legate de nașterea unui

copil se terminau cu ruperea turtei sau tăierea moțului, după caz, acesta fiind și el un eveniment de sărbătoare, urări și daruri. Data acestuia era stabilită în funcție de tradițiile moștenite din zona de proveniență (Pop, 1999, p. 152).

A nu fi căsătorit reprezenta în lumea satului decădere socială, întrucât prin căsătorie se îndeplinea legea firii. Pentru a putea realiza acest lucru, flăcăul avea nevoie de curaj – trebuia să se dovedească în stare să întemeieze o familie pe care apoi să o întrețină și ocrotească (Chimet, 1992, pp. 91–92). Scopul căsătoriei, în viziunea tradițională, era acela de a avea pe cineva cu care să îți împarți bucuriile și suferințele de-a lungul vieții, pe cineva cu care să ai urmași legitimi, care să îți ducă mai departe numele și să îți moștenească averile, pământurile, pentru a nu rămâne pe mâini străine. Copiii aveau și rolul de a avea grijă de părinți la bătrânețe, iar după moartea lor de a-i regreta și înmormânta creștinește, așa cum era dat (Marian, 1890, pp. 1–2).

Căsătoria era astfel un rit de trecere, deoarece tinerii căsătoriți trec de la un grup social și de la un statut religios la altul, iar acest lucru pentru ei însemna o stare de tensiune, de neliniște, o etapă de criză a vieții lor. Băieții, prin acest proces, deveneau capii familiei, iar fetele deveneau femei prin rolul lor în cadrul acesteia (Eliade, 2019, p. 139). Importanța atribuită de cultura tradițională căsătoriei era foarte mare, dată fiind varietatea și multitudinea obiceiurilor săvârșite în timpul acestui eveniment din viața individului. Ea presupunea o complexă punere în practică, în care erau integrate elemente cu caracter ritual, folcloric, economic și juridic. În mentalitatea tradițională, interesul căsătoriei era unul de natură socială, anume acela de a avea urmași în cadrul familiei, pentru a perpetua neamul. Căsătoria presupunea trei etape, logodna, nunta și obiceiurile de după nuntă. Fiecare etapă presupunea, la rândul ei, o multitudine de ritualuri și obiceiuri, în funcție de specificul zonei și de tradițiile dobândite de la generațiile din trecut. Principalii actanți ai evenimentului nupțial erau mirele, mireasa, nașii, socrii mari și socrii mici. Pe lângă aceștia, mai erau o mulțime de alți actanți care contribuiau la diferitele obiceiuri ce urmau a fi realizate, cum ar fi chemătorii, adică cei care chemau oamenii la nuntă sau brădarul, cel care ducea bradul la casa miresei; în funcție de zonă, se numesc diferit; de asemenea, alte roluri pot să apară de la o zonă la alta (cum ar fi druștele sau stegarul). Totuși, câteva obiceiuri mai importante și mai des întâlnite din cadrul nunții erau: „chemarea, fedeleșul, aducerea bradului la casa miresei, bărbieritul ginerelui, adusul apei, punerea betelei, venirea mirelui cu alai la casa miresei, punerea salbei, iertăciunea, încărcatul zestrei, vădrăritul, plecarea la cununie, cununia, întoarcerea cu alai de la cununie, masă mare, darurile, hora miresei, luarea betelei, zorile” (Pop, 1999, pp. 159–160). Bradul de nuntă semnifica virilitate în ceremonialul nupțial. El trebuia împodobit după asemănarea mirelui și trebuia respectat de către nuntași, păzit și jucat de cel mai mândru tânăr. Modul în care bradul era jucat de nuntași exprima virilitatea și bărbăția viitorului soț (Ghinoiu, 2013, pp. 49–50). După ce alaiul pleca de la mireasă către mire, iar mireasa trebuia să se urce în trăsură, cel care o conducea era nevoit să miște trăsura

în momentul în care aceasta pășește în ea, pentru ca mireasa să poată face copii cu ușurință (Gorovei, 1915, p. 239). Bani de la nuntă îi erau înmânați miresei de către naș și stropiți cu sare și vin, pentru a avea proaspăt-căsătoriei noroc în viață (Gorovei, 1915, p. 16).

Fără a fi prea cunoscut, exista și obiceiul de moarte-nuntă, în care orice persoană, femeie sau bărbat, care a murit necăsătorită era îmbrăcată și aranjată cu haine și accesorii cât mai sofisticate și specifice nunții și era condusă pe ultimul drum de fete și băieți care purtau numele de domnișoare și cavaleri de onoare. Aceste accesorii reprezentau, de fapt, zestrea lăsată de părinți copiilor lor. În Muntenia și în Bucovina, astfel de persoane erau numite miri și mirese, iar părinții spuneau despre aceștia că au murit căsătoriți, datorită acestui ritual pe care îl practicau (Chimet, 1992, p. 216). Acest obicei este în detaliu descris chiar și de autori străini care au studiat obiceiurile românești (Kligman, 1997).

OBICEIURI CE ȚIN DE EVENIMENTELE FAMILIALE PERSONALE ÎN MEDIUL URBAN

Pornind de la etnologie, ca știință care se ocupă de descrierea vieții sociale din lumea satului și de tradițiile acestuia, recent, odată cu urbanizarea și cu dispariția fundamentului social al acestor ritualuri de trecere, a apărut și *etnologia urbană*, ca formă de căutare a aspectelor ce țin de realitățile vieții tradiționale, dar transpuse la noul context, cel al orașului (Mihăilescu, 2009, pp. 31–32). Dacă societatea populară, tradițională, se baza pe ideea de sacru, pe relațiile sociale care erau răspândite și catalogate în funcție de legăturile de rudenie, în societatea urbană, din cauza densității crescute a populației, indivizii sunt împărțiți în mici lumi sociale: „Distanța socială dintre statutul social și proximitatea fizică se mărește” în aceste cazuri și conduce individul la singurătate și retragere, sentimente des întâlnite în contextul vieții urbane, care are un caracter eterogen și în care individul este predispus la astfel de schimbări ce pot apărea la nivelul comportamentului citadin (Panea, 2001, pp. 40–41).

Familia din mediul urban se află într-o relație de interdependență cu schimbările care apar în societate, acestea producându-se pe două paliere. Primul palier vizează identitatea grupului, ce implică relațiile sociale ale unui individ, coordonata sincronă, iar al doilea palier face referire la formarea unui identități proprii prin intermediul evenimentelor consemnate de grupul social, coordonata diacronică (Gafu, 2011, p. 96). În societățile urbane, familia nu-i mai oferă individului un statut social sau ocupațional, așa cum se întâmpla în societățile rurale, lucru care conduce la o modificare a funcțiilor în cadrul familiei și la răsturnarea ierarhiilor (Gafu, 2011, p. 106). Față de societățile rurale, în care se aștepta ca familiile tradiționale să aibă cel puțin un copil, în cele urbane, căsătoria nu mai este privită ca un act cu finalitate așteptată, ca o presiune socială cu așteptări precise (reproducerea / oferirea de moștenitori) (Gafu, 2011, p. 111). Însă lucrurile nu au

fost atât de simple de la început nici în mediul urban. În orașele din România, după căsătoria la biserică, cei doi tineri erau celebrați cu mult alai, erau felicitați de rude, de prieteni și petrecuți cu lăutari, mâncare și băutură. După ce fericitul eveniment lua sfârșit și invitații plecau, pentru tinerii căsătoriți, care fuseseră fericiți pe tot parcursul evenimentului, începea o viață plină de încercări sufletești din cauza fricii de a avea un copil: „Dintr-o mie de fete care se mărită, cu greu s-ar găsi una care să dorească a avea un copil. Ivirea ființelor acestora pe lume este un prilej de supărări, de nopți nedormite, de blăstămuri și adeseori de încărcarea sufletului cu crime, din care unele rămân pe veci necunoscute” (Gorovei, 2002, p. 11). Regulile căsătoriei și sistemele de înrudire s-au modificat astăzi, pentru a răspunde schimbărilor sociale și dispariției fundamentului lor, ritualurile și-au pierdut conținutul și devin simple evenimente. Mai exact, astăzi căsătoria presupune părăsirea de către indivizi a sistemului biologic de relații de sânge și trecerea lor prin alianță la un alt grup social (Baudrillard, 2008, pp. 99–100).

Varietatea ritualurilor și obiceiurilor de nuntă este foarte mare pe teritoriul țării noastre, un aspect important în identificarea acestora reprezentându-l zona din care provin. Însă nunta în cadrul societăților urbane a devenit total detașată de rațiunile de a fi ale practicilor din trecut, pierzând dimensiunea simbolică și devenind mai mult o întrecere între familii, cine va uimi mai mult lumea și cine va câștiga mai mult vizibilitate la nivel social. Chemările fizice la nuntă prin cântecele din sat au fost înlocuite și ele, la oraș, de invitațiile prin poștă. O parte componentă a nunții este cununia religioasă, care în mediul urban nu mai lasă o amprentă atât de puternică în memoria tinerilor căsătoriți, chiar dacă acest ritual este plin de elemente și semnificații sugestive (Capcelea, 2011, pp. 56–60).

În societatea urbană, vestimentația are și ea un rol important, prin cele două funcții pe care le deține, de a diferenția și de a identifica. Vestimentația dintr-o societate tradițională cuprindea, codificate, însemne cu valoare simbolică. Nerespectarea codurilor vestimentare specifice vârstei, statutului social sau a costumului tradițional atrăgeau consecințe grave la nivel social. În schimb, în societatea urbană, această componentă sacră a vestimentației nu mai are aceleași semnificații (Panea, 2001, pp. 171–173). Alegerea unui stil vestimentar nepotrivit vârstei sau statutului sugerează o încercare a femeilor de a se evidenția într-o lume a bărbaților, dar „și o nivelare în orizontul cotidianului, frica de moarte a individului rătăcit într-o societate secularizată” (Panea, 2001, p. 173).

În perioada contemporană, apar schimbări culturale ca urmare a inovațiilor tehnologice, dar și ca urmare a migrației masive și contaminării culturale directe cu obiceiuri din alte spații, dar și indirecte, cu obiceiuri occidentale preluate din *popular culture* (filme și seriale). Mișcarea de rezistență împotriva acestui curent se datorează dorinței de păstrare a obiceiurilor, importanței religiei și interdependenței trăsăturilor culturale (Sălcudean, 2013, p. 16). Datorită puterii oamenilor de a-și redefini identitatea, „compoziția și formele civilizațiilor se schimbă în timp”. Totuși, societatea este și va rămâne cea mai durabilă asociere umană, pentru că ea

se adaptează, evoluează, dar esența ei rămâne în păstrarea evenimentelor din trecut (Huntington, 2012, p. 54).

Deși omul modern își neagă procesul de transcendență, privește sacralitatea ca pe o piedică ce stă în calea libertății sale și își construiește existența fără a ține cont de semnificațiile religioase sau transumane, totuși dorința sa de desacralizare nu se poate manifesta în totalitate, câtă vreme provine din *homo religiosus* (Eliade, 2019, p. 154). În ciuda negării originilor, omul modern care pretinde că este areligios se implică, de-a lungul vieții, într-o multitudine de ritualuri degradate și de o mitologie ascunsă. Toate petrecerile cu sau fără dată fixă, cum ar fi cele de Anul Nou sau de naștere, nuntă și de casă nouă, au în spate structura unui ritual, dar sub formă laicizată (Eliade, 2019, pp. 153–155). Omul modern a păstrat sacralitatea anumitor spații care erau percepute în acest mod de omul tradițional, cum ar fi biserica, cimitirul sau „spații care scot omul din experiența cotidiană și au asociate rituri negative și pozitive”. Față de universalitatea spațiului sacru din lumea tradițională, în modernitate are loc o delimitare a acestui spațiu ce se realizează în funcție de mediul social (Tufiş, 2001, pp. 519–520).

Obiceiurile folclorice urbane au evoluat și au progresat prin acumulare cantitativă, începând cu fondul țăranesc transportat la oraș de către indivizii care s-au stabilit acolo, precum și prin contaminarea directă și indirectă cu alte culturi. Folclorul urban are anumite caracteristici distincte, ca urmare a stilului de viață în continuă schimbare al oamenilor și a influențelor venite din *popular culture* (muzică, filme, seriale și alte produse culturale) pe care aceștia le-au întâlnit. Creația urbană nu face decât să păstreze cântecul și dansul liric din creația țăranască, astfel că versul are aceeași structură, iar melodia are un sunet comparabil și aceleași sisteme de cadență, metode de ornamentare și ritm. Vechiul nu dispare complet în timpul metamorfozei, iar noul apare doar treptat. Apariția și creșterea noilor fenomene sunt strâns legate de tradiție și derivate din aceasta. Semnificațiile și scopurile practicilor populare sunt redefinite atunci când sunt practicate în contexte diferite de cel original. Interpretarea obiceiurilor care se regăsesc în viața modernă pornește de la conștientizarea faptului că și cele care se desfășoară în mod voluntar și sunt transmise prin tradiție pot căpăta o nouă semnificație în raport cu contextul în care sunt performate, dar pot și să genereze noi obiceiuri în contact cu stilul de viață modern. În general, obiceiurile și-au accentuat aspectele ceremoniale și, în cele din urmă, artistice, pierzându-și dimensiunea performativă, partea care le făcea să fie ritualuri de trecere. Procedând astfel, ele au trecut progresiv de la dominanța ritualului, sacrală, la dominanța părții ceremoniale. Ritualurile efectuate de nași în timpul momentului religios al cununiei și botezului, precum și binecunoscuta petrecere și ospățul oferite participanților și-au pierdut semnificația sacră și rituală. Recunoștința pentru protecția unei existențe fericite în mijlocul unei familii și al unei comunități mulțumite nu mai este asociată cu comuniunea membrilor comunității, cu ofranda alimentară simbolizată prin colacul împărțit în biserică și, respectiv, cu mâncarea oferită musafirilor.

Tradițiile se schimbă cu o anumită lentoare, iar în timp ceremoniile / riturile de trecere capătă o calitate mecanică și încetează să mai aibă semnificații conexe sau valoare rituală (Rădulescu, 2021, pp. 74–81).

**STATISTICI NAȚIONALE REFERITOARE LA EVENIMENTELE FAMILIALE
DE DINAINTE DE PANDEMIE, ÎN PANDEMIE ȘI POST PANDEMIE. EFECTELE
PANDEMIEI ASUPRA DOMENIULUI ORGANIZĂRII DE EVENIMENTE FAMILIALE**

Înainte de pandemie, mai precis în anul 2019, piața organizării de evenimente personale înregistra o scădere față de anul 2018, atât pe plan internațional, cât și pe plan național.

În România, în anul 2019 numărul de căsătorii a fost de 128 610, înregistrând o scădere cu 14 682 de căsătorii față de câte fuseseră înregistrate în 2018. Această scădere era cauzată de scăderea numărului de căsătorii din mediul urban, care fuseseră cu 14 843 mai puține decât în anul 2018. În mediul rural s-a înregistrat o ușoară creștere a numărului de căsătorii comparativ cu anul precedent (INS, 2020, p. 21). În anul 2019, numărul nașcuților-vii înregistrați la oficiile de stare civilă din România a fost de 188 135 de persoane, mai mic cu 18 440 nașcuți-vii față de anul 2018. Scăderea numărului de nașcuți-vii înregistrați în România s-a produs la nivelul ambelor medii de rezidență (INS, 2020, p. 9).

Pandemia COVID-19 a afectat, pe lângă multe alte sectoare de activitate, și piața organizării de evenimente, în special cea a nunților și a evenimentelor care se puteau desfășura exclusiv într-un cadru fizic. În România, anul 2020 a înregistrat cel mai mic număr de căsătorii din 1946 până în prezent. Astfel că în 2020 s-au înregistrat doar 81 343 de căsătorii, cu 47 267 de căsătorii mai puține decât în 2019 (cu 30 199 căsătorii mai puține în urban și cu 17 068 căsătorii mai puține în rural, INS, 2021, p. 22). În anul 2020, numărul nașcuților-vii înregistrați la oficiile de stare civilă din România a fost de 178 609 de persoane, cel mai mic număr de nașcuți-vii din 1930 până în prezent. Față de anul 2019, în 2020 s-au înregistrat cu 24 500 mai puțini nașcuți-vii (INS, 2021, p. 9).

Anul 2021 a înregistrat o creștere a numărului de căsătorii din România, cu 32 864 căsătorii mai multe decât în 2020, cu 16 397 căsătorii mai multe în mediul urban și cu 16 467 căsătorii mai multe în mediul rural. Prin urmare, în 2021 numărul de căsătorii din România a fost de 114 207, înregistrându-se 5,2 căsătorii la 1 000 locuitori, față de 3,7 căsătorii la 1 000 locuitori în anul anterior (INS, 2022, p. 22). În anul 2021, numărul nașcuților-vii înregistrați la oficiile de stare civilă din România a fost de 180 735 de persoane, cel mai mic număr din 1930 până în prezent. În mediul rural s-au născut cu 9 113 mai puțini copii decât în urban și cu 7 098 mai puțini decât în 2020 (INS, 2022, p. 9).

Anul 2022 a reprezentat atât pe plan național, cât și pe plan internațional, revenirea la normalitate. După doi ani de pandemie și restricții cu privire la organizarea evenimentelor fizice, anul 2022 a reprezentat pentru piața de organizare de evenimente

un an încărcat: mai exact, marea majoritate a evenimentelor care au fost anulate în 2020 și 2021 s-au desfășurat în 2022. În România, se aștepta ca piața de evenimente și interesul consumatorilor, în urma a doi ani de pandemie, să înregistreze pentru anul 2022 scoruri-record sau cel puțin comparabile cu cele din 2019 (Reștea, 2022). Estimările s-au confirmat, în anul 2022 înregistrându-se 118 300 de căsătorii, cu 4 093 mai multe decât în anul anterior, dintre care cu 2 112 căsătorii mai multe în mediul urban și cu 1 981 căsătorii mai multe în mediul rural (INS, 2023a, p. 22). În ceea ce privește numărul de botezuri corelat cu numărul născuților-vii, datele arată că lucrurile nu au stat la fel de bine ca în cazul căsătoriilor: în 2022, numărul născuților-vii înregistrați la oficiile de stare civilă din România a fost cel mai mic din 1930 până în prezent, acesta fiind de 171 132 de persoane, cu 25 726 mai mic decât în anul 2021. În mediul rural s-au născut cu 5 118 mai puțini copii decât în urban și cu 9 675 mai puțini decât în 2021 (INS, 2023a, p. 9).

O analiză a dinamicii în timp a căsătoriilor în ultimii 30 de ani arată că în mediul urban, rata nupțialității a scăzut constant de la un an la altul în țara noastră, de la 9,1 căsătorii la 1 000 de locuitori din anul 1990, la 5,3 căsătorii la 1 000 de locuitori în anul 2022 (doar în 2007 se constată o ușoară creștere la 8,1), dar fără ca în vreun an să se mai ajungă la valoarea inițială din anul de început al comparației. Anul cu valoarea cea mai mică din acest interval a fost 2020, cu 3,7 căsătorii la 1 000 de locuitori (INS, 2023b).

Aceeași scădere constantă de la an la an a fost înregistrată și în cazul ratei nupțialității din mediul rural, de la 7,5 căsătorii la 1 000 de locuitori în 1990, la 5,5 căsătorii la 1 000 de locuitori în anul 2022, doar în 1992 și 2007 constatându-se o ușoară creștere față de valoarea inițială, la 7,7 și respectiv 8,7, dar fără ca în vreun alt an să (alt an după aceea) se mai atingă aceste valori. Anul cu valoarea cea mai mică din acest interval a fost 2020, cu 3,6 căsătorii la 1 000 de locuitori (INS, 2023b).

În ceea ce privește rata natalității dintre anii 1990–2022, cea mai mare valoare în mediul urban a fost înregistrată în 1990, 12,9 născuți-vii la 1 000 de locuitori, valoare care a scăzut constant de la un an la altul, cu foarte mici variații, ajungând în prezent la 7,1 născuți-vii la 1 000 de locuitori în 2022, cea mai mică valoare înregistrată în acest interval de timp. În aceeași perioadă, în mediul rural dinamica a fost asemănătoare: valoarea maximă a fost înregistrată tot în 1990 – 14,3 născuți-vii la 1 000 de locuitori, valoare care a scăzut constant de la un an la altul, ajungând în prezent la 8,6 născuți-vii la 1 000 de locuitori în 2022, cea mai mică valoare înregistrată în acest interval de timp (INS, 2023c).

Pe lângă creșterea accentuată a numărului de îmbolnăviri și decese, efectele unei pandemii se măsoară și în funcție de impactul asupra economiei și modului de viață al populației. Pandemiile au efect asupra economiei prin influența lor asupra cererii și ofertei. Inițial, cererea se depreciază, deoarece clienții și investitorii își pierd încrederea în piețele afectate de pandemie. În al doilea rând, lipsa angajaților subminează partea de ofertă (Shrestha *et al.*, 2020). Pandemia COVID-19 a presupus

condiții excepționale în ceea ce privește industria de organizare a nunților. Cuplurile și invitații lor au resimțit un stres sporit ca urmare a acestor circumstanțe neobișnuite, ceea ce i-a afectat și pe organizatorii de nunți. În 2020, stresul pentru aceste cupluri a fost agravat de pandemie din cauza incertitudinii crescânde, a continuei ajustări a datei marelui eveniment din viața lor, a reducerii numărului de invitați, a ceremoniilor mai mici și a schimbării locurilor de desfășurare. Profesioniștii specializați în pregătirea evenimentelor au parte frecvent de o atmosferă foarte stresantă, iar pandemia nu a făcut decât să înrăutățească lucrurile, aceștia încercând să mențină cuplurile liniștite și fericite (Osterbuhr, 2022, pp. 10–11). În plus, prin interzicerea ritualurilor de nuntă, pandemia a contribuit direct la scăderea numărului de căsătorii. Închiderea spațiilor de evenimente, cum ar fi sălile de nunți, bisericile, reducerea disponibilității transportului în comun și alte restricții de călătorie sunt exemple ale modului în care izolarea socială și măsurile de prevenție, deși au variat în funcție de amploarea locală a pandemiei, au obstrucționat aranjamentele de nuntă. Cuplurile care urmau să se căsătorească și familiile acestora au ezitat să își supună invitații la riscuri legate de sănătate. Din cauza preocupărilor legate de COVID-19, cuplurile logodite au decis să își amâne sau să își anuleze nunta (Kim & Kim, 2021).

COMPORTAMENTUL ORGANIZARE DE EVENIMENTE FAMILIALE – CERCETARE CALITATIVĂ PRIN INTERVIURI

METODOLOGIA CERCETĂRII

Obiectivul general al cercetării este de a contura caracteristicile comportamentului de organizare de evenimente familiale, obiectiv general care se „sprijină” pe o serie de obiective specifice, în funcție de cele două grupuri de subiecți care participă la interviuri, grupul 1, cel al organizatorilor de evenimente și subcontractorilor și grupul 2 de subiecți, cel al persoanelor care au fost actanți principali în evenimente familiale în ultimii trei ani. Obiectivele specifice interviurilor realizate cu grupul 1 sunt: identificarea unor aspecte comune ale organizării evenimentelor familiale personale, indiferent de specificul acestora (că sunt legate de naștere, nuntă sau înmormântare), precum și a trăsăturilor distincte ale fiecăreia; identificarea obstacolelor apărute în domeniul organizării de evenimente în timpul pandemiei de COVID-19 și a aspectelor de care țin cont organizatorii de evenimente / subcontractorii înainte de a contribui la organizarea unui eveniment familial. În ceea ce privește obiectivele specifice interviurilor realizate cu grupul 2 de subiecți, acestea sunt: identificarea celor mai importante momente din cadrul unui eveniment, din perspectiva principalilor actanți; identificarea posibilei influențe a rudelor în procesul de organizare a unui eveniment; identificarea principalelor motive care stau la baza organizării unui eveniment familial și conturarea relației cu organizatorii de evenimente / cei care oferă diferite servicii pentru evenimente. În perioada actuală, comportamentul de organizare a acestor evenimente implică trecerea de la procese de organizare

dictate de normele comunității, în care accentul se punea pe dimensiunea sacră, spirituală a evenimentului și pe participarea familiei și comunității, la organizarea dictată de piață și de regulile acesteia, în care accentul se pune mai mult pe latura de promovare și *entertainment*.

Metoda de cercetare a fost una calitativă: pentru a identifica percepțiile, comportamentele, credințele și emoțiile ce influențează acțiunile indivizilor în diferite situații s-a folosit ca instrument de cercetare interviul, cu ghid de interviu semi-structurat.

Grupul 1 de subiecți este format din nouă persoane: doi organizatori de evenimente (C.B. și E.B.) și șapte subcontractori (A.G. și E.D. – fotografi, F.F. – videograf, H.M. – proprietar restaurant de evenimente, A.P. – cofetar, A.V. – artist aranjamente, C.M. – DJ). Grupul 2 de respondenți este format din 14 persoane care au fost actanți principali în evenimente familiale în ultimii trei ani, șapte din mediul rural (S.C., S.V., A.A., N.C., R.M., C.M., A.T.) și șapte din mediul urban (A.S., M.C., R.J., N.R., R.S., A.A., D.S.). Am ales aceste grupuri de persoane pentru a face o cercetare cât mai amănunțită asupra temei, care să ofere răspunsuri din ambele perspective, cea a unor persoane care ajută la organizarea unei eveniment și cea a persoanelor pentru care se organizează evenimentul și care vor fi actanți în acesta.

Interviurile, față în față, au avut loc, pentru grupul 1 de subiecți, în perioada 5–31 martie 2023, au avut 14 întrebări și au durat, fiecare, aproximativ 20–30 de minute. Interviurile pentru grupul 2 de subiecți au avut loc în perioada 2 aprilie–7 mai 2023, au conținut 22 de întrebări și au avut, fiecare, o durată de aproximativ 40–50 de minute.

ANALIZA ȘI INTERPRETAREA DATELOR

ANALIZA ȘI INTERPRETAREA DATELOR OBTINUTE PRIN INTERVIURI CU ORGANIZATORI DE EVENIMENTE ȘI SUBCONTRACTORI

ASPECTE DE CARE ȚIN CONT ORGANIZATORII DE EVENIMENTE / SUBCONTRACTORII ÎNAINTE DE A CONTRIBUI LA ORGANIZAREA UNUI EVENIMENT FAMILIAL

Pentru grupul 1 de subiecți a fost folosit un ghid de interviu ce a conținut 14 întrebări, dintre care primele două au fost întrebări introductive, ce au dorit să afle de la subiecții intervievați de cât timp își desfășoară activitatea în domeniul organizării de evenimente și prin ce mijloace își promovează business-ul. În acest mod, am aflat că majoritatea respondenților își desfășoară activitatea în domeniul organizării de evenimente de ceva mai puțin de 10 ani: „Lucrez de aproximativ 10 ani în domeniul de evenimente” (A.G. – fotograf); „De 3 ani mi-am deschis laboratorul de cofetărie” (A.P. – cofetar); „De 8 ani sunt videograf

la evenimente” (F.F. –videograf). Există însă și doi respondenți cu o experiență mai vastă, care au menționat că își desfășoară activitatea în acest domeniu de 14, respectiv 18 ani: „De 14 ani am restaurantul unde organizez evenimente” (H.M. – proprietar restaurant); „Sunt organizator de evenimente de 18 ani și nu aş schimba nimic în acest sens” (E.B. – organizator de evenimente). La cea de-a doua întrebare introductivă legată de modul în care respondenții își promovează business-ul, opt din nouă respondenți au menționat în răspunsul lor platformele online, social media, iar patru dintre aceștia au menționat și recomandările de la foștii clienți cu care au colaborat: „Aleg să-mi promovez serviciile atât prin intermediul platformelor online (postări, clipuri video, reclame pe Facebook / Instagram) dar și fizic, prin cărți de vizită” (C.M. – DJ); „Cele mai multe evenimente le contractez din recomandări” (H.M.– proprietar restaurant); „Social media și pliante, cât și recomandările de la evenimentele anterioare” (C.B. – organizator de evenimente).

Prin întrebările următoare din ghidul de interviu, am dorit să aflăm de la respondenți dacă aceștia privesc drept necesară organizarea unei întâlniri prealabile cu persoanele care apelează la serviciile lor, iar în funcție de răspunsul oferit, am dorit să aflăm și care este argumentul oferit de aceștia pentru a-și susține punctul de vedere. Majoritatea respondenților (șapte din nouă) consideră necesară stabilirea unei întâlniri înainte de a organiza un eveniment cu persoanele care apelează la serviciile lor, iar doi dintre respondenți privesc aceste întâlniri mai mult ca fiind ideale sau indicate, însă nu obligatorii: „Ar fi ideal, dar nu mereu se reușește” (F.F. – videograf); „Nu aş spune neapărat necesar, poate doar indicat” (E.D. – fotograf). Argumentele respondenților oferite pentru a-și susține punctul de vedere exprimat la întrebarea anterioară au în centru cunoașterea clientului, a nevoilor și dorințelor acestuia în legătură cu evenimentul său, dar și a formării unei legături între client și organizator / subcontractor: „Am avut și evenimente la care întâlnirea a fost doar în ziua evenimentului și lucrurile au fost foarte distante. Noi ca oameni, probabil, funcționăm mai bine atunci când cunoaștem persoanele înainte. Această întâlnire de dinaintea evenimentului ne ajută, de asemenea, să aflăm ceea ce își dorește clientul și să încercăm, în acest fel, să facem tot ce putem pentru a ajunge la dorințele lui și poate mai mult de atât” (A.G. – fotograf); „Este necesar, deoarece așa îmi pot prezenta mai bine ofertele pentru aranjamente, ca mai apoi să stabilesc împreună cu persoana care apelează la serviciile mele ce i se potrivește mai bine pentru evenimentul său” (A.V. – artist aranjamente); „Consider că este o condiție necesară să organizez o întâlnire de discuții cu persoanele care apelează la serviciile mele înainte de a organiza sau contribui la evenimentul solicitat. Această întâlnire îmi permite să stabilesc o relație cu clienții, să discut despre așteptările și necesitățile lor și să le ofer mai multe informații despre serviciile pe care le pot oferi” (C.M. – DJ). Un singur răspuns din această serie a fost diferit, respondentul susținând faptul că detaliile legate de eveniment se pot stabili foarte ușor și prin intermediul unei convorbiri telefonice, fără a mai fi necesară o întâlnire fizică cu clienții sau posibili clienți: „Nu cred că ar fi neapărat necesar, deoarece, din

experiență, lucrurile se stabilesc încă de la telefon și tind să rămână așa. În cele mai multe întâlniri pe care le-am avut, nu am discutat nimic nou sau în plus față de ce discutasem la telefon. Cred, totuși, că ar fi indicată și o astfel de întâlnire pentru că așa îți poți da seama mai bine cu ce fel de oameni colaborezi” (E.D. – fotograf).

Întrebarea următoare din ghidul de interviu, „Care sunt recomandările pe care le faceți oricărei persoane care apelează la serviciile dumneavoastră?”, a generat răspunsuri destul de diverse din partea respondenților. Un aspect comun întâlnit în câteva răspunsuri este, totuși, recomandarea, pentru persoanele care urmează să li se organizeze un eveniment, de a ști la cine apelează pentru serviciile respective; organizatorii de evenimente / subcontractorii sunt de părere că persoanele care apelează la serviciile lor ar fi bine să știe care este portofoliul lor, cum lucrează ei, pentru a nu întâmpina apoi probleme în acest sens: „Cel mai important este să consulte portofoliul meu, de două ori chiar, să fie convinși că sunt cel mai potrivit pentru a le oferi o amintire care să dăinuie” (A.G. – fotograf); „Să fie informați asupra serviciilor ce le vor contacta. Să verifice disponibilitatea datelor” (F.F. – videograf). Alte răspunsuri legate de recomandările pe care le-ar face organizatorii de evenimente / subcontractorii persoanelor care apelează la serviciile lor sunt ca aceștia să vină cu detaliile importante deja stabilite, să țină cont de sfaturile lor sau ale echipei, pentru a avea un eveniment așa cum își doresc, și să aibă încredere în munca lor: „În primul rând, să pregătească toate detaliile pe care le consideră relevante: tipul de eveniment, numărul aproximativ de persoane, data evenimentului. În al doilea rând, să aibă o minimă viziune asupra lui și câteva poze de referință sau sugestii personale pentru a înțelege ceea ce își doresc” (A.P. – cofetar); „Conceptul evenimentului, formație, DJ, cvartet, saxofon, videograf, fotograf, locația unde se va desfășura evenimentul, ateliere florale, candy bar / gelato bar / salty bar, cocktail bar, cigar bar, live cake, make-up, cazare invitați, ateliere de rochii de mireasă sau costume pentru miri. Toate acestea sunt aspecte pe care le recomand clienților mei, pentru a-și da seama ce își doresc cu adevărat să aibă la evenimentul lor” (E.B. – organizator de evenimente).

Întrebarea „Care sunt aspectele pe care doriți să le aflați înainte de a accepta un eveniment?” a avut scopul de a afla care sunt cerințele acestora înainte de a accepta să se implice în organizarea unui eveniment. Cel mai întâlnit răspuns a fost legat de numărul de persoane care vor participa la eveniment, ce a apărut la patru respondenți, urmat de locația evenimentului, care apare la trei respondenți, și de data și bugetul evenimentului, care apare de două ori în răspunsurile primite: „Printre cele mai importante aspecte se numără: data în care are loc evenimentul, locația unde are loc evenimentul, ora la care are loc evenimentul, bugetul disponibil și, desigur, cerințele speciale ale fiecărui client” (C.M. – DJ); „Numărul de persoane și tema evenimentului” (A.V. – artist aranjamente); „În primul rând locația, pentru a-mi face o idee despre ce aș putea face pentru ei, numărul de persoane și apoi trecem la lista de dorințe pentru a putea crea împreună un eveniment de neuitat” (A.G. – fotograf).

*ASPECTE COMUNE ALE ORGANIZĂRII DIFERITELOR EVENIMENTELOR FAMILIALE,
DAR ȘI TRĂSĂTURI DISTINCTE ALE FIECĂRUIA*

În urma răspunsurilor primite la întrebările „Care sunt momentele pe care le considerați de nelipsit în cadrul unei cununii și unei nunți?”; „Dar în cadrul unui botez, moț / turtă?”; „Care sunt, totuși, elementele comune identificate în cadrul acestor evenimente familiale care să nu țină cont de specificul lor?”, am constatat că în cadrul evenimentelor de tip nuntă / cununie, cel mai întâlnit răspuns care a apărut la două treimi din respondenți (șase din nouă) a fost acela că ședințele foto ar trebui să fie nelipsite în cadrul unor astfel de evenimente, fiind urmate, la o diferență de un răspuns, de primul dans sau dansul mirilor: „Primul dans, muzica de calitate, locația cu servicii foarte bune” (C.B. – organizator de evenimente); „Cred că depinde și de dorințele viitorilor miri, dacă doresc să meargă pe o nuntă tradițională, cu obiceiuri, sau mai degrabă pe una mai modernă. Ce nu aș vedea să lipsească din niciuna dintre variante este pregătirea mirilor, ședința foto doar a lor, dansul / valsul mirilor și tortul, bineînțeles” (A.P. – cofetar). În cadrul evenimentelor de tip botez / moț / turtă, răspunsurile nu au fost mult diferite. Cel mai întâlnit răspuns, și în acest caz, a fost ședința foto cu copilul, urmată de slujba religioasă / tăierea moțului / ruperea turtei, petrecerea, prezentarea tortului și ursitoarele: „Ședința foto / video cu obiceiurile dinaintea plecării la biserică, slujba religioasă și petrecerea cu surprizele aferente.” (F.F. – videograf); „În cadrul unui botez / turtă / moț nu ar trebui să lipsească: întâmpinarea invitaților, slujba religioasă / tăierea moțului / ruperea turtei, ursitoarele și tortul.” (C.M. – DJ); „În cadrul unui botez sunt nelipsite ursitoarele” (A.V. – artist aranjamente). Legat de elementele comune ale evenimentelor, care să nu țină cont de vreun specific al acestuia, cel mai întâlnit răspuns a fost legat de muzică, aceasta a fost considerată de respondenți ca fiind un element ce se întâlnește în cadrul tuturor evenimentelor, fără a ține cont de ocazia pentru care a fost organizat. După muzică, următorul moment a fost cel al tortului, momentelor dulci, urmate și de altele, cum ar fi primirea invitaților, serviciile foto-video, aranjamentele, meniul: „Componența meniului, tortul, modalitățile comune de servit și aranjamentele” (H.M. – proprietar restaurant); „Primul element comun este reprezentat de muzică (...). Un alt element comun pe care, cu siguranță, l-am întâlnit la fiecare eveniment este legat de primirea invitaților care, de fiecare dată, sunt așteptați la intrarea în sala de eveniment cu șampanie” (E.D. – fotograf).

Pentru că în ultimii câțiva ani s-a observat din ce în ce mai mult o diferență între evenimentele tradiționale și cele moderne, prin întrebările „Care sunt cerințele unui eveniment al unor persoane tradiționaliste?”; „Dar al unor persoane mai puțin conservatoare?”, am dorit să aflăm de la respondenți care sunt cerințele care fac diferența dintre cele două categorii de evenimente. O parte din respondenți au considerat că nunțile persoanelor tradiționaliste se disting de celelalte prin preferința pentru practicarea diferitelor obiceiuri specifice zonei și tipului de eveniment organizat. Alții au identificat elementul distinctiv în: alegerea muzicii predominant tradiționale, preferința pentru mâncarea tipic românească sau optarea pentru

organizarea ceremoniei religioase în biserică, și nu într-un cadru în aer liber: „Organizarea ceremoniei în biserică, servirea tradiționalelor sarmale la meniu, organizarea diferitelor obiceiuri (pregătirea mirilor acasă, bradul, udatul, etc.)” (E.B. – organizator de evenimente); „La evenimentele tradiționale, o mare parte a evenimentului se va desfășura în jurul obiceiurilor din fiecare zonă a țării” (A.P. – cofetar); „Acest tip de persoane se axează foarte mult pe alegerea unui stil de muzică tradițional, fără ritmuri moderne. Aceștia au specifice și diferite jocuri populare / tradiționale cum ar fi Brașoveanca, Ariciul, Meneaito, Macarena, etc.)” (C.M. – DJ). În privința modalităților prin care se diferențiază evenimentele moderne, nu am putut identifica, din răspunsurile primite, anumite elemente comune acestora. Dacă ar fi să sintetizăm cele mai importante aspecte din răspunsurile obținute la aceste întrebări din ghid, atunci acestea ar fi că persoanele mai puțin conservatoare pun mai mult accentul pe ceea ce este nou, pe detalii, optând ca la evenimentul lor să aibă aranjamente futuriste, tot felul de inovații precum platforme 360, cabine foto, fresh bar, ice-cream bar, dar și pe crearea cât mai multor amintiri prin fotografii și videoclipuri: „Aici lucrurile stau altfel, de obicei închiriază o locație superbă unde fotografiile și clipurile video încep să prindă un contur de poveste, de filmuleț de prezentare cinematică. Ideea pe scurt: comportamentul de organizare a acestor evenimente la momentul actual presupune trecerea de la organizarea prescriptivă spre organizarea dictată de regulile pieței (A.G. – fotograf); „Aranjamente futuriste, fresh-bar, candy-bar, ice-cream-bar” (H.M. – proprietar restaurant).

OBSTACOLE ÎNTÂLNITE ÎN DOMENIUL ORGANIZĂRII DE EVENIMENTE ÎN TIMPUL PANDEMIEI

Ultimele trei întrebări din ghidul de interviu, „Cum v-a afectat pandemia de COVID-19 activitatea pe care o desfășurați?”; „Care au fost principalele obstacole pe care le-ați avut de depășit?”; „În prezent, perioada pandemiei mai are vreo influență asupra domeniului în care activați?”, au avut ca subiect de discuție pandemia de COVID-19, deoarece a fost o perioadă care a afectat drastic acest domeniu, prin restricțiile asupra călătoriilor, reuniunilor familiale în grupuri mai mari etc., de aceea am intenționat să aflăm dacă și cum au fost afectați respondenții, ce obstacole au avut de depășit și dacă îi mai afectează în vreun fel, și în prezent, acea perioadă. Am aflat astfel că peste jumătate din respondenți (cinci din nouă) au fost afectați de pandemia de COVID-19 într-un fel sau altul, unii au pierdut angajați buni, cei mai mult au fost afectați de scăderea drastică (sau chiar dispariția) evenimentelor: „Am pierdut angajați buni, iar numărul evenimentelor a scăzut drastic” (H.M. – proprietar restaurant); „Pandemia de COVID-19 m-a afectat destul de mult, deoarece abia începeam să am primele mele evenimente” (E.D. – fotograf), însă au existat și respondenți, trei la număr, pentru care perioada de pandemie a reprezentat una pozitivă din punct de vedere profesional, din care au avut și de câștigat: „Activitatea a fost oprită total în perioada respectivă, însă a fost

un nou început pentru mine deoarece am început să mă promovez mai mult. Pe lângă acest business am acceptat un nou proiect în paralel – vânzarea evenimentelor într-o locație din zona Snagov” (E.B. – organizator de evenimente); „Pentru mine pandemia a fost un lucru bun pentru că m-am putut concentra pe crearea unei identități în mediul online, iar astfel, am început să fiu contactată de clienți cu bugete mai mari” (C.B. – organizator de evenimente). Obstacolele întâlnite de respondenți în acea perioadă au fost în mare parte datorate unor lipsuri. Unii au dus lipsă de personal: „Lipsa personalului a fost un obstacol pentru mine” (H.R. – proprietar restaurant), alții au dus lipsa unor venituri (F.F. – videograf), iar pentru alții lipsa lor de experiență în mediul online a reprezentat un obstacol: „[...] lipsa mea de experiență pe marketing.” (E.B. – organizator de evenimente). Au fost, însă, și răspunsuri care subliniat că „Primele bariere au fost cele psihologice, stres, anxietatea că ceva rău o să se întâmple, gândurile legate de cum o să comunic cu clienții în situațiile acestea, dar și dificultățile tehnice, blocajele creative, publicul dificil” (E.D. – fotograf) sau că „Obstacolele principale pe care le-am avut de depășit au fost: dificultățile tehnice, blocajele creative (lupta cu mine însumi de a veni cu idei noi, inovatoare), publicul dificil (a presta în fața unei mulțimi dure poate fi o provocare), gestionarea timpului și desigur concurența [...]” (C.M. – DJ).

În încheierea ghidului de interviu, cât și a subiectului legat de pandemia de COVID-19, am aflat că activitatea a două treimi dintre intervievați (șase din nouă), la circa un an după terminarea pandemiei, nu mai este afectată în niciun fel de perioada COVID-19, însă ceilalți trei au menționat că da. Argumentele lor se leagă de reprogramarea evenimentelor din perioada pandemiei pentru acest an, dar și de micșorarea numărului de persoane și a bugetului evenimentelor: „Din păcate încă are, financiar ne-a afectat pe toți, iar acum evenimentele încep să devină mai mici și bugetele alocate pentru un eveniment mare, fastuos se micșorează semnificativ [...]” (A.G. – fotograf).

ANALIZA ȘI INTERPRETAREA DATELOR OBTINUTE DIN INTERVIURI CU PERSOANE CARE AU FOST ACTANȚI PRINCIPALI ÎN EVENIMENTE FAMILIALE

CELE MAI IMPORTANTE MOMENTE DIN CADRUL UNUI EVENIMENT, DIN PERSPECTIVA PRINCIPALILOR ACTANȚI

Grupului 2 de subiecți li s-a adresat un ghid de interviu ce a conținut 22 întrebări, din care primele trei întrebări au avut rolul de a prezenta respondenților subiectele ce urmau a fi discutate. Astfel că pentru început am dorit să aflăm de la aceștia care a fost cel mai recent eveniment pe care l-au organizat în ultimii trei ani, când a avut mai exact loc acesta și unde. Cel mai frecvent eveniment a fost nunta, care a apărut în opt din cele paisprezece răspunsuri, urmat de evenimentul botezului menționat în răspunsuri de trei ori, apoi de tăierea moțului la copil, menționat de două ori, și cununia civilă – o singură dată. Doisprezece din evenimentele

menționate au fost organizate în 2022, iar restul de două evenimente în 2021. În ceea ce privește mediul de rezidență în care s-au desfășurat evenimentele, șapte dintre acestea au avut loc preponderent în mediul rural, iar cealaltă jumătate exclusiv în mediul urban. Din toate aceste evenimente, doar unul singur s-a desfășurat acasă, în cazul celorlalte optându-se pentru petrecerea în cadrul unui local.

Întrebarea din ghidul de interviu „Ce a însemnat acest eveniment pentru dumneavoastră?” și-a dorit să afle de la persoanele intervievate care au fost semnificațiile din spatele evenimentelor organizate. Răspunsul majoritar a fost că acestea semnifică cele mai importante și frumoase evenimente din viața respondenților: „Cel mai important eveniment din viața noastră pe care l-am așteptat cu nerăbdare!” (R.M. / nuntă). Pentru alții, evenimentul lor a reprezentat „O împlinire” (A.A. / cununie) sau „un eveniment cu semnificație aparte pentru noi (fără legătura cu biserica ortodoxă), pentru că, potrivit obiceiurilor, cele trei obiecte alese de copil de pe tava adusă de nași la tăierea moșului *prezic* viitorul acestuia” (N.C. / moș). Un singur răspuns, însă, a ieșit în evidență, prin faptul că evenimentul ar fi însemnat pentru respondent o decizie spontană, pornită dintr-o glumă cu prietenii, după cum susține acesta: „A fost ceva neprevăzut, la noi a venit totul dintr-o gluma cu prietenii. Ne-am hotărât într-o seară că vrem să facem pasul acesta și a doua a zi am început să căutam colaboratori” (S.V. / nuntă).

La întrebarea „Care au fost pașii pe care i-ați făcut pentru a organiza acest eveniment?”, chiar dacă răspunsurile au fost ușor diferite, am aflat că, pentru majoritatea, alegerea localului a reprezentat principalul pas de la care a pornit organizarea: „Am contractat întâi salonul de evenimente.” (A.S. / nuntă); „În primul rând am căutat localul.” (C.S. / nuntă); „Primul pas făcut în organizarea acestui eveniment a fost rezervarea restaurantului.” (R.S. / nuntă). Următorii pași întâlniți, de asemenea, în mare parte dintre răspunsuri, însă într-o ordine puțin diferită, au fost alegerea formației, a serviciilor foto-video, a tortului și apoi a celorlalte detalii: „[...] am ales band-urile, apoi am ales fotografii și videograful, cabina foto, am ales florile, tortul” (R.S. / nuntă). Interesant de observat a fost că o parte din respondenți și-au ales data evenimentului în funcție de disponibilitatea subcontractorilor: „În primul rând am căutat localul, formația și fotografii, iar în funcție de disponibilitatea lor, am stabilit data evenimentului” (C.S. / nuntă).

La întrebarea privind colaborarea respondenților cu un organizator de eveniment, răspunsul a fost unanim: niciunul dintre respondenți nu a ales să își pună la cale evenimentul cu ajutorul unui organizator, aducând argumente precum „sunt extrem de informată și caut din timp idei” (D.S. / moș).

Dacă prin aspectele abordate până acum, nu s-a observat nicio diferență majoră între evenimentele din mediul rural și cele din mediul urban, întrebarea „Cum s-a desfășurat propriu-zis evenimentul?” scoate în evidență diferențe mici, dar semnificative, în ceea ce privește programul de desfășurare a evenimentelor din cele două medii de rezidență. O tendință pe care am remarcat-o la evenimentele din mediul rural este că respondenții au pus accentul pe începerea acestora la primele

ore la dimineață: „La 6³⁰ dimineața am început cu machiajul și coafatul, 11⁰⁰ cununia civilă.” (C.S. / nuntă); „Ne-am trezit pe la 7⁰⁰, am mers la make-up și apoi la coafat” (S.V. / nuntă); „Dimineața a început cu îmbrăcatul miresei și al mirelui” (R.M. / nuntă). Chiar dacă și în cazul evenimentelor din urban se păstrează același mod de pregătire, niciunul dintre respondenți nu pune, însă, accentul pe o ora anume și nici pe începerea acestora dis-de-dimineață: „Ne trezim de la mic la mare, începem să ne aranjăm pentru eveniment, stabilim ultimele detalii” (D.S. / moț). O altă distincție remarcată între evenimentele din cele două medii de rezidență se leagă de importanța pe care respondenții o oferă anumitor momente din cadrul evenimentului. În descrierea momentelor din rural, accentul cade pe obiceiurile care s-au practicat în cadrul evenimentului: „Dimineața a început cu îmbrăcatul miresei și al mirelui, a urmat obiceiul gătitului miresei, apoi s-a gătit bradul, am mers la udat” (R.M. / nuntă); „S-a umplut o găleată cu apă, pe găleată s-a pus o pernă, iar pe pernă s-a așezat băiatul. Nașa i-a prins părul băiatului cu o panglică roșie, iar nașul i-a tăiat şuvița prinsă” (N.C. / moț). Și în cazul evenimentelor din mediul urban au fost menționate obiceiuri, dar spre deosebire de rural, în cazul acestora accentul nu a căzut pe descrierea obiceiurilor, ci pe fotografiile făcute în cadrul evenimentului: „Ziua a început cu ședința foto a bebelușului acasă, apoi am mers la biserică, iar de acolo am plecat în parc pentru o altă ședință foto. În final a urmat petrecerea la restaurant” (R.J. / botez); „[...] am mers [...] la hotel, unde fiecare dintre noi s-a bucurat de o ședință foto și „ne-am echipat în hainele de gală”. [...] Mai departe, am fugit la o ședință foto cu cei mai draguți și sociabili fotografi, iar la final, am mers toți către biserică” (N.R. / nuntă).

Referitor la întrebarea din ghidul de interviu „Care au fost momentele care au avut cel mai mare impact, pentru dumneavoastră, din acea zi?”, răspunsurile au arătat că pentru două treimi dintre subiecți (nouă din paisprezece), ceremonia religioasă din cadrul bisericii a fost cel mai apreciat și plin de semnificație moment și a însemnat cel mai mult, fie că a fost vorba de nuntă sau de botez: „Cununia religioasă a fost un moment emoționant pentru mine, surprinzător (C.S. / nuntă). Pe lângă acesta au mai fost menționate: „Momentul în care am îmbrăcat rochia de mireasă, momentul în care părinții și soțul m-au văzut îmbrăcată în acea rochie” (N.R. / nuntă); „momentul tăierii moțului și alegerea obiectelor” (N.C. / moț) sau momentul „când tatăl meu și-a făcut prezența la nuntă, părinții mei fiind despărțiți, noi nu am mai luat legătura cu el de mai bine de un an, iar prezența lui în acea zi m-a emoționat foarte mult” (M.C. / nuntă).

POSSIBILELE INFLUENȚE ALE RUDELOR ÎN CADRUL ORGANIZĂRII UNUI EVENIMENT

Ghidul de interviu a conținut și întrebările: „Care au fost persoanele care v-au ajutat în organizarea evenimentului?”; „Au existat persoane care v-au influențat anumite decizii în organizarea evenimentului?”; „Dacă da, care au fost acelea?”

Referitor la persoanele care i-au ajutat pe respondenți în organizare, marea majoritate a respondenților au menționat ori familia, ori părinții ca principali contribuitori. Alte persoane des întâlnite în răspunsuri au fost: soțul, care apare în șase dintre răspunsurile primite, și nașii (trei răspunsuri). În privința existenței unor influențe asupra organizării evenimentelor, răspunsurile au fost destul de categorice, deoarece trei sferturi dintre respondenți (11 din 14) au susținut că: „Nu au existat influențe. Am organizat evenimentul exact așa cum ne-am dorit” (R.S. / nuntă). Restul de trei respondenți au susținut că s-au lăsat influențați de persoanele apropiate, de familie, de nași sau de prieteni.

Pentru că am dorit să înțelegem mai în profunzime posibila contribuție a familiilor în organizarea evenimentelor, întrebările „Familia / rudele a / au avut vreo sugestie în organizarea evenimentului?”; „Dacă da, ați ținut cont de părerea acestora? / Dacă nu, v-ați fi dorit?” s-au centrat numai pe acest aspect. La întrebarea dacă familia a avut sugestii în organizarea evenimentului am primit nouă răspunsuri afirmative din partea respondenților, însă surprinzător a fost că doar cinci dintre ei au ținut cont, cu adevărat, de acestea. Restul, chiar dacă au primit sugestii, ori nu au ținut cont de ele: „Nu am ținut cont dacă nu am considerat să fie folositor, și nici nu-mi pare rău” (C.S. / nuntă), ori influența a fost doar parțială: „Am ținut cont, dar nu în totalitate” (S.V. / nuntă). Ceilalți, care nu au primit sau nu au acceptat sugestii din partea familiei, au menționat că „Nu am ținut cont de părerea nimănui și nici nu am regretat că nu am făcut asta” (R.S. / nuntă).

PRINCIPALELE MOTIVE CARE STAU LA BAZA ORGANIZĂRII UNUI EVENIMENT FAMILIAL

După această serie de întrebări, următoarele două au intenționat să afle care a fost numărul de persoane pe care respondenții l-au avut la evenimente și care a fost relația acestora cu ei. Cele mai frecvente au fost evenimentele care au avut un număr între 100 și 200 de persoane invitate, urmate apoi de evenimentele care au avut peste 300 de invitați și cele care au avut 30, respectiv 60 de invitați. Numărul cel mai mic de invitați a fost întâlnit în cadrul evenimentelor de tip moț și botez. Aceste persoane au reprezentat, pentru o bună parte dintre respondenți, cei apropiați lor, familia și prietenii, care „au însemnat mai mult decât aș fi crezut, deoarece acele persoane, în vreme de pandemie, au ales să petreacă o zi din viața lor alături de noi” (R.S. / nuntă).

Dacă în trecut acest tip de evenimente familiale avea o foarte mare încărcătură simbolică pentru persoanele care le organizau și reprezenta un pas mai mult decât important în viața lor atunci când se hotărau să-l facă, am vrut să vedem dacă acest lucru se mai păstrează și acum. La întrebarea „Care a fost principalul motiv pentru care ați organizat acest eveniment?”, un răspuns des întâlnit, care sugerează încărcătura simbolică ce a stat la baza organizării evenimentului respectiv, este acela de cununare / creștinare în cadrul bisericii: „Ne-am dorit foarte mult să

fim cununați și în fața lui Dumnezeu!” (M.C. / nuntă); „Am vrut să creștinăm copilul în biserică” (R.J. / botez). Însă acest tip de răspuns devine insuficient pentru a putea afirma că motivul principal al organizării acestor evenimente este valoarea spirituală și sacră a acestor evenimente, care odinioară reprezentau cei mai importanți pași ai vieții. Restul răspunsurilor au indicat că, în zilele noastre, evenimentele familiale personale sunt organizate mai mult pentru distracția aferentă sau pentru că „Am vrut să ne oficializăm relația și să intrăm în rândul lumii” (C.S. / nuntă), mai precis pentru a se conforma, pentru a face ceea ce fac și ceilalți, ceea ce așteaptă de la ei cei din jurul lor.

*RELAȚIA BENEFICIARILOR CU ORGANIZATORII DE EVENIMENTE/ CEI CARE OFERĂ
DIFERITE SERVICII PENTRU EVENIMENTE*

Următoarea serie de trei întrebări a avut în centru comunicarea respondenților cu subcontractorii. Am dorit să aflăm dacă aceasta a creat impedimente în organizarea evenimentelor sau, dimpotrivă, modul în care s-a desfășurat a fost de ajutor pentru respondenți. Tot aici, i-am întrebat pe subiecți ce și-au dorit de la subcontractorii lor și de ce au avut aceste solicitări, pentru a putea schița profilul lor de client. Niciunul dintre subiecți nu a susținut că a avut probleme majore cu subcontractorii, singurele aspecte negative întâlnite în două dintre cele paisprezece răspunsuri fiind legate de meniul și comunicarea cu managerul localului: „Am întâlnit oameni foarte ok. Cu localul a mers mai greu, managerul de acolo răspundea extrem de greu.” (S.V. / nuntă); „Totul a mers bine, doar mici discuții în privința meniului” (C.M. / nuntă). La întrebarea despre solicitările pe care respondenții le-au avut pentru subcontractorii lor, răspunsurile au fost foarte variate. Majoritatea respondenților au enumerat diferite aspecte pe care și le-au dorit de la anumiți furnizori de servicii, însă ideea comună care a reieșit din toate răspunsurile a fost seriozitatea, respondenții au solicitat seriozitate din partea celor care urmau să se ocupe de diferite aspecte ale evenimentului lor de viață: „Mă interesează mereu ca totul să fie bine organizat, încerc să stabilesc din timp totul, să fie meniul gustos, să anunț dacă am vegetarieni printre invitați, câte feluri de mâncare și ce băuturi îmi doresc să avem în meniu. De asemenea, vreau să fie respectată tematica evenimentului, culorile alese, atât de restaurant, cât și de cofetar” (D.S. / moț); „Să își respecte fiecare angajamentele și promisiunile, iar dacă există vreo modificare să fiu anunțată.” (R.M. / nuntă), iar motivele oferite pentru a argumenta acest răspuns au fost „Pentru a ieși totul bine” (A.S. / nuntă); „Pentru ca evenimentul să iasă exact pe gustul nostru” (R.S. / nuntă) sau „Pentru a evita eventuale neplăceri în ziua nunții.” (R.M. / nuntă).

Alte întrebări din ghidul de interviu au vrut să afle de la respondenți dacă bugetul pe care l-au alocat evenimentului a fost unul mare, astfel încât să le satisfacă dorințele și dacă acum ar mai fi lucruri pe care le-ar schimba sau pe care le-ar face diferit. Răspunsurile de data aceasta au fost în mare parte asemănătoare, aflând astfel că bugetele celor mai mulți respondenți au fost destul de mari sau

suficiente pentru a organiza evenimentele pe placul lor: „Tot ce mi-am dorit, mi-am luat, dar m-am gândit de două ori dacă într-adevăr am nevoie de acel lucru” (C.S. / nuntă); „Bugetul a fost exact cât a trebuit pentru a realiza tot ce ne-am propus” (R.S./nuntă); „Bugetul nu a fost mare, dar evenimentul, din punctul nostru de vedere, a fost unul plăcut pentru toți cei care au participat” (N.C. / moț). Mai mult decât atât, pentru zece din paisprezece subiecți nu ar exista nimic ce ar și-ar dorit să facă diferit sau să schimbe la evenimentul despre care mi-au vorbit. Patru dintre aceștia, totuși, și-ar dori „să nu mai facem acele obiceiuri” (S.V. / nuntă), să „fi ales alt fotograf, videograf și o altă coafură” (R.S. / nuntă) sau „...să fi depășit momentul tăierii moțului fără plânsetul băiatului” (N.C. / moț).

Ultima întrebare din ghidul de interviu adresat lotului 2 de respondenți a atins și subiectul pandemiei, pentru că anul 2022, în care s-au desfășurat multe dintre evenimentele respondenților, a fost un an plin, încă, de incertitudini. Chiar dacă nu au mai existat restricții în ceea ce privește organizarea de evenimente, anul 2022 a fost, totuși, primul an fără restricții după o perioadă de pandemie care a durat doi ani. Prin urmare, am dorit să aflăm dacă evenimentele de viață ale respondenților au fost afectate în vreun fel de pandemia de COVID-19. Circa trei sferturi din respondenți (zece din paisprezece) au susținut, însă, că evenimentele lor nu au fost afectate de perioada pandemiei. Pentru restul de patru persoane, pandemia de COVID-19 a cauzat amânarea o dată sau chiar de trei ori a evenimentului mult așteptat: „Evenimentul trebuia să fie în 2021, dar din cauza pandemiei a fost reprogramat pentru anul 2022” (M.C.. / nuntă) și „Da, am amânat nunta de trei ori din cauza pandemiei” (R.M. / nuntă) și i-a forțat să aibă un număr mai restrâns de persoane decât și-ar fi dorit: „Da, categoric! Numărul oamenilor prezenți la eveniment a fost la jumătate din câți am invitat” (R.S. / nuntă) și „Puțin, deoarece a trebuit să avem un număr limitat de persoane” (A.A.).

CONCLUZIILE CERCETĂRII ȘI DISCUȚII

Sintetica abordare istorico-antropologică a evenimentelor personale familiale din mediul rural, urmată de o scurtă trecere a revistă a celor mai importante obiceiuri ce țin de evenimentele personale familiale în mediul urban, și aduse în prezent, printr-o analiză ulterioară de date statistice naționale referitoare la evenimentele familiale de dinainte de pandemie, în pandemie și post pandemie, „pregătesc” cititorul pentru prezentarea cercetării empirice, a metodologiei și a analizei datelor obținute prin interviuri cu actanți principali (organizatori și beneficiari) ai unor astfel de evenimente din perioada 2020–2023. Cercetarea realizată cu primul lot de subiecți, reprezentanți ai firmelor organizatoare, a pornit de la trei obiective specifice ce vizau aspectele de care organizatorii țin cont înainte de a accepta un eveniment, elementele comune, dar și cele de diferențiere a evenimentelor organizate cu diferite ocazii personale, precum și obstacolele apărute în domeniul organizării de evenimente în perioada pandemiei de COVID-19.

Rezultatele primei cercetări prin interviu au arătat că numărul de persoane al unui eveniment este principalul aspect de care țin cont organizatorii de evenimente / subcontractorii înainte de a accepta sau de a se ocupa de un eveniment. Pe lângă acesta, locația, data și bugetul sunt următoarele informații esențiale fără de care organizatorii de evenimente / subcontractorii nu ar putea accepta planificarea unui eveniment. În privința elementelor ce fac diferența între evenimentele tradiționale și cele moderne, evenimentele organizate de persoane mai conservatoare merg pe ideea păstrării tradițiilor atât în ceea ce privește meniul, muzica, aranjamentele, cât și în ceea ce privește alegerea locațiilor, preferința fiind pentru cele interioare. Evenimentele persoanelor mai puțin conservatoare se află cumva la polul opus: acestea vor să iasă din tiparul tradițional, optând pentru aranjamente avangardiste, tot felul de inovații ale elementelor foto-video, ale barurilor și meniurilor, dar și pentru crearea cât mai multor amintiri prin fotografii și videoclipuri. Însă, oricare ar fi tipul de eveniment, de la acesta nu poate lipsi muzica și tortul, ele fiind identificate ca elemente comune ale evenimentelor familiale personale, indiferent de ocazia fericită care le-a generat (nuntă / botez / tăierea motului / ruperea turtei etc.).

Pandemia de COVID-19 a adus același principal obstacol pentru toată industria de organizare de evenimente, și anume scăderea drastică a evenimentelor și, odată cu ea și scăderea încasărilor care decurg de aici, pentru firmele din domeniu. Alte obstacole întâlnite au mai fost cele tehnice, de personal sau cele psihice, pentru că pandemia de COVID-19 a afectat și psihic pe mulți dintre protagoniștii evenimentelor familiale care urmau să se desfășoare în perioada de criză sanitară și au fost amânate. Totuși, respondenții au recunoscut că, pentru ei, perioada pandemiei a adus și aspecte benefice, care s-au manifestat atât pe plan personal, cât și pe plan profesional.

Cercetarea realizată cu al doilea lot de subiecți, beneficiarii acestor evenimente, a pornit de la patru obiective specifice, ce vizau motivele care stau la baza organizării unui eveniment, principalele momente importante ale acestora, posibilele influențe ale familiei în organizare și relația dintre subiecți și furnizorii de servicii cu care au colaborat.

Conform informațiilor prezentate în partea teoretică, astfel de evenimente aveau o însemnătate simbolică deosebită în trecut, deoarece reprezentau pași mai mult decât esențiali din viața unui om, iar motivele care stăteau la baza organizării lor aveau o încărcătură tradițională și sacră. În zilele noastre, în urma răspunsurilor primite, remarcăm că în spatele motivelor, uneori destul de superficiale, oferite de respondenți, pentru care aceștia aleg să organizeze evenimente familiale personale, se află și o serie de motivații cu încărcături simbolice, dat fiind faptul că unii dintre ei au menționat ceremonia religioasă ca fiind cea mai importantă parte. O altă concluzie demnă de menționat este aceea că influența familiei în organizarea evenimentelor este mică, marea majoritate a subiecților optând pentru planificarea pe cont propriu a evenimentelor sau fără a ține cont prea mult de influențele exterioare. Scăzând influența familiei și a comunității restrânse, evenimentul își pierde din latura rituală,

de conformare la tradiții și la modul cum sunt ele transmise social și familial. Accentul pus pe aspectele exterioare, de formă (tort, meniu, decoruri, aranjamente florale, fotografii, muzică etc.), cât și dispariția presiunii din partea familiei și a comunității, arată modificarea acestor evenimente, din rituri de trecere, în pe-treceri.

Legat de comunicarea cu subcontractorii, subiecții nu au avut aspecte notabile de nemulțumire.

În privința obiectivului general al cercetării, și anume, de a contura caracteristicile comportamentului de consum de evenimente familiale, în urma aplicării celor două ghiduri de interviu, am putut remarca faptul că persoanele care organizează evenimente familiale nu au doar motivații ce țin de dimensiunea sacră a semnificației evenimentului organizat, față de ceea ce îi motiva pe oameni în trecut. Acum, deși multe dintre evenimentele familiale sunt organizate pentru „a intra în rândul lumii” (motiv ce ține mai mult de mentalitatea tradițională), după cum spunea unul dintre subiecți, argumentele cele mai des invocate sunt: pentru a-și oficializa relația, pentru distracție, pentru că „așa trebuie” sau chiar pentru câștigul financiar cu care pot rămâne protagoniștii după un astfel de eveniment. În trecut, în schimb, astfel de evenimente familiale stăteau la baza vieții sociale, botezul și nunta erau evenimente ce se încadrau în ritualurile de trecere ale unui om, având o importanță sacră pentru bunul mers al vieții. Motivele organizării evenimentelor din zilele noastre reflectă, într-o oarecare măsură, schimbările care s-au produs între generații la nivelul semnificațiilor simbolice ale evenimentelor familiale.

O altă concluzie la care ne-au condus rezultatele cercetării este că diferențele dintre evenimentele familiale din mediul rural și cele din urban devin din ce în ce mai mici. Obiceiurile din cadrul evenimentelor încă se practică în ambele cazuri, cu preponderență în cele din mediul rural, însă puțini știu ceea ce semnifică ele cu adevărat și motivul pentru care le practică. Totuși, încă se observă o înclinație pentru păstrarea mai multor obiceiuri în mediul rural, decât în cel urban. Diferențele dintre cele două categorii de evenimente apar la nivelul alegerilor cu privire la gusturile muzicale, la alegerea meniurilor, aranjamentelor și locațiilor. Însă acum, chiar și persoanele din mediul rural aleg să își organizeze evenimentele la restaurante din mediul urban, chiar dacă în trecut aceste evenimente erau considerate nefirești sau atipice dacă nu erau organizate acasă sau în comunitate.

În zilele noastre, planificarea evenimentelor necesită un proces complex de realizare, de la alegerea datei, locațiilor, muzicii, până la alegerea celor mai mici detalii care țin de aspect, de distracție sau de a ieși din tipare prin noile trenduri pentru evenimente. Se observă faptul că organizarea nu mai este gestionată (doar) de către familie, inclusiv lărgită, ca în trecut, acum persoanele care aleg să își organizeze un eveniment optează des pentru un organizator de evenimente care să preia total acest efort în locul lor, însă să gestioneze lucrurile așa cum își doresc ei.

Un alt aspect reieșit din rezultatele celor două cercetări este că în prezent familia aproape că nu mai are nicio influență pentru persoanele care își organizează un eveniment: protagoniștii tind să țină cont doar de dorințele proprii cu privire la

evenimentul pe care îl organizează, nedorind să accepte și alte păreri, chiar dacă acestea vin din partea familiei.

Evenimentele din zilele noastre încep să simbolizeze din ce în ce mai puțin pentru cei care le organizează și beneficiarii lor, ei alegând să ofere mult prea multă importanță aspectelor de suprafață, în detrimentul celor spirituale, iar aceasta poate fi considerată o a doua concluzie demnă de subliniat a cercetării noastre. Totuși, după cum spunea și Mircea Eliade, „omul profan, fie că vrea sau nu, mai păstrează urme ale comportamentului omului religios, însă golite de orice semnificație religioasă. Orice ar face, poartă o moștenire și nu își poate aboli trecutul, fiind el însuși produsul acestuia” (Eliade, 2019, p. 154). Prin urmare, oricare ar fi ocazia cu care sunt organizate evenimentele ceremoniale familiale, acestea marchează momentele din viața unui individ și îi asigură, totodată, continuitatea existenței în cadrul grupului din care aparține: „Riturile de trecere indică individualitatea și caracterul nostru separat, dar ne reamintesc în același timp foarte ferm și viguros că aparținem grupului nostru și că existența nu se poate concepe separat de acesta” (Myerhoff, 1982, p. 109). Nașterea oamenilor sau căsătoria acestora presupun ceremonii prin care sunt marcate anumite momente, acte, rituri, care înconștient sau nu, semnifică trecerea indivizilor de la un statut la altul, împlinirea pentru procreație. Era modernă nu a dus la dispariția riturilor de trecere, ci doar la camuflarea lor sub o altă formă, la care indivizii sunt predispuși cu sau fără voia lor (Constantinescu, 1996, p. 11).

BIBLIOGRAFIE

1. Baudrillard, J. (2008). *Societate de consum, Mituri și structuri*. București: Editura Comunicare.ro.
2. Capcelea, V. (2011). *Tradiția – esența, locul și rolul ei în existența socială*, Bălți. Disponibil la: <http://tinread.usarb.md:8888/tinread/fulltext/capcelea/traditii.pdf>
3. Chambell, J. (2021). *Eroul cu o mie de chipuri*. București: Editura Herald.
4. Chimet, I. (1992). *Dreptul la memorie. vol. 1* Cluj-Napoca: Editura Dacia.
5. Constantinescu, N. (1996). Studiu introductiv. În A. van Gennep, *Riturile de trecere*. Iași: Editura Polirom.
6. Eliade, M. (2019). *Sacrul și profanul*. București: Editura Humanitas.
7. Evseev, I. (1994). *Dicționar de simboluri și arhetipuri culturale*. Timișoara: Editura Amarcord.
8. Gafu, C. (2011). *Aspecte ale cercetării etnologice în spațiul urban românesc*. Ploiești: Editura Karta-Graphic.
9. Ghinoiu, I. (2013). *Dicționar, Mitologie română*. București: Editura Univers Enciclopedic Gold.
10. Giurescu, D.C., Roșu, G. (2004). *Ghidul muzeului țaranului român*. București: Muzeul Țăranului Român.
11. Gorovei, A. (1915). *Credințe și superstiții ale poporului român*. București: Librăriile SOCFC & Comp. Pavel Surdu, C. Spetea.
12. Gorovei, A. (2002). *Datinile noastre la naștere și la nuntă I*. București: Editura Paideia.
13. Huntington, S.P. (2012). *Ciocnirea civilizațiilor și refacerea ordinii mondiale*. București: Editura Litera.
14. Institutul Național de Statistică (INS) (2020). *Evenimente demografice în anul 2019*. București.
15. Institutul Național de Statistică (INS) (2021). *Evenimente demografice în anul 2020*. București.
16. Institutul Național de Statistică (INS) (2022). *Evenimente demografice în anul 2021*. București.

17. Institutul Național de Statistică (INS) (2023b). POP211A – Rata de nupțialitate pe medii de rezidență, macroregiuni, regiuni de dezvoltare și județe. Tempo Online. Disponibil la: <http://statistici.insse.ro:8077/tempo-online/#/pages/tables/insse-table>.
18. Institutul Național de Statistică (INS) (2023c). POP202A – Rata de natalitate pe medii de rezidență, macroregiuni, regiuni de dezvoltare și județe. Tempo Online. Disponibil la: <http://statistici.insse.ro:8077/tempo-online/#/pages/tables/insse-table>.
19. Institutul Național de Statistică (INS). (2023a). *Evenimente demografice în anul 2022*. București.
20. Kim, J., & Kim, T. (2021). Family Formation and Dissolution During the COVID-19 Pandemic: Evidence From South Korea. *Global Economic Review*, 50(1), p. 1–19. Disponibil la <https://doi.org/10.1080/1226508X.2021.1874466>.
21. Kligman, G. (1997). *Nunta mortului. Ritual, poetică și cultură populară în Transilvania*. București: Polirom.
22. Lajos, B. (2003). *Folclor. Noțiuni generale de folclor și poetică populară*. Cluj-Napoca: Editura Scientia.
23. Marian, S. F. (1890). *Nunta la Români: Studiu istorico-etnografic comparativ*. București: Tipografia Carol Göbl.
24. Marian, S. F. (1892). *Nașcerea la români: studiu etnografic*. București: Tipografia Carol Göbl.
25. Mihăilescu, V. (2009). *Etnografii urbane. Cotidianul văzut de aproape*. București: Editura: Polirom.
26. Myerhoff, B. (1982). *Rites of passage: Process and paradox. Celebration: Studies in festivity and ritual*. Washington D.C.: Smithsonian Institution Press.
27. Osterbuhr, A.J. (2022). "Perceptions of COVID-19 on Wedding Professionals' Job Attitudes". *Theses and Dissertations*. 1566. Disponibil la: <https://ir.library.illinoisstate.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2566&context=etd>.
28. Panea, N. (2001). *Zei de asfalt. Antropologie a urbanului*. București: Editura Cartea românească.
29. Pop, M. (1999). *Obiceiuri tradiționale românești*. București: Editura Univers.
30. Rădulescu, C. (2021). *Pedagogia tradițiilor: Ruga bănățeană – o abordare interdisciplinară*. București: Editura Universității din București.
31. Reștea, K. (2022). *Cum își revine industria festivalurilor și evenimentelor după lovitura pandemiei. Cifrele din 2021 și perspectivele cu recorduri pentru anul în curs*. Disponibil la: <https://economedia.ro/cum-isi-revine-industria-festivalurilor-si-evenimentelor-dupa-lovitura-pandemiei-cifrele-din-2021-si-perspectivele-cu-recorduri-pentru-anul-in-curs.html#.ZAr3l3ZBxD9>.
32. Sălcudean, I.N. (2013). *Social și cultural în context european*. Cluj-Napoca: Editura Risoprint.
33. Shrestha, N., Shad, M.A., Ulvi, O., Khan, M.H., Karamahic-Muratovic, A., Nguyen, U.D.T., Baghbanzadeh, M., Wardrup, R., Aghamohammadi, N., Cervantes, D., Nahiduzzaman, K.M., Zaki, R.A., & Haque, U. (2020). The impact of COVID-19 on globalization. *One Health*. Vol. 11. Disponibil la: <https://doi.org/10.1016/j.onehlt.2020.100180>.
34. Ștef, D. (2007). *Antologie de Folclor din Maramureș*. Baia Mare: Editura Ethnologic.
35. Tușiș, P. (2001). Condiția ritului de trecere în contemporaneitate. *Revista Română de Sociologie*, anul XII, nr. 5–6, p. 517–523.
36. Vlăsceanu, A. (2018). Structuri ceremoniale familiale. Aspecte lingvistice în obiceiurile de naștere din Arealul Slănic Prahova. *Revista Transilvania*, nr. 3, p. 70–75.

AGRESORI SEXUALI CU VICTIME MINORE. STUDIU EXPLORATORIU

ANDREEA BADEA*

ABSTRACT

SEXUAL AGGRESSORS WITH CHILD VICTIMS. AN EXPLORATORY STUDY

The article addresses the issue of sexual aggressors with underage victims. The research question that formed the basis of the present study was: What are the factors that contribute to committing sexual abuse with an underage victim? The interviews carried out in the Rahova Penitentiary (July–August 2021) with definitively convicted persons aimed at: identifying the factors that lead to the perpetration of crimes of rape or sexual assault with a child victim, the analysis of the characteristics of sexual aggressors and the analysis of the relationship between the aggressor and the victim. The research was conducted from the perspective of the ecological theory of risk factors developed by Etienne G. Krug *et al.* (2002).

Keywords: sexual aggressors; risk factors; grooming; child victims.

INTRODUCERE

La nivel mondial, conform datelor *United Nations International Children's Emergency Fund* (2022), cel puțin 120 de milioane de fete sub 20 de ani (aproximativ una din zece) sunt angajate în acte sexuale fără consimțământul lor, deși numărul real este probabil mult mai mare. Aproximativ 90% dintre adolescentele care au raportat sex forțat au spus că primul făptuitor a fost cineva pe care îl cunoșteau, de obicei un iubit sau un soț. Acest fenomen are loc peste tot, în fiecare țară și în toate segmentele societății (UNICEF, 2022, *Sexual violence against children*). Datele în ceea ce privește abuzul sexual la nivelul țărilor Uniunii Europene sunt furnizate de Consiliul Europei, care estimează că aproximativ unul

* PhD student, School of Advanced Studies of the Romanian Academy – SCOSAAR, Sociology and Juridical Sciences Doctoral School, e-mail: orapoconference@gmail.com.

din cinci copii sunt victime ale unei forme de violență sexuală, iar între 70 și 85% dintre copiii victime își cunosc agresorul. O treime dintre copiii abuzați nu spun niciodată nimănui despre abuz. Motivele includ sentimente de rușine și vinovăție, frica de a nu fi crezut, de a nu ști cui să spună sau faptul că nu pot recunoaște abuzul (*Council of Europe*, 2021).

Cele mai recente date din România furnizate de Ministerul Public arată că, în anul 2021, 90 de persoane au fost victime ale infracțiunii de viol în familie, dintre care 60 erau victime minore. Aceleași date ne arată că în anul 2021, 28 de persoane au fost victimele infracțiunii de agresiune sexuală, dintre care 17 erau minori (Ministerul Public, 2021). Conform datelor înscrise în Registrul Agresorilor Sexuali, în anul 2021, 2 100 de români au fost condamnați pentru act sexual cu un minor, 366 pentru corupere sexuală, 52 pentru racolare în scopuri sexuale, 924 pentru pornografie infantilă, iar 34 pentru incest (Press Hub, C. Badea, 2021, <https://www.presshub.ro/exclusiv-cati-agresori-sexuali-sunt-in-registrul-national-din-romania-cel-mai-batran-are-98-de-ani-240403/>). Statistica furnizată de către Autoritatea Națională pentru Protecția Drepturilor Copilului și Adopție arată că în perioada 1 ianuarie – 30 septembrie 2022, din cele 12 761 de cazuri de abuz, neglijare și exploatare a copiilor, 1 143 au fost de abuz sexual și 34 au fost de exploatare sexuală (ANPDCA, 2022). Conform Inspectoratului General al Poliției Române, la data de 16.09.2022, în Registrul Agresorilor Sexuali erau înscrise 63 090 de persoane.

Printre studiile din România care s-au ocupat de fenomenul de abuz sexual asupra minorilor amintim studiul lui Gheorghe Florian și al Mihaelei Pușcaș (2008), care definesc abuzul sexual ca fiind un comportament care:

„presupune «folosirea» copilului de către părinți sau alte persoane, pentru a-și satisface propriile nevoi sexuale. Cuprinde o paletă largă de comportamente, de la mângâieri, la obligarea copiilor să vizioneze reviste și filme”. (p. 389)

Într-un studiu din 2009, Cristina Dâmboeanu pune accentul asupra factorilor care determină abuzul fizic. Astfel, autoarea ajunge la următoarele concluzii: familiile reconstituite sau cele în care părinții trăiesc în concubinaj sunt predispuse abuzului fizic, părinții care le aplică propriilor copii corecții dure au un nivel de educație scăzut, în familiile în care copiii sunt maltratați fizic, agresorul, de cele mai mult ori tatăl, abuzează și de alți membri ai familiei, în timp ce mama tolerează acest comportament și în majoritatea cazurilor, minorii cad victime mai multor forme de violență (Dâmboeanu, 2009).

Sorin M. Rădulescu atrage atenția asupra faptului că birocrăția din sistemele în care activează profesioniștii care se ocupă cu identificarea și investigarea cazurilor de abuz sexual poate avea consecințe negative asupra desfășurării procesului judiciar (Rădulescu, 2009). Într-un alt studiu, acesta abordează abuzul sexual comis în familie apelând la o abordare calitativă prin interviuri și focus grupuri cu minori abuzați sexual și adulți abuzatori aflați în relații de rudenie cu victimele (Rădulescu, 2010). Câteva dintre rezultatele la care ajunge studiul fac referire la caracteristici ale

agresorilor: în patru cazuri din opt, ei aveau antecedente penale; în cinci cazuri din opt, agresorii aveau ocupația de muncitor calificat, iar în trei cazuri erau persoane fără o ocupație stabilă; în timp ce trei abuzatori au recunoscut fapta comisă, motivând-o prin consumul excesiv de alcool, influența anturajului sau existența tulburărilor psihice, cinci dintre ei au refuzat să o recunoască, invocând diverși factori printre care: răzbunarea soției, a fiicei, existența unor martori falși (Rădulescu, 2010). Alt studiu al aceluiași autor are ca temă reglementările legislative cu caracter internațional și național care vizează prevenirea abuzului sexual asupra copiilor și protecția acestora. Prin intermediul acestui studiu se prezintă evoluția legislativă a drepturile copilului și a pedepselor pentru abuz asupra copilului printr-o analiză comparativă cu alte state (Rădulescu, 2012).

Un alt cercetător care a abordat relativ recent problema abuzului asupra minorilor este Georgiana Virginia Bonea (2017), care atrage atenția asupra consecințelor grave pe care le are abuzul asupra copiilor:

„Abuzul asupra copilului ca și abandonul școlar și delinvența juvenilă sunt probleme ce afectează nu numai minorul pe termen scurt, mediu și lung, ci dăunează societății; familiei individuale respective; individului în sine; comportamentului său; poate deveni introvertit; poate avea atacuri de panică și tentative de suicid; poate încerca să fugă de acasă; poate avea pavor nocturn; poate avea reacții somatice la durere, gânduri cu impact negativ asupra psihicului, indivizi, situații sau conjuncturi create de societate”. (Bonea, 2017, p. 280)

Alte lucrări de referință în domeniul cercetării abuzului sexual asupra minorilor din spațiul românesc sunt: Rădulescu, S.M., Patrioara, M.C. (2003); Sorin M. Rădulescu, Cristina Dâmboeanu (2010); Iacob, A., Drăghici, C.V., Marin, I.V. (2009).

Având în vedere că studiile mai sus menționate nu au avut ca temă principală agresorii sexuali cu victime minore, consider că o astfel de abordare este necesară pentru a consolida baza științifică a fenomenului de abuz sexual cu victime minore din spațiul românesc, având în vedere că în datele prezentate mai sus o proporție semnificativă dintre victimele violului și agresiunilor sexuale este reprezentată de minori. În acest context, pornind de la modelul ecologic, am inițiat o cercetare exploratorie calitativă privind agresorii sexuali cu victime copii¹. Prin intermediul acestei cercetări am încercat să identific factorii care au contribuit la comiterea agresiunilor sexuale cu victime copii.

ABUZUL SEXUAL – PRECIZĂRI CONCEPTUALE

În literatura de specialitate, termenul de abuz sexual asupra minorilor este folosit pentru a descrie o multitudine de activități sexuale care au loc între un copil și o persoană adultă, în care copilul nu are discernământ sexual și nu își poate da

¹ În acest articol vom folosi alternativ termenii de victimă minoră/victimă copil.

consimțământul. Au fost folosiți numeroși termeni pentru conceptualizarea abuzului sexual asupra copiilor, inclusiv: „agresiunea sexuală asupra copiilor”, „victimizarea sexuală a copiilor”, „exploatarea copiilor”, „experiență sexuală adversă” și „experiența sexuală nedorită” (Lim, Wahab, Kumar, Ibrahim, Kamaluddin, 2021). Aceiași autori atrag atenția asupra faptului că abuzul sexual asupra minorilor nu este comis exclusiv prin contact fizic (de exemplu, viol, molestare, masturbare), ci poate avea loc, totodată, sub forma unui contact non-fizic prin internet sau manipulare de exemplu, prin producție de pornografie infantilă, *online grooming*, exhibiționism (*Ibidem*).

În raportul *Sex Offender Management Assessment and Planning Initiative, Chapter 3: Sex Offender Typologies pentru Office of Sex Offender Sentencing, Monitoring, Apprehending, Registering, and Tracking (S.M.A.R.T)*, Simons (2017) prezintă definiția lui Finkelhor (1984) asupra abuzului sexual cu victime minore:

„Abuzul sexual asupra copiilor este utilizarea forței/constrângerii de natură sexuală fie atunci când victima este mai mică de 13 ani și diferența de vârstă dintre victimă și făptuitor este de cel puțin 5 ani, sau când victima are între 13 și 16 ani și diferența de vârstă dintre victimă și făptuitor este de cel puțin 10 ani. În această definiție, constrângerea nu implică neapărat o amenințare directă”. (Finkelhor, 1984 *apud*. Simons, 2017, p. 62)

De asemenea, Simons are în vedere relația pe care abuzatorii sexuali o dezvoltă pentru a manipula copilul spre a-l convinge să se angajeze într-un act sexual – care este poate cea mai dăunătoare componentă a abuzului sexual asupra copiilor (John Jay College, 2004).

O altă perspectivă de luat în calcul atunci când avem în vedere definirea abuzului sexual asupra minorilor este distincția pe care Simons o prezintă în raport, între abuzatorii pedofili și non-pedofili, deoarece pedofilia s-a dovedit a fi un semnal puternic al recidivei sexuale. Pedofilia constă într-o înclinație sexuală pentru copii care poate duce sau nu la abuz sexual asupra copiilor (vizionarea de pornografie infantilă), în timp ce abuzul sexual asupra copiilor implică contact sexual cu un copil care poate sau nu să fie din sfera pedofiliei (Simons, 2017):

„Conform Manualului de Diagnostic și Statistic al Tulburărilor Mintale, Ediția a 5-a (Asociația Americană de Psihiatrie, 2013), un diagnostic de pedofilie necesită ca o persoană să aibă fantezii, impulsuri sau comportamente recurente, intense și excitante din punct de vedere sexual, îndreptate către un copil pre-puber pe o perioadă de cel puțin 6 luni; să fi acționat pe baza acestor îndemnuri sau să fie tulburat de ele”. (Camilleri & Quinsey, 2008, p. 183)

În cercetările din spațiul românesc, o definiție a fost propusă de Sorin Rădulescu, care se referă la abuzul sexual asupra copilului ca fiind:

„forme de participare a unui copil sau adolescent la activități necorespunzătoare vârstei și dezvoltării lui sexuale, pe care nu este în măsură să le înțeleagă, activități

la care este supus prin constrângere, violență sau prin seducție, ori care încalcă tabuurile sociale”. (Rădulescu, 2003. p. 10)

PERSPECTIVA JURIDICĂ

În România, conform Codului Penal, Capitolul VIII, Infrațiuni contra libertății și integrității sexuale, articolul 218, prevede, referitor la infracțiunea de viol, următoarele:

„Raportul sexual, actul sexual oral sau anal cu o persoană, săvârșit prin constrângere, punere în imposibilitate de a-și exprima voința sau profitând de această stare, se pedepsește cu închisoarea de la 5 la 10 ani și interzicerea exercitării unor drepturi. Pedepsa în cazul în care victima este un minor este închisoarea de la 7 la 12 ani și interzicerea exercitării unor drepturi”. (Art. 218 din Noul Codul Penal)

Agresiunea sexuală, Articolul 219, este definită ca fiind:

„Actul de natură sexuală, altul decât cele prevăzute în art. 218, cu o persoană, săvârșit prin constrângerea, punerea în imposibilitate de a se apăra sau de a-și exprima voința ori profitând de această stare, se pedepsește cu închisoarea de la 2 la 7 ani și interzicerea unor drepturi. Pedepsa în cazul în care victima este un minor este închisoarea de la 3 la 10 ani și interzicerea exercitării unor drepturi”. (Art. 219 din Noul Cod Penal)

Un aspect legislativ important de menționat este faptul că, începând cu 14 iulie 2020, se aplică Legea 217/2023, care vizează introducerea în Codul Penal a unor prevederi separate legate de actele sexuale cu minori. Orice raport sexual comis cu un minor care nu a împlinit 16 ani este pedepsit cu închisoare de la 7 la doisprezece ani (art. 218 alin. 3², Legea 217/2023). Pedepsa cu închisoare are limitele majorate, începând de la opt până la cinsprezece ani, dacă raportul sexual cu minorul s-a produs prin constrângerea de către un adult, iar maximul pedepsei speciale se va majora cu trei ani dacă făptuitorul este un membru al familiei, o persoană care conviețuiește cu minorul, dacă este cel care îl are în grijă, dacă fapta a avut ca urmare vătămarea corporală, a pus în pericol viața minorului sau a fost comisă pentru producerea de materiale pornografice (art. 218 alin. 3², Legea 217/2023).

De asemenea, merită menționate aici cazurile în care statul român a fost condamnat la Curtea Europeană a Drepturilor Omului pentru încadrarea juridică eronată a abuzurilor sexuale asupra minorilor. Dintre acestea amintim Cauza A.Ö. și H.Ö. contra României (cererea nr. 1455/20, hotărârea din 3 mai 2022); Cauza M.G.C. contra României (cererea nr. 61 495/11, hotărârea din 15 martie 2016); Cauza I.C. contra României (cererea nr. 36 934/08, hotărârea din 24 mai 2016); Cauza C.A.S. și C.S. contra României (cererea nr. 26692/05, hotărârea din 20 martie 2012) (Consiliul Superior al Magistraturii din România, Institutul European Român).

CARACTERISTICILE AGRESORILOR

Conform unor studii, abuzatorii sexuali de copii intrafamiliali au mai puține victime în comparație cu infractorii sexuali extrafamiliali (Miner & Dwyer, 1997) și rate mai scăzute de recidivă sexuală (Stephens *et al.*, 2016). Aceste cercetări s-au bazat în principal pe înregistrări oficiale (condamnări penale), cercetări care nu iau în considerare posibilitatea ca indivizii care au comis acte de incest să aibă și alte victime, nedezevăluite. Cu toate acestea, tipologia de gen/relație este cea mai frecvent utilizată și cercetată tipologie a abuzatorilor sexuali asupra copiilor. Rezultatele studiilor au indicat că este mai probabil ca minorii care comit infracțiuni sexuale să fi fost mai expuși la violență sexuală, abuz sexual, abuz emoțional și neglijare decât delincvenții non-sexuali (Jespersen, Lalumiere & Seto, 2009).

Alte caracteristici ale agresorilor sexuali au fost identificate de Etienne G. Krug și colaboratorii – care arată că printre trăsăturile comune ale acestora, indiferent de modul în care a fost comisă fapta sau de tipologia victimei, se numără:

„ostilitatea față de femei, consumul de alcool și de droguri, fantezmele legate de relații sexuale coercitive și alte atitudini și credințe coercitive propice violențelor sexuale, tendințele impulsive și antisociale, preferința pentru relații sexuale impersonale, victimă a unor violențe sexuale în copilărie, martor al unor violențe familiale în copilărie”. (Krug, 2002, pp. 1083–1088)

TIPURI DE AGRESORI

National Center for Missing & Exploited Children (Centrul Național pentru Copiii Disparați și Exploatați, SUA) în parteneriat cu Federal Bureau of Investigation, Behavioral Science Unit (Biroul Federal de Investigații, Unitatea de Științe Comportamentale) (1992) prezintă în raportul lor tipologia de clasificare propusă de Dr. Park Elliot Dietz, care împarte delincvenții sexuali în două mari categorii: situaționali și preferențiali. După activitatea sa la F.B.I în cadrul B.S.U, autorul a dezvoltat o tipologie a agresorilor de copii, tipologie care urma să fie utilizată de către profesioniștii din sistemul de justiție. Autorul a evitat în mod deliberat orice utilizare a terminologiei diagnostice și a folosit în schimb termeni descriptivi. Raportul aduce o perspectivă și asupra cazurilor de incest, în care s-a acceptat în mod obișnuit că tații incestuoși sunt de obicei agresori de copii situaționali, care molestează doar propriii copii, nu colectează pornografie infantilă și care sunt cel mai bine tratați prin programele de tratament non-criminal (Lanning, 2010, p. 32).

„Acest lucru poate fi adevărat uneori, însă există cazuri în care tatăl incestuos este un abuzator preferențial care s-a căsătorit pur și simplu pentru a avea acces la copii. În multe cazuri, a agresat copii în afara căsătoriei sau copii din căsătoriile anterioare. Posibilitatea ca un tată incestuos să agreseze copii în afara casei sau să comită alte infracțiuni sexuale pare să fie dincolo de înțelegerea multor profesioniști în abuzul asupra copiilor”. (*Ibidem*)

Agresorii sexuali de copii situaționali nu au o preferință reală, preferință sexuală pentru copii, dar se angajează în relații sexuale cu copii din motive variate și uneori complexe. Pentru un astfel de agresor de copii, sexul cu copii poate varia de la o faptă „o dată în viață” la un model de infracțiuni pe termen lung. Cu cât modelul este pe termen mai lung, cu atât este mai greu să se distingă de abuzarea preferențială. Agresorul situațional are de obicei un număr mai mic de victime diferite de copii. Alte persoane vulnerabile, cum ar fi bătrânii, bolnavii sau persoanele cu dezabilități, pot fi, de asemenea, expuse riscului de victimizare sexuală de către el. Principalul său criteriu de alegere a victimei pare să fie disponibilitatea, motiv pentru care mulți dintre acești infractori își abuzează copiii. Metoda lui principală de operare este de a constrânge copilul să se angajeze în activități sexuale (Lanning, 2010, p. 33).

Agresorii sexuali de copii preferențiali, așa cum o spune și numele, au o preferință sexuală clară pentru copii. Fanteziile lor sexuale și imaginile erotice se concentrează asupra copiilor. Aceștia se angajează în diverse activități sexuale cu copii nu din cauza stresului situațional sau a nesiguranței, ci sunt atrași sexual de copii și preferă copiii. Deși pot fi mai mici ca număr decât cei situaționali, au potențialul de a abuza un număr mare de victime. Pentru mulți dintre ei, problema lor nu este doar natura apetitului sexual (atracția față de copii), ci și cantitatea (nevoia de relații sexuale frecvente și repetate cu copii). De obicei, au preferințe de vârstă și gen pentru victimele lor. O caracteristică esențială acestui tip de agresor este capacitatea sa de a se identifica cu victimele, știe să vorbească cu copiii, dar, mai important, știe să-i asculte. Statutul său de adult și autoritatea sunt, de asemenea, o parte importantă a procesului de ademenire a victimelor. În plus, el selectează frecvent ca țintă copii care sunt victime ale neglijării emoționale sau fizice. Acest agresor de copii este cel mai probabil să folosească amenințări și violență fizică pentru a evita identificarea și dezvăluirea sau pentru a preveni o victimă să plece (*Ibid.*). Conform unui raport al Young Women's Christian Association of the United States of America (Asociația Creștină a Tinerelor Femei din Statele Unite ale Americii, YWCA), abuzatorii tind să utilizeze un proces de manipulare numit „grooming” pentru a câștiga încrederea victimei și familiei, lucru care le oferă mai mult acces la copil. Comportamentele de *grooming* pot include: atenție specială, ieșiri și cadouri, izolarea copilului de ceilalți, satisfacerea nevoilor nesatisfăcute ale copilului, îndeplinirea nevoilor și a rolurilor din familie, tratarea copilului ca și cum ar fi mai în vârstă, treptat depășind granițele fizice și devenind din ce în ce mai intim/sexual, folosirea secretului, blamarea și amenințările pentru a menține controlul. Procesul de *grooming* poate să fie un indicator al violenței simbolice prin care relația dintre agresor și victimă este făcută să pară firească (YWCA, 2017, *Child Sexual Abuse Facts*, p. 1).

METODOLOGIA CERCETĂRII

Am ales să abordez problema abuzului sexual din perspectiva modelului ecologic conceput de către Urie Bronfenbrenner (1997), iar mai apoi dezvoltat de

Krug *et al.* (2002). Modelul teoretic dezvoltat de Etienne G. Krug și colaboratorii (2002) evidențiază factorii de risc care se manifestă în cazul unui comportament violent, în general, și al unor acte de violență sexuală, în special. Autorii aleg să clasifice acești factori pe mai multe niveluri. Nivelul individual include factori de risc precum: vârsta, nivelul de educație formală sau pregătire profesională, veniturile, tulburările psihice sau de personalitate, toxicomanii, comportamente violente, maltratare (p. 12). Printre factorii de risc specifici nivelului relațional identificați de Krug și colaboratorii s-au numărat: relațiile cu familia, prietenii, partenerii sau colegii, factori care pot avea un efect negativ sau pozitiv asupra unei persoane și pot influența inițierea unui act violent. În ceea ce privește factorii de risc care se manifestă la nivel comunitar de interes sunt următoarele elemente care pot apărea în viața individului: schimbarea frecvență a domiciliului, densitatea populației, rata șomajului, traficul de droguri la nivel local. La nivel societal, sunt important de analizat factorii economici, educativi, sociali și normele sociale pe care individul le internalizează (Krug *et al.*, 2002). Pornind de la modelul ecologic, am elaborat metodologia cercetării cu scopul de a identifica factorii de risc care pot contribui la comiterea violului și agresiunilor sexuale cu victime minore.

Întrebarea de cercetare: Care sunt factorii care contribuie la comiterea abuzului sexual cu victimă minoră?

Obiective:

1. Stabilirea factorilor de risc (individuali, relaționali, comunitari și sociali) care conduc la comiterea infracțiunii de abuz sexual cu victimă minoră;
2. Identificarea caracteristicilor agresorului sexual (victimă/martor al violențelor în copilărie, toxicomanii, mediu defavorizat etc);
3. Stabilirea relației victimă-agresor (victima se cunoștea sau nu cu agresorul, ce relație exista între aceștia);
4. Identificarea particularităților actului de violență: modul de operare, locul comiterii, numărul de victime, pedeapsa.

Am ales o abordare calitativă, prin metoda anchetei sociologice pe baza interviului structurat. Interviuurile s-au desfășurat în cadrul Penitenciarului București Rahova în perioada iulie-august 2021. *Ghidul de interviu* a fost compus din 33 de întrebări și a fost structurat pe cinci dimensiuni:

1. Date socio-demografice privind agresorul: vârsta, mediul de reședință, nivel de instruire, stare civilă;
2. Istoric familial: tipul familiei, violență în familie, pedepse în copilărie, rude arestate/condamnate, consum de alcool/droguri în familie;
3. Relații dezvoltate: grupul de prieteni, comportamente delincvente în grup, conflicte;
4. Infracțiunea: relația cu victima, modul de operare, timpul, locul comiterii, numărul de victime, pedeapsa;
5. Viața în penitenciar: relația cu celelalte persoane private de libertate, activități, violență, planuri la ieșirea din penitenciar.

Interviurile au fost realizate pe secțiile de detenție cu regim închis, în spații special amenajate, în prezența personalului din sectorul de reintegrare socială și au durat între 40–60 de minute. Interviurile nu au fost înregistrate audio, răspunsurile fiind consemnate în scris.

Selecția respondenților a avut la bază două criterii: **1.** condamnarea definitivă pentru comiterea infracțiunii de viol sau de agresiune sexuală; **2.** victima respectivei infracțiuni să fie minoră. Având la bază aceste criterii, angajații serviciului reintegrare socială au identificat, în perioada iulie-august 2021, treisprezece persoane private de libertate care îndeplineau condițiile de selecție menționate mai sus. Din cele treisprezece persoane private de libertate, o singură persoană a refuzat participarea la studiu.

Lotul de subiecți a fost alcătuit din doisprezece persoane condamnate definitiv din cadrul Penitenciarului București Rahova, opt dintre acestea fiind condamnate pentru viol cu victimă minoră și patru pentru agresiune sexuală cu victimă minoră. Vârstele subiecților au fost cuprinse între douăzeci și patru și cinzeci și cinci de ani, iar pedepsele acestora variau între patru și doisprezece ani. În ceea ce privește vârstele victimelor, acestea au fost cuprinse între șase ani și șaptesprezece ani.

Tabelul nr. 1

Codificarea interviurilor

Nr. crt.	Agresor-vârsta	Infracțiune	Vârsta victimă/e	Sex victimă/e	Pedeapsa	Relația victimă/e-agresor
1.	47 ani	Viol	6 ani	F	8 ani	Nepoata agresorului
2.	27 ani	Agresiune sexuală	?	M	7 ani	Fratele agresorului
3.	55 ani	Viol	9 și 12 ani	F, F	11 ani	Copiii prietenilor agresorului
4.	24 ani	Viol	10 ani și ? ani	F, F	5 ani	Surorile agresorului
5.	34 ani	Agresiune sexuală	16 ani	F	6 ani	Cunoștință a agresorului
6.	24 ani	Viol	17 ani	F	5 ani	Nu se cunoșteau
7.	53 ani	Viol	13 ani	M	12 ani	Cunoștință a agresorului
8.	41 ani	Viol	13 ani	F	6 ani	Fiica agresorului
9.	27 ani	Agresiune sexuală	17 ani	F	6 ani	Fosta parteneră
10.	40 ani	Viol	6 ani	F	12 ani	Fiica vitregă a agresorului
11.	25 ani	Agresiune sexuală	?	M	4 ani	Colegul agresorului
12.	34 ani	Viol	13 ani	F	6 ani	Fiica agresorului

ETICA CERCETĂRII

Structura cercetării și ghidul de interviu au fost analizate și aprobate de către conducerea Penitenciarului Rahova, iar toate persoanele private de libertate și-au manifestat acordul în scris pentru participarea la studiu, după ce în prealabil au fost informate despre scopul cercetării, modalitatea de păstrare a confidențialității datelor cu caracter personal și modalitățile de folosire a datelor culese în timpul interviurilor. Prin intermediul formularului de consimțământ de participare la studiu, subiectului îi erau aduse la cunoștință faptul că interviurile vor fi anonimizate

și că vor avea loc în prezența personalului din penitenciar, așa cum prevede Regulamentul penitenciarului și din motive legate de siguranță. Înainte de completarea acestui formular și înainte de începerea interviului am avut o discuție cu fiecare subiect în care i-am prezentat scopul studiului și i-am menționat că prezența cadrului este necesară, acesta păstrând o distanță corespunzătoare față de mine și de subiect, care să ducă la păstrarea limitelor de confidențialitate. Anonimatul subiecților și confidențialitatea răspunsurilor au fost asigurate prin acordarea unui cod fiecărei persoane participante la interviu, cod care a fost asociat consemnărilor făcute în timpul interviurilor. De asemenea, extrasele din interviuri incluse în articole și lucrările elaborate nu au menționat numele participanților la interviuri sau date care ar fi permis identificarea lor.

Limitele cercetării: Interviurile s-au desfășurat în anul 2021, moment în care printre restricțiile impuse de pandemia de COVID-19 încă se numărau purtarea măștii și distanțarea socială. Pe lângă acest aspect, trebuie să avem în vedere și natura infracțiunii sexuale, cu atât mai mult că vorbim despre victime minore. Subiecții au fost deschiși în a împărtăși informații despre profilul socio-demografic, istoricul familial și relațiile dezvoltate. Reticența subiecților de a răspunde la întrebări s-a manifestat în aspectele legate de infracțiune și viața în penitenciar (conform structurii ghidului de interviu).

Numărul mic de agresori intervievați constituie o limită care nu permite avansarea unor date care pot fi generalizate sau concluzii generale referitoare la autorii de infracțiuni de natură sexuală. De asemenea, regulamentul unităților penitenciare prevede ca interviurile să se realizeze în prezența personalului penitenciar, aspect care a dus la o dificultate în abordarea anumitor teme pe parcursul interviurilor. Având în vedere categoria de persoane vulnerabile a respondenților, nu am putut dezvolta toate aspectele care făceau referire la abuzurile sexuale la care au fost expuși în copilărie.

FACTORI DE RISC SPECIFICI AGRESORILOR SEXUALI

Analiza interviurilor realizate cu persoanele incluse în lotul de subiecți ai cercetării a permis identificarea unor factori de risc specifici persoanelor care comit infracțiuni sexuale. Etienne G. Krug *et al.* (2002) menționează că acești factori se pot extinde pe mai multe niveluri: individual, relațional, comunitar, societal. Acesta este motivul pentru care interviurile au fost realizate astfel încât să permită identificarea unor factori de risc specifici acestor niveluri.

FACTORI DE RISC INDIVIDUALI

Am început prin a încerca să identificăm factorii de risc individuali care pot conduce la comiterea abuzului sexual cu victimă minoră. Analiza interviurilor a permis identificarea unui prim factor de risc care a fost menționat de către majoritatea

subiecților: consumul de alcool (cinci subiecți) sau de droguri (șase subiecți). Printre cei unsprezece subiecți intervievați a fost și S1, care a menționat consumul de alcool și droguri:

„Când eram prin liceu începusem să beau și să mă droghez cu prietenii mei. Băgam cam de toate, am început cu legale. În fiecare seară ne adunam la unul acasă și aduceam fiecare ce puteam. La liceu nimeni nu avea tupeu să se ia de noi, știa că iese mare scandal”. (S1, 47 de ani)

În ceea ce privește consumul de alcool și de droguri, aceste comportamente începeau din adolescență și erau practicate adesea împreună cu grupul de prieteni, fapt care evidențiază și prezența unui factori de risc relațional, mai exact asocierea cu un grup de prieteni delincvenți:

„Mulți dintre prietenii mei cu care consumam mai au stat închiși sau i-a mai luat poliția pe arest”. (S2, 27 de ani)

Un alt factor de risc identificat la nivel individual a fost evidențiat de reprezentările sexuale ale agresorilor:

„Eu mereu am fost atras de latura asta mai deviantă a sexului ca să spun așa. Țin minte că mereu cu prima mea prietenă făceam treaba asta, mi se părea tare să o pun să se îmbrace în asistentă să facem *role play*. După un timp nu mai puteam să îi spun ce fantezii am, îmi era frică că se sperie. Când nu eram cu cineva consumam multă pornografie cu copii, aproape devenisem dependent”. (S3, 55 de ani)

În discursul lui S3 putem observa cum acesta are o reprezentare clară a tipului de sexualitate pe care îl practica înainte de comiterea faptei, pe care îl desemna el însuși ca fiind „deviant”. În plus, interviuatul a indicat cu ușurință activitățile sexuale pe care acesta le considera deviante. Pe lângă faptul că a indicat foarte clar faptul că era conștient de comportamentul său sexual, am putut identifica un alt aspect interesant în discursul lui S3.

Acesta susține faptul că se temea să îi spună partenerei sale despre fanteziile sexuale pe care le avea, deoarece considera ca aceasta ar fi reacționat într-un mod negativ. Acest fapt ne arată că subiectul încerca să minimizeze impactul pe care acțiunile sale, respectiv vizionarea de pornografie infantilă, l-ar putea avea. Așa cum este redat în cadrul teoretic al lucrării, agresorii sexuali tind să apeleze la tehnici de neutralizare (Becker, 1963) pentru a putea să depășească sentimentele de vină, rușine și frică atunci când devin conștienți de gravitatea activității pe care o practică. În cazul lui S3, putem interpreta că acesta a apelat la tehnici de neutralizare pentru consumului de pornografie infantilă, iar blocajul inițial a devenit din ce în ce mai mic până când acesta a ajuns să consume pornografie infantilă în mod frecvent.

AGRESORUL-VICTIMĂ A AGRESIUNILOR SEXUALE

Un alt factor de risc prezent la nivel individual este faptul că agresorul a fost la rândul său victima unor violențe sexuale în copilărie:

„Când aveam vreo șase ani tata a murit, după, mama s-a mutat cu unul. Bea cât era ea la serviciu și își bătea joc de mine, mă amenința că dacă îi zic ei ceva ne omoară și pe mine și pe ea. După un timp l-a lăsat și s-a luat cu altul, cu ăsta a făcut două fete, pentru ele sunt acum aici”. (S4, 24 de ani)

Discursul lui S4 se centrează în jurul unei familii dezorganizate, în care minor fiind, devine victima abuzurilor sexuale ale tatălui său vitreg, iar mai târziu victimele lui S4 ajung să fie surorile sale vitrege minore. De asemenea, putem observa un model frecvent al agresorilor care au fost abuzați de către partenerul mamei lor:

„Aveam 16 ani când prietenul mamei care se mutase cu noi a început să mă abuzeze sexual. Nu am vorbit cu nimeni, dar mi-am dat seama că m-a afectat pentru că voiam mereu să fiu cel care domină”. (S3, 55 de ani)

S3 vorbește despre abuzurile sexuale la care a fost expus în adolescență și despre cum consideră că acestea l-au afectat, deoarece tindea ca în relațiile sale viitoare ca adult să aibă un comportament coercitiv. Dacă S4 și S3 au fost victimele abuzurilor sexuale intrafamiliale, trebuie să avem în vedere și agresorii care nu au făcut parte dintr-o familie, ceea ce i-a vulnerabilizat și au ajuns să fie victime ale abuzurilor sexuale instituționale:

„Eu am crescut la cămin, nu i-am cunoscut în viața mea pe mama și tata. Eram mic și prost, m-au băgat în WC și aia a fost. Cam asta păteau toți ăștia mai mici. După, când m-am făcut mai mare, aveam gașcă și am făcut și noi la fel la alții mici, aia a fost”. (S5, 34 de ani)

Discursul lui S5 atrage atenția asupra minorilor instituționalizați care pot ajunge foarte ușor victime ale abuzurilor.

AGRESORUL-VICTIMĂ A VIOLENȚEI DOMESTICE

Pe lângă violența sexuală, unii dintre agresori au fost victimele violenței fizice din partea părinților:

„Tata mă omora cu bătaia, mă bătea și când obosea mă lega cu lanțuri de calorifer. După, am început să mă droghez și când veneam acasă drogat nu mă mai bătea, mă dădea afară pe străzi”. (S6, 24 de ani)

S6 afirmă că a fost victima violenței tatălui său, ca mai apoi, când a început să consume droguri, să se confrunte cu situația în care tatăl său să refuze să îl primească în casă. Astfel, violența fizică și violența sexuală pot fi încadrate ca factori principali de risc în istoricul unui agresor sexual cu victimă minoră. Jespersen, Lalumiere, Seto (2009) afirmă că minorii care comit infracțiuni sexuale au fost mai susceptibili decât delincvenții non-sexuali să fi fost expuși la violență sexuală, abuz sexual, abuz emoțional și neglijare. În același timp, un alt factor de risc la fel de important este expunerea la violență, în copilărie agresorul fiind martorul unor violențe în familie:

„Tata o mai trosnea pe mama, pe mine mai mereu. Pe ea o bătea rău când se băga pentru mine. Zicea că ce știe ea de cum se educă un bărbat că e o muiere proastă, asta îl ofica tare. Îmi zicea mereu că ea doar m-a născut, dar el e șeful nostru”. (S7, 53 de ani)

S7 afirmă că a fost agresat fizic de tatăl său și că a asistat la acte de violență domestică în care victimă era mama sa. Pe lângă dubla expunere de care a avut parte atât ca victimă, cât și ca martor, putem remarca în discursul lui S7 ostilitatea tatălui față de mama sa. Acesta încerca să se impună drept cap al familiei și anula funcția de părinte a mamei. Ostilitatea față de femeii internalizată încă din timpul socializării primare poate reprezenta un factor de risc pentru legăturile sociale cu persoane de gen feminin pe care individul le va dezvolta de-a lungul vieții sale.

STAREA DE SĂNĂTATE

În ceea ce privește problemele de sănătate psihică, menționate de Krug și colaboratorii (2002), drept **factori de risc individuali**, persoanele private de libertate intervievate în acest studiu au afirmat că s-au confruntat cu gânduri de suicid atunci când au ajuns în penitenciar, înaintea condamnării neexistând episoade asemănătoare. De asemenea, deși nu au fost diagnosticați cu dezabilități psihosociale, unii subiecți intervievați au avut în familie rude care au avut probleme de sănătate psihică:

„Maică-mea mai vorbea aiurea uneori, am dus-o la doctor odată că o luase rău. I-a zis că are paranoia, anxietate și depresie. Eu am mai fost trist uneori, când am ajuns pe cameră prima oară am vrut să-mi tai venele”. (S3, 55 de ani)

Totodată, am remarcat în discursurile agresorilor faptul că aceștia nu aveau parte de explicații atunci când un membru al familiei suferea de o afecțiune psihică și că dimpotrivă li se ascundea adevărul cu privire la motivul pentru care respectiva persoană era internată în spital:

„Eu nu am avut nimic, când eram mic auzeam în familie că lumea vorbea că mama are schizofrenie. Nu știam ce înseamnă, o mai vedeam că lua niște pastile. Mai o internau și ne ziceau că are sinuzită”. (S11, 25 de ani)

CONSUMUL DE DROGURI

Un alt factor de risc menționat de Krug *et al.* (2002) este toxicomania, întâlnită în rândul agresorilor sexuali:

„Am stat internat pe la dezintoxicare pe la Obregia de nu vă mai pot număra, ce să zic îmi ardea vena. Când am băgat prima oară heroină s-a deschis raiul pentru mine, după, nu am mai putut să mă las. Făceam sevraj pe stradă, suna lumea, mă băga cu mascații la [spitalul] 9, stăteam o săptămână și plecam”. (S9, 27 de ani)

Pe lângă problemele legate de dependența de droguri, discursul lui S9 pune în evidență factorii comunitari reprezentați de lipsa de sprijin pe care acesta a întâmpinat-o prin modul în care dependența sa a fost gestionată de către profesioniștii din domeniul medical, social și al justiției. Așa cum am menționat anterior, pe lângă soluția birocratică prevăzută în astfel de situații, în România nu există un sistem multidisciplinar care să poată contribui în mod real la integrarea persoanelor dependente în comunitate, după cum afirmă psihiatrul și psihoterapeutul Eugen Hriscu, Director Științific ALIAT (Alianța pentru Lupta Împotriva Alcoolismului și Toxicomaniilor).

„Tratarea dependenței este o intervenție psihologică care poate dura săptămâni sau luni, care include aspecte psihologice, dar și sociale, pentru că dacă omul ăla trăiește în șanț, sau nu are ce mânca, nu poți să îl tratezi psihologic, întâi trebuie ajutat să fie pus pe picioare. Dar asta se întâmplă din păcate, doar într-un regim privat, pentru că centrele de stat sunt ca și inexistente. Nu există comunități terapeutice, nu există niște centre de tratament specializate în intervenția psihologică în dependențe, finanțate de la bugetul de stat...” (Hriscu, 2019).

FACTORI RELAȚIONALI

Pe lângă factorii de risc prezentați anterior, am ales să analizez și factorii de risc prezenți la nivel relațional pe care i-am întâlnit în cadrul interviurilor. Pentru a putea începe o discuție privind procesul socializării primare al acestei etape, am ales să direcționez întrebările din interviu spre perioada copilăriei.

S10 vorbește despre faptul că a făcut parte dintr-o familie dezorganizată, ambii săi părinți fiind consumatori de droguri. De asemenea, acesta aduce în discuție dificultățile materiale cu care el și frații săi s-au confruntat atunci când au început să locuiască împreună cu bunicii și despre problemele cu care a început să se confrunte după decesul bunicii. Conform factorilor relaționali descriși de către Krug *et al.* (2002), mediul afectiv sărac poate fi un factor declanșator pentru comiterea unui abuz sexual. Un alt factor la nivel comunitar descris de către S10 este sărăcia:

„Am fost trei frați, mama cu tata au divorțat și ne-au lăsat pe la bunici. Pe tata nu-l mai țin minte, se drogau amândoi și nu aveau cum să ne țină. Bunicii

ne-au crescut, mai ne dădeau de pomană vecinii că vedeau că suntem copii amărâți. După, când au murit ei, au început belelele”. (S10, 40 de ani)

Pentru a identifica eventualii factori de risc asociați procesului de socializare secundară, am ales să direcționez unele întrebări din interviu spre experiența școlară a subiecților:

„M-au dat la școală, nu mi-a plăcut că mi se părea urât că mă certa toată lumea. La liceu am intrat la unul prost rău, dar mi-a plăcut că mi-am făcut gașca mea. Parcă mă simțeam mai bine cu alții așa ca mine”. (S11, 25 de ani)

S11 afirmă că a perceput perioada școlii generale ca fiind un mediu ostil, din cauza faptului că ceilalți colegi/elevi avea o atitudine negativă la adresa sa. În schimb, în perioada adolescenței acesta ajunge să facă parte dintr-un grup. În cazul agresorilor care au urmat studii superioare, putem observa cum aceștia au trecut în etapa socializării continue, prin extinderea grupului de prieteni pe plan profesional și relațional:

„Am urmat Facultatea de Arhitectură. Acolo mi-am făcut foarte mulți prieteni cu care am păstrat legătura prin muncă, ieșeam cu toții cu familie”. (S12, 34 de ani)

FACTORI DE RISC COMUNITARI SI SOCIETALI

Factorii comunitari și societali pot avea un rol esențial ca factori de risc în comiterea unui abuz sexual cu victimă minoră. De exemplu, programele de intervenție menite să asigure servicii pentru asistența psihosocială a minorilor care au fost victime ale abuzurilor sunt esențiale. Dincolo de acestea, vorbim și despre rolul pe care instituțiile de profil ale statului ar trebui să îl joace în prevenirea acestui fenomen:

„Am mai fost arestat pentru act sexual cu minor. Când am comis-o p-asta eram în ceva program de-ăsta de probațiune, mă puneau să mă duc în fiecare săptămână să semnez. Mă întreba dacă mai fac prostii, ce gânduri am și plecam”. (S8, 41 de ani)

În timp ce S8 a comis un abuz sexual cu un minor, se afla în evidența Direcției Naționale de Probațiune pentru o altă infracțiune sexuală comisă asupra unui minor. Acesta vorbește despre birocratizarea pe care o întâmpina mai degrabă de oferirea de soluții, problemă care este prezentă pentru mulți dintre indivizii care ajung să fie resocializați:

„Am mai stat la pușcărie pentru două tentative de omor. Fata asta știa lucrul ăsta, a vrut să mă bage înapoi ca să se răzbune”. (S9, 27 de ani)

TIPURI DE AGRESORI

Majoritatea agresorilor care au făcut parte din eșantionul cercetării au susținut în cadrul interviurilor că își cunoșteau victimele sau că erau înrudite cu acestea. În unele cazuri, victimele erau membri ai familiei (7), cunoștințe (2), prieteni de familie cu agresorul (2), fosta parteneră intimă a agresorului (1), coleg al agresorului (1), iar într-un caz victima și agresorul nu se cunoșteau.

AGRESORUL SITUAȚIONAL

Legat de tipologia agresorului privind relația cu victima, putem aduce în discuție tipologia agresorului situațional (Dr. Park Elliot Dietz, 1992) prin următorul exemplu:

„Eram pe stradă cu un prieten, eram beți și am văzut-o pe ea. Am început să ne luăm de ea, voiam să îi fur ceva. A început să vorbească urât și m-am enervat tare, am lovit-o și după m-am gândit că mai bine fac un viol decât o tâlhărie”. (S6, 24 de ani)

S6 ilustrează prin discursul său faptul că agresiunea sexuală pe care a produs-o asupra victimei sale nu a fost una planificată. De asemenea, acesta vorbește despre conflictul dintre el și victima sa, care a escaladat de la violență verbală, la violență fizică – ca în cele din urmă agresorul să ajungă să comită un abuz sexual. Acesta pomenește despre comiterea unei infracțiuni diferite inițial, iar mai apoi când își dă seama că victima protestează, intenția sa inițială de a o jefui se transformă într-un act de violență sexuală. Pentru a întări tipologia agresorului sexual, avem în vedere și faptul că acesta a adus victima într-o stare de vulnerabilitate în urma violenței fizice, mai apoi urmând să o abuzeze sexual.

AGRESORUL INTRAFAMILIAL

Relațiile agresorilor sexuali intrafamiliali cu victimele identificate în interviurile pe care le-am analizat au fost: victima îi era agresorului fiică sau fiică vitregă (3), victima îi era soră (2), victima îi era agresorului frate (1), victima îi era agresorului nepoată (1).

FRATELE

Un tip de agresori frecvent menționat de studiile de specialitate, stabiliți în urma relației cu victima, sunt agresorii sexuali intrafamiliali:

„Erau surorile mele vitrege, mama nu mă mai băga în seamă. Pleca la serviciu și concubinul ei la fel și mă puneau să rămân cu ele acasă. Cred că am făcut-o mai mult din răzbunare. Ele erau ochii ei mereu, eu eram prostul casei”. (S4, 24 de ani)

S4 și-a abuzat sexual cele două surori vitrege minore; spre deosebire de S6, acesta a planificat abuzurile sexuale asupra celor două minore cu care rămânea singur acasă atunci când părinții plecau la serviciu. Putem încadra această relație în categoria abuzatorului preferențial, situație care aduce în discuție faptul că unii dintre agresorii sexuali care fac parte din această categorie apelează la statusul lor de adulți și autoritate. S4 profita de autoritatea pe care o căpăta atunci când cele două fete se aflau în grija sa, în restul timpului acesta nu reușea să aibă o imagine care să impună autoritate și confirmă faptul că motivul pentru care a acționat asupra surorilor sale a fost răzbunarea. În cazul lui S4, consider că un alt concept demn de menționat este cel al virilității (Bourdieu, 1998), mai exact validarea de care S4 simte nevoia în urma rușinii derivate din modul în care este tratat în familie și pe care ajunge să o exprime prin violență sexuală asupra surorilor sale.

Pentru că am vorbit despre conceptul de virilitate și exprimarea acesteia prin violență sexuală, un alt exemplu de discurs al unui agresor în acest sens este:

„Soția mă pune să stau cu nepoata noastră și cu fata mea acasă, să am grijă de ele. Eu i-am zis eu că asta nu e treabă de bărbat, să le fac baie și altele, dar m-a obligat. Fetița aia era foarte murdară și trebuia să îi fac baie mereu, asta am explicat și la procuror”. (S1, 47 de ani)

S1 vorbește despre faptul că partenera sa le lăsa în grija lui pe fiica și nepoata lor și despre faptul că acesta s-a împotrivit îngrijirii celor două, menționând că nu este o activitate potrivită pentru un bărbat. O altă caracteristică a conceptului de virilitate este onoarea, în cazul nostru este vorba despre faptul că S1 consideră îngrijirea celor două fete o muncă nedemnă de un bărbat și protestează în acest sens. Atunci când partenera sa îi ignoră punctul de vedere, acesta ajunge să comită acte de violență sexuală împotriva celor două fete. Ca și în cazul lui S4, acesta apelează la statusul său de adult și la autoritate atunci când se află singur acasă cu cele două minore.

TATĂL INCESTUOS

O altă categorie de agresori intrafamiliali întâlnită în interviurile pe care le-am realizat și analizat este reprezentată de către tații incestuoși:

„M-am dus cu ea la izvor, acolo s-a luat la ceartă cu mine că nu o lăsam să se ducă la o prietenă de-a ei. După, când am venit acasă zici că a înnebunit, ca să se răzbune că nu o las a sunat la 112 să zică că am violat-o. Nu îmi venea să cred”. (S8, 41 de ani)

În ceea ce privește discursul lui S8, putem observa cum acesta neagă comiterea infracțiunii sesizată de către fiica sa și consideră că aceasta a vrut să se răzbune pe el pentru alt fapt. Ca și în cazul lui S1, putem observa în discurs motivarea conflictului prin ignorarea sau nerespectarea punctului de vedere al agresorului. Alt aspect menționat de către S8 este faptul că atunci când conflictul verbal dintre acesta și fiica sa a

început se aflau la un izvor, Dr. Park Elliot Dietz (1992) subliniază în raportul său că există posibilitatea ca un tată incestuos să-și agreseze copiii în afara casei și totodată, menționează faptul că tații incestuoși sunt persoane manipulative, care tind să nege acuzațiile împotriva lor.

Având în vedere că în cele mai multe cazuri abuzatorii își cunoșteau victimele sau chiar erau rude ale acestora, un alt aspect important este cum astfel de abuzuri pot ajunge să rămână nesesizate. În primul rând, victimele – pentru că vorbim despre minori – sunt dependente de un adult și nu au cunoștință de multe ori că sunt victimele unei infracțiuni. Putem explica acest lucru prin faptul că abuzul sexual asupra unui minor este mai ușor de ascuns atunci când agresorul se află într-o poziție de superioritate față de victimă prin prisma statutului său de adult. De asemenea, trebuie aduse în discuție și riscurile la care agresorul se expune atunci când alege să abuzeze o victimă pe care nu o cunoaște și asupra căreia nu ar putea să-și exercite controlul și puterea prin intermediul statutului său de părinte/frate/unchi/prieten de familie. În această a doua situație, este vorba despre frica față de un adult și rușinea pe care minorii o pot simți în urma abuzului la care au fost expuși.

Nu în ultimul rând, atunci când vorbim despre un abuz intrafamiliar continuu, există șansa ca unii dintre membrii familiei să aibă cunoștință de existența acestuia, dar să nu ia măsuri. Acest lucru poate fi explicat prin rușinea pe care de cele mai multe ori părinții minorului care a fost abuzat sexual o experimentează atunci când sunt blamați de societate pentru că nu și-au îndeplinit rolul de părinte prin protejarea copilului. În România, în momentul de față, abuzul sexual cu victimă minoră este privit ca un subiect tabu, pe care de cele mai multe ori părinții sau școala se feresc să îl aducă în discuție. Dincolo de sentimentele de rușine ale familiei și incapacitatea de abordare a acestui subiect în sistemul de învățământ, consider că aducerea acestui fenomen pe agendă publică ar duce la mai multe discuții cu profesioniști din domenii multidisciplinare care să ajute la combaterea stigmei prezente în societatea românească și mai ales la găsirea de modalități de prevenire a acestei infracțiuni.

RAPORTUL DE PUTERE

Pentru că în capitolul anterior am vorbit despre relația agresorului cu victima, în cadrul acestui capitol am ales să evidențiez raportul de putere pe care agresorii îl construiesc cu copilul-victimă:

„I-am zis, dacă spui ceva la cineva te omor. Știam că nu o să sufle nimic, a durat un timp până să spună maică-mii. Îi era frică cred, că eram și fratele lui mai mare și credea că o să pățesc ceva”. (S2, 27 de ani)

S2 vorbește despre amenințările cu moartea pe care le făcea asupra victimei sale în cazul în care aceasta ar fi spus cuiva despre abuzurile la care era supus de fratele său. Totodată, S2 susține că abuzurile au fost sesizate mamei sale la un timp

după producerea acestora. Victima se temea că agresorul, fratele său, va avea de suferit pentru faptele sale dacă va menționa cuiva comportamentul acestuia. Acest tipar este explicat într-o lucrare privind tipologia agresorilor sexuali de copii preferențiali, elaborată de Dr. Park Elliot Dietz (1992), care susține că acești agresori sunt dispuși să folosească amenințări și violență fizică pentru a evita identificarea și dezvăluirea abuzului.

Dacă în primul caz vorbim despre un tip de putere clar exprimată prin amenințările directe asupra victimei, este necesar să avem în vedere și existența unor altor tipuri de raporturi de putere exprimate într-un mod mai subtil:

„Era mică, ce să știe, i-am zis că așa ne jucăm noi când suntem singuri și că e secretul nostru când suntem singuri acasă. Știa că nu trebuie să zică la nimeni, că altfel mă supăram, asculta de mine”. (S10, 40 de ani)

S10 menționează în discursul său metodele de constrângere indirectă la care agresorii pot apela în urma comiterii abuzului asupra minorului. Acesta vorbește în primul rând despre ușurința cu care a reușit să manipuleze victima, având în vedere vârsta mică a acesteia, el a ademenit-o spunându-i că este vorba de joc și a convins-o să nu vorbească cu nimeni despre asta. Pe lângă abuzul sexual, este esențial să aducem în discuție și abuzul emoțional la care sunt supuse victimele minore, în special în cazul în care autorul este un membru al familiei.

Nu în ultimul rând, vorbim despre exercitarea raportul de putere atunci când agresorul avea control asupra victimelor sale și asupra locului unde se desfășura abuzul:

„Aveam oportunitatea să am putere și control asupra situației în casa lor, asta îmi plăcea”. (S3, 55 de ani)

S3 vorbește despre puterea și controlul pe care le căpăta asupra victimelor sale atunci când rămânea singur cu ele, acestea fiind întărite de imaginea de autoritate ca adult pe care S3 o impunea victimelor sale.

MODUS OPERANDI

În această secțiune voi descrie modul de acțiune al agresorilor sexuali și modul în care aceștia intrau în contact cu victimele lor:

„Eram prieten cu părinții lor, știam că asta vreau să fac și am așteptat un timp până au văzut că pot să aibă încredere în mine. Le cumpăram mereu ceva fetelor, ele erau obișnuite cu mine în casă. Când ei plecau la serviciu, eu mă duceam acasă la ele să le învăț engleză. Le filmam, ele au vorbit după”. (S3, 55 de ani)

S3 vorbește despre faptul că a planificat abuzul asupra celor două minore și a dezvoltat o relație de prietenie cu ele, ca astfel să capete încredere în el. Acesta,

fiind în rolul prietenului de familie, încearcă să câștige atenția fetelor prin oferirea de cadouri. Așa cum am precizat și în cadrul teoretic al lucrării, procesul de manipulare pentru a câștiga încrederea victimei și familiei, lucru care îi oferă agresorului mai mult acces la copil, poartă numele de *grooming*.

Un alt aspect menționat de S3 în interviu este acela că se ducea acasă la victimele sale pentru a le învăța limba engleză atunci când părinții erau plecați la serviciu. Rolul de profesor pe care S3 și l-a asumat în raport cu victimele sale este un alt indicator al procesului de *grooming*. Acesta face un alt pas în procesul de manipulare pentru a căpăta încrederea părinților și a victimelor – și anume își asumă rolul de profesor, timp în care minorele se află singure în grija acestuia. Totodată, asumarea rolului de profesor pe lângă cel de prieten al familiei îl investește pe S3 cu mai multă autoritate și cu mai mult control asupra victimelor sale. Acesta alege un rol în care în mod clar victimele îi pot fi supuse, aflându-se în poziția de eleve. În urma procesului de manipulare prin rolurile asumate de S3 în viețile victimelor și familiei acestora, consider că procesul de *grooming* poate fi văzut ca o formă de violență simbolică (Bourdieu, 1998) prin manifestarea încrederii pe care societatea o conferă unui anumit rol social.

Astfel, modul de acționare în cazul unora dintre agresorii sexuali cu victime minore este caracterizat prin procesul de *grooming*, care urmărește câștigarea încrederii victimei și a familiei acesteia cu scopul de a obține acces facil la victimă. De asemenea, prin *grooming*, agresorul profită de statusul pe care l-a câștigat prin încrederea pe care victimele au căpătat-o în el și își folosește autoritatea pentru a constrânge victimele. Pe lângă procesul de manipulare, *grooming-ul* cuprinde și blamarea, cu scopul de a menține controlul, acesta fiind cazul lui S1 care blamează una dintre victime și pe partenera lui. *Grooming-ul* este însoțit de un alt proces practicat de către agresori: folosirea tehnicilor de neutralizare pentru a minimaliza impactul acțiunilor lor.

Totodată, S3 vorbește despre faptul că victimele erau filmate în timpul abuzurilor la care acesta le supunea. Acesta a menționat de-a lungul interviului faptul că era un consumator de pornografie infantilă. Producerea de pornografie infantilă expune minorele la o dublă victimizare din partea agresorului, iar conform lui Lim și colaboratorii (2021), pornografia infantilă este o formă a abuzului sexual. Când vorbim despre victime care au drept abuzatori rude ne putem lovi de încercări ale agresorilor de a-și explica comportamentul prin diferite mijloace:

„Eram acasă la mine și mereu le făceam baie, fetița asta era mereu murdară și nu aveam cum să o las pe fata mea așa lângă ea. De obicei, le băgam pe amândouă în cadă și ele se jucau, le făceam poze. Nu pot să zic că nu le-am atins de câteva ori pentru că eram și frustrat că soția nu mai întreținea relații, dar atât, nu la ce s-a ajuns acum”. (S1, 47 de ani)

S1 își explică comportamentul prin faptul că cele două victime se aflau în grija sa și că era nevoit să se ocupe de îngrijirea acestora. Acesta își explică

comportamentul față de victime prin refuzul soției sale de a întreține relații sexuale cu el, dar nu recunoaște abuzul asupra acestora până la capăt. Unele studii internaționale au arătat că tații incestuoși sunt persoane manipulative care pot nega acuzațiile împotriva lor sau pot pretinde că au nevoie de „ajutor cu o problemă” (Kenneth V. Lanning, 2010). De asemenea, prin motivarea abuzului drept răspuns la o problemă cu care agresorul se confruntă, S1 face apel la tehnicile de neutralizare (Becker, 1963): agresorii sexuali, fiind conștienți de gravitatea faptelor lor, pot apela la diverse metode de autoconvingere, prin care să-și motiveze acțiunile.

Atât *grooming*-ul, cât și tehnicile de neutralizare, pot fi interpretate ca indicatori ai violenței simbolice prin care societatea are tendința să atribuie unui anumit rol social încredere, iar în cazul tehnicilor de neutralizare vorbim despre cum agresorul consideră că prin raționalizarea comportamentului său poate blama victimele și/sau alte persoane pentru faptele sale.

Unul dintre factorii pentru care agresorii sexuali consideră că acțiunile lor pot fi justificate poate fi reacția pe care societatea o are față de infracțiunile sexuale. Conform Eurobarometrului privind violența de gen, 55% dintre români consideră că în anumite situații raportul sexual fără consimțământ poate fi justificat (*European Commission, Directorate-General for Justice and Consumers, DG-JUST Directorate-General for Communication, DG Connect*, Comisia Europeană, 2016, p. 7). Aceste rezultate au plasat România pe primul loc în Europa în justificarea infracțiunilor sexuale, ceea ce poate fi privit ca un factor de risc la nivel societal prin toleranța pe care societatea o manifestă față de agresivitățile sexuale.

Tabelul nr. 2

Factorii de risc

CATEGORIE	COD
Factori de risc individuali	• Consumul de alcool și droguri (S1, S2, S9) • Victimă a unor violențe sexuale în copilărie (S3, S4, S5) • Martor al unor violențe familiale în copilărie (S6, S7)
Factori de risc relaționali	• Frecventarea unui grup de prieteni delincvenți (S1, S2) • Relații de familie sau mediu familial patriarhal (S7)
Factori de risc comunitari	• Lipsa sprijinului instituțional din partea poliției și justiției (S8, S5) • Sancțiuni comunitare slabe (S8, S5)
Factori de risc societali	• Norme sociale propice violenței sexuale (S3, S5, S7) • Legi și politici îngăduitoare față de violența sexuală (S3, S5, S8)
Relația victimă-agresor	• Agresorul sexual intrafamiliar (S1, S2, S4, S5, S8, S10)

DISCUTAREA REZULTATELOR ȘI CONCLUZII

Studiile recente arată interesul cercetătorilor români față de abuzul asupra minorilor din România. Cu toate acestea, ceea ce putem observa este că unele dintre

ele îl abordează dintr-o perspectivă generală (Florian și Pușcaș, 2008), în timp ce există și unele care aleg centrarea temei într-o anumită categorie de abuz, respectiv abuzul fizic (Dâmboeanu, 2009). În ceea ce privește studiile care au abordat tema abuzului sexual cu victime minore, sferile de interes au fost următoarele: problemele în investigarea cazurilor de abuz sexual (Rădulescu, 2009); abuzul sexual comis în familie (Rădulescu, 2010); reglementări legislative cu caracter internațional și național vizând prevenirea abuzului sexual asupra copiilor (Rădulescu, 2009). De asemenea, alți cercetători atrag atenția asupra consecințelor grave pe care le are abuzul asupra copiilor (Bonea, 2017). Aceste studii au adus date importante, care au consolidat cunoașterea științifică în domeniul abuzului asupra minorilor, însă o temă de interes despre care consider că nu a primit atenția necesară a fost identificarea factorilor de risc în comiterea abuzului sexual cu victime minore. În acest sens, am testat modelul ecologic al factorilor de risc (Krug *et al.*, 2002), lucru care ne-a confirmat existența unor factori de risc în cazurile de abuz sexual din această cercetare. Un alt aspect teoretic este reprezentat de tipologia agresorilor sexuali (Miner & Dwyer, 1997), categoria intrafamilială fiind cea mai des întâlnită în studiul de față.

În urma analizei datelor, am putut oferi un răspuns la întrebarea de cercetare: Care sunt factorii care contribuie la comiterea abuzului sexual cu victimă minoră? Astfel, printre factorii care conduc la comiterea abuzului sexual cu victime minore se numără factorii individuali, factorii relaționali, factorii comunitari și factorii sociali. Noutatea acestei cercetări constă în identificarea factorilor de risc în comiterea abuzului sexual cu victimă minoră, conform modelului ecologic (Krug *et al.*, 2002), respectiv: apartenența la un grup social delincvent și fantasme sexuale deviante (consum de pornografie infantilă). Alți factori individuali identificați au fost faptul că agresorul a fost victima unor abuzuri sexuale sau fizice în copilărie și/sau a fost martorul unor abuzuri fizice în familie. De asemenea, în cazul agresorilor care au fost expuși violenței domestice se remarcă și expunerea la o atitudine ostilă față de femei. În ceea ce privește factorii comunitari și sociali, se remarcă lipsa unor mecanisme care să prevină aceste abuzuri și necesitatea înființării unor servicii multidisciplinare și de monitorizare pentru persoanele care comit acest tip de infracțiuni.

Totodată, prin analiza datelor colectate în urma interviurilor au fost îndeplinite obiectivele cercetării legate de stabilirea caracteristicilor agresorului, de modul în care acesta alege să comită infracțiunea și de procesele sociale la care acesta este expus înainte și după comiterea abuzului. Un alt obiectiv al cercetării a fost reprezentat de stabilirea relației pe care agresorul o avea cu victima, în acest caz a fost stabilit că cele mai multe victimele proveneau din cadrul familiei, acestea fiindu-i agresorului fiică sau fiică vitregă, soră, frate, mamă, nepoată. Din perspectiva relației victimei cu agresorul, a fost analizat raportul de putere dintre aceștia, lucru care trimite la concepte precum autoritate și dominația simbolică, aceste comportamente fiind asimilate procesului de *grooming*. În concluzie, se poate afirma că prin aspectele analizate în această cercetare s-au identificat factorii principali de risc în comiterea

abuzului sexual cu victimă minoră, s-au avut în vedere caracteristicile agresorilor sexuali, s-au stabilit tipurile de relație pe care agresorii le aveau cu victimele și s-a avut în vedere identificarea particularităților actului de violență.

Această cercetare poate reprezenta un început pentru viitoarele cercetări care au ca temă abuzul sexual cu victime minore. De asemenea, consider că viitoarele demersuri științifice ar trebui să aibă în vedere dezvoltarea tiparului agresorilor sexuali intrafamiliali și al agresorilor situaționali sau preferențiali, prin realizarea unor studii interdisciplinare (sociologice, psihologice și juridice) care să vizeze colectarea unor date menite să fie utilizate în fundamentarea unor programe de intervenție și prevenire a abuzului sexual.

BIBLIOGRAFIE

1. Badea C. (2022). *Câți agresori sexuali sunt în Registrul național din România. Cel mai bătrân are 98 de ani*. Disponibil la: <https://presshub.ro/exclusiv-cati-agresori-sexuali-sunt-in-registrul-national-din-romania-cel-mai-batran-are-98-de-ani-240403/> [Accesat la: 11.12.2022].
2. Balica, E. (2008). *Criminalitatea violentă: Tendențe și factori de risc*. București: Editura Oscar Print.
3. Beaugregard, E., & Leclerc, B. (2007). *An application of the rational choice approach to the offending process of sex offenders: A closer look at the decision-making*. *Sexual Abuse: Journal of Research and Treatment*, 19(2), p. 115–133. Disponibil la: <https://doi.org/10.1177/107906320701900204> [Accesat la: 11.12.2022].
4. Becker, H.S. (1963). *Outsiders: studies in the sociology of deviance*. London: Free Press.
5. Blagden, N., Pemberton, S. (2010). *The Challenge in Conducting Qualitative Research With Convicted Sex Offenders*. *The Howard Journal of Criminal Justice*, 49(3), pp. 269–281. Disponibil la: https://www.researchgate.net/publication/228281486_The_Challenge_in_Conducting_Qualitative_Research_With_Convicted_Sex_Offenders [Accesat la: 11.12.2022].
6. Blagden, Nicholas, Pemberton S. (2010). *“The challenge in conducting qualitative research with convicted sex offenders”*, *The Howard Journal of Criminal Justice*, 49(3), pp. 269–281. Disponibil la: <https://doi.org/10.1111/j.1468-2311.2010.00615.x> [Accesat la: 11.12.2022].
7. Bonea G., *Abuzul asupra copilului* (2017). în „Calitatea Vieții”, XXVIII, nr. 3, p. 267–282 (2017). Disponibil la: <https://www.revistacalitatevietii.ro/2017/CV-3-2017/03.pdf> [Accesat la 14.09.2023].
8. Bourdieu, P. (2017). *Dominația masculină*. București: Editura Art.
9. Brodeur, J.-P. (1993). *“Alternatives à la prison : Diffusion ou décroissance du Contrôle Social: Une entrevue avec Michel Foucault”*, *Criminologie*, 26(1), p. 13. Disponibil la: <https://doi.org/10.7202/017328ar>. [Accesat la: 11.12.2022].
10. Camera Deputaților. *Expunere de motive privind înființarea Registrului național automatizat cu privire la persoanele care au comis infracțiuni sexuale, de exploatare a unor persoane sau asupra minorilor*. Disponibil la: <http://www.cdep.ro/proiecte/2018/500/50/2/em739.pdf> [Accesat la: 11.12.2022].
11. Camilleri, J.A., & Quinsey, V.L. (2008). *Pedophilia: Assessment and treatment*. In D. R. Laws & W. T. O'Donohue (Eds.), *Sexual deviance: Theory, assessment, and treatment* (pp. 183–212). The Guilford Press. Disponibil la: <https://www.guilford.com/books/Sexual-Deviance/Laws-O'Donohue/9781593856052/contents> [Accesat la: 11.12.2022].
12. Cauza A.Ö. și H.Ö. contra României (cererea nr. 1455/20, hotărârea din 3 mai 2022). Disponibil la: <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/264593> [Accesat la 14.09.2023].
13. Cauza C.A.S. și C.S. contra României (cererea nr. 26692/05, hotărârea din 20 martie 2012). Disponibil la: <https://lege5.ro/Gratuit/gm2dszmzqy/hotararea-din-24092012-in-cauza-cas-si-cs-impotriva-romaniei> [Accesat la 14.09.2023].

14. Cauza I.C. contra României (cererea nr. 36934/08, hotărârea din 24 mai 2016). Disponibil la: <http://ier.gov.ro/wp-content/uploads/2021/08/I.C.-impotriva-Romaniei.pdf> [Accesat la 14.09.2023].
15. Cauza M.G.C. contra României (cererea nr. 61495/11, hotărârea din 15 martie 2016). Disponibil la: <http://ier.gov.ro/wp-content/uploads/cedo/M-G-C-impotriva-Romaniei.pdf> [Accesat la 14.09.2023].
16. Dâmboeanu C. (2009). *Forme și Particularități ale Abuzului Fizic Săvârșit de Părinți asupra Copiilor* în Revista Română de Sociologie, serie nouă, anul XX, nr. 5–6, p. 427–443, București, (2009). Disponibil la: <https://www.revistadesociologie.ro/pdf-uri/Nr.5-6-2009/03-CDamboeanu.pdf> [Accesat la 14.09.2023].
17. European Commission, Migration and Home Affairs, (2021), *Legislation to prevent and combat child sexual abuse*. Disponibil la: https://home-affairs.ec.europa.eu/whats-new/campaigns/legislation-prevent-and-combat-child-sexual-abuse_en [Accesat la: 11.12.2022].
18. European Union (2016). *Eurobarometer*. Disponibil la: <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2115> [Accesat la: 11.12.2022].
19. Foucault, M., Brodeur J.P. (2022). *În loc de închisoare*. București: Curtea Veche Publishing.
20. Gheorghe F. Pușcas M. (2008). *Abuzurile asupra copilului. Forme, motivație, consecințe*. în „Revista Română de Sociologie”, serie nouă, anul XIX, nr. 5–6, p. 381–393, București. Disponibil la: <https://www.revistadesociologie.ro/pdf-uri/nr.5-6-2008/02-Puscas.pdf> [Accesat la 14.09.2023].
21. Hanson, R.K., & Bussière, M.T. (1998). *Predicting relapse: A meta-analysis of sexual offender recidivism studies*. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 66(2), p. 348–362. Disponibil la: <https://doi.org/10.1037/0022-006X.66.2.348> [Accesat la: 11.12.2022].
22. Iacob, A.C., V., Marin, I.V. (2009). *Abuzul și exploatarea sexuală a copilului*, Craiova: Editura Sitech.
23. Jespersen, A.F., Lalumière, M.L., Seto, M.C. (2009). *Sexual Abuse History among Adult Sex Offenders and Non-Sex Offenders: A Meta-Analysis*. *Child Abuse & Neglect*, 33, p. 179–192. Disponibil la: <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2008.07.004> [Accesat la: 11.12.2022].
24. Krug, E., Mercy, J., Dahlberg, L. and Zwi, A. (2002). *The world report on violence and health*. *The Lancet*, 360(9339), pp. 1 083–1 088. Disponibil la: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/12384003/> [Accesat la: 11.12.2022].
25. Lea, S., Auburn, T., & Kibblewhite, K. (1999). *Working with sex offenders: The perceptions and experiences of professionals and paraprofessionals*. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 43(1), p. 103–119. Disponibil la: <https://doi.org/10.1177/0306624X99431010> [Accesat la: 11.12.2022].
26. Leclerc, B. and Proulx, J. (2017). *An Opportunity View of Child Sexual Offending: Investigating Nonpersuasion and Circumstances of Offending Through Criminological Lens*. *Sexual Abuse*, 30(7), pp. 869–882. Disponibil la: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/1079063217729158> [Accesat la: 11.12.2022].
27. Legea nr. 217/2023 pentru modificarea și completarea Legii nr. 286/2009 privind Codul penal, a Legii nr. 135/2010 privind Codul de procedură penală, precum și a Legii audiovizualului nr. 504/2002.
28. Legea nr. 254 din 19 iulie 2013 privind executarea pedepselor și a măsurilor privative de libertate dispuse de organele judiciare în cursul procesului penal.
29. Lim, Y., Wahab, S., Kumar, J., Ibrahim, F., Kamaluddin, M. (2021). *Typologies and Psychological Profiles of Child Sexual Abusers: An Extensive Review*. *Children*, 8(5), p. 333. Disponibil la: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/33922985/> [Accesat la: 11.12.2022].
30. Miner, M.H., & Dwyer, S.M. (1997). *The psychosocial development of sex offenders: Differences between exhibitionists, child molesters, and incest offenders*. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 41(1), p. 36–44. Disponibil la: <https://doi.org/10.1177/0306624X9704100104> [Accesat la: 11.12.2022].
31. Ministerul Public (2021). *Date statistice privind victimele violenței în familie pe total*. Disponibil la: https://www.mpublic.ro/sites/default/files/PDF/vf_2021.pdf [Accesat la 14.09.2023].

32. Moore, L.W., Miller, M. (1999). "Initiating research with doubly vulnerable populations," *Journal of Advanced Nursing*, 30(5), pp. 1 034–1 040. Disponibil la: <https://doi.org/10.1046/j.1365-2648.1999.01205.x> [Accesat la: 11.12.2022].
33. National Center for Missing & Exploited Children and Federal Bureau of Investigation – Behavioral Science Unit (1992). *Child Molesters: A Behavioral Analysis*. Disponibil la: <https://www.ojp.gov/pdffiles1/Digitization/149252NCJRS.pdf> [Accesat la: 11.12.2022].
34. Noul Cod Penal *Capitolul VIII Infracțiuni contra libertății și integrității sexuale*. art 219.
35. Rădulescu S. (2009). *Evaluarea gradului de credibilitate și sugestibilitate a minorilor, victime ale abuzului sexual comis de adulți* în Sociologie Românească, volumul VII, Nr. 4, pp. 167–181, București. Disponibil la: http://www.revistasociologieromaneasca.ro/sr/article/download/2009_4_radulescu/219 [Accesat la 14.09.2023].
36. Rădulescu S. (2010). *Victime și agresori în domeniul abuzului sexual comis în familie studii de caz în „Revista de cercetare și intervenție socială”*, vol. 28, pp. 23–48, București. Disponibil la: https://www.rcis.ro/images/documente/rcis28_02.pdf [Accesat la 14.09.2023].
37. Rădulescu S., (2012). *Reglementări legislative cu caracter internațional și național vizând prevenirea abuzului sexual asupra copiilor, precum și protecția acestora* în „Revista Română de Sociologie”, serie nouă, anul XXIII, nr. 1–2, p. 3–20, București. Disponibil la: <https://www.revistadesociologie.ro/pdf-uri/nr.1-2-2012/01-Radulescu.pdf> [Accesat la 14.09.2023].
38. Rădulescu S., Dămboeanu C. (2010). *Abuzul comis în familie asupra copiilor – o perspectivă multidisciplinară*, București: Editura Ars-Docendi.
39. Rădulescu S., *Studii de caz în domeniul abuzului sexual comis în familie în cadrul grantului cu tema „Abuzul exercitat în familie asupra copiilor și protecția socială a acestora. Studiu victimologic multidisciplinar”, finanțat de Consiliul Național al Cercetării Științifice din Învățământul Superior prin Programul „Idei”, Planul Național de Cercetare, Dezvoltare și Inovare (PN2)*. Disponibil la: http://old.mpublic.ro/jurisprudenta/publicatii/abuz_sexual_in_familie.pdf [Accesat la 14.09.2023].
40. Rădulescu, S., M., Patrioara, M., C. (2003). *Abuzul sexual asupra copiilor*. București: Editura Lumina Lex.
41. Salvați Copiii România (2023). *Abuzul sexual asupra copilului*. Disponibil la: <https://www.salvaticopiii.ro/sci-ro/media/Documente/Abuz-sexual-asupra-copilului.pdf> [Accesat la: 25.07.2023].
42. Simons D. (2015). Chapter 3: Sex offender typologies, Office of Sex Offender Sentencing, Monitoring, Apprehending, Registering, and Tracking. Disponibil la: <https://smart.ojp.gov/somapi/chapter-3-sex-offender-typologies> [Accesat la: 11.12.2022].
43. Stănculescu C. (2019). *Psihoterapeutul Eugen Hriscu, despre dependența de iarbă: Mesajul „Spune NU drogurilor” e o prostie, pentru că nu drogurilor trebuie să le spui NU, ci prietenilor!*. Disponibil la: <https://republica.ro/psihoterapeutul-eugen-hriscu-despre-dependenta-de-iarba-mesajul-zspune-nu-drogurilor-e-o-prostie-pentru> [Accesat la: 25.07.2023].
44. Stephens, Skye & Seto, Michael, Goodwill, Alasdair, Cantor, James (2018). *The Relationships Between Victim Age, Gender, and Relationship Polymorphism and Sexual Recidivism. Sexual Abuse A Journal of Research and Treatment*. 30. p. 132–146. Disponibil la: https://www.researchgate.net/publication/288993973_The_Relationships_Between_Victim_Age_Gender_and_Relationship_Polymorphism_and_Sexual_Recidivism [Accesat la: 11.12.2022].
45. United Nations International Children’s Emergency Fund (2022). *Sexual violence against children*. Disponibil la: <https://www.unicef.org/protection/sexual-violence-against-children> [Accesat la: 11.12.2022].
46. Van den Berg, C., Beijersbergen, K., Nieuwebeerta, P., Dirkzwager, A. (2017). *Sex Offenders in Prison: Are They Socially Isolated?*. *Sexual Abuse*, 30(7), pp. 828–845. Disponibil la: <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/1079063217700884> [Accesat la: 11.12.2022].
47. YWCA USA (2017). *Child sexual abuse facts – YWCA USA*. Disponibil la: <https://www.ywca.org/wp-content/uploads/WWV-CSA-Fact-Sheet-Final.pdf> [Accesat la: 11.12.2022].

CRISTINA OTOVESCU, *Politica României de gestionare a pandemiei de COVID-19*, Editura Academiei Române, București, 2022, 287 p.

INTRODUCERE

Lucrarea prof. univ. dr. Cristina Otovescu se înscrie în seria de publicații care abordează problematica pandemiei de COVID-19 din România, oferind o imagine sintetică și de ansamblu asupra preocupărilor de acest gen. Lucrări precum cele coordonate de acad. Victor Voicu, acad. Costin Cernescu și prof. dr. Irinel Popescu (*Pandemia COVID-19 în România. Aspecte clinice și epidemiologice*, volumul I și II), au abordat latura medicală a problemei, în timp ce altele, ca *Pandemia și economia. Ce va fi după?* (acad. Daniel Dăianu) și volumul *Pandemia. Constrângeri și oportunități* (coordonat de acad. Bogdan Simionescu) s-au preocupat de problemele economice cauzate de răspunsul autorităților la situația epidemiologică.

Prin atenția acordată reverberațiilor pandemiei în întregul social, *Politica României de Gestionare a Pandemiei de COVID-19* se aproprie de lucrarea publicată de acad. Ilie Bădescu și dr. Alina I. Bădescu în anul 2020 (*Pandemie și societate. Noogenia omului vulnerabil*). Prof. univ. dr. Cristina Otovescu, însă, s-a axat pe măsurile politice adoptate de autorități în timpul pandemiei și pe efectul lor asupra întregului social.

Editor și director al *Revistei Universitare de Sociologie* de la Craiova și profesor la Universitatea de Drept din Craiova, prof. univ. dr. Otovescu a studiat de-a lungul timpului aplicarea drepturilor omului în țară, fenomenul sărăciei, dar și schimbările produse în sistemul universitar. *Politica României de Gestionare a Pandemiei de COVID-19* este ultima carte publicată de autoare, fiind dovada unei tot mai mari preocupări asupra problematicii politicilor publice din România.

IDEILE DIRECTOARE ALE LUCRĂRII

România a trecut prin „pandemia de COVID-19” între anii 2020 și 2022. Cu toate că pandemia a fost o problemă de sănătate publică, efectele acesteia s-au răsfrânt asupra multor alte sfere ale realității sociale. În termeni gustieni, autoarea a descris manifestările politice apărute în urma modificărilor cadrului biologic al națiunii. Știința are, deci, datoria să studieze pandemia în ansamblul vieții sociale

„*Revista română de sociologie*”, serie nouă, anul XXXIV, nr. 5–6, p. 335–339, București, 2023

pentru a-i înțelege efectele asupra națiunii, deziderat pe care autoarea l-a îndeplinit în lucrare.

În cele ce urmează, vom discuta unele dintre ideile directe ale lucrării, pentru a sublinia perspectiva întregului propusă de autoare, cât și poziția acesteia față de felul în care autoritățile centrale au răspuns situației epidemiologice din cei doi ani menționați:

1. România, la fel ca majoritatea țărilor din lume, a trecut printr-o criză medicală generată de infectarea cetățenilor cu virusul Sars-CoV-2, pe fondul unor crize deja existente în țară – de ordin demografic, moral, politic și medical.

Ideea se regăsește mai ales în al doilea capitol, consacrat descrierii statistice a evoluției situației epidemiologice. Datele analizate în lucrare sunt cele oficiale. Autoarea nu le pune la îndoială, deși avertizează pe alocuri că unele sunt dificil de comparat din cauza inconsecvenței testării populației (Otovescu, 2022, p. 111). Numărul cazurilor confirmate a variat și datorită numărului de teste efectuate de către autorități. De asemenea, a lipsit testarea eșantionată (și, astfel, reprezentativă), deși au existat recomandări în acest sens din partea specialiștilor (Otovescu, 2022, p. 178).

Bazându-se pe datele furnizate de autoritățile centrale, cercetătorul consideră că România a trecut printr-o criză de ordin medical între anii 2020 și 2022 din cauza numărului celor infectați și morți ca urmare a infectării. Un total de 2,6 mil. de persoane s-au infectat între 2020 și 2022, dintre care:

– **2,4%** (62 de mii) au decedat și

– **83%** (2,1 mil.) s-au vindecat (Otovescu, 2022, p. 276).

Pandemia a izbucnit într-o țară care se confrunta deja cu o serie de probleme. Apariția virusului și modul de gestionare publică a crizei nu au făcut decât să accentueze aceste probleme ale sistemului medical, ale evoluției demografice a țării, ale climatului moral intern și cele datorate intervenției factorului politic.

Sistemul medical era nepregătit la debutul pandemiei, ca urmare a penuriei de medicamente și aparatură. Demografic vorbind, populația României a scăzut continuu după 1990, ca urmare a uneia dintre cele mai mari rate de emigrare din Uniunea Europeană, țara confruntându-se cu un deficit de forță de muncă după anul 2015 (Otovescu, 2022, p. 28). Autoarea definește criza morală prin pierderea încrederii oamenilor în valorilor fundamentale și tradiționale românești, prin greutatea adoptării unor valori democratice după 50 de ani de dictatură comunistă (Otovescu, 2022, pp. 32–33) și prin slaba încredere a poporului în autoritățile publice. Despre criza politică, autoarea susține că este generată de lipsa unui consens național al partidelor și de slaba colaborare a instituțiilor responsabile de conducerea țării (Președinția, Guvernul și Parlamentul).

2. Fatalitatea virusului nu a fost de neglijat, drept urmare autoritățile au adoptat unele măsuri politice, care au implicat limitarea ori îngrădirea temporară a unor drepturi și libertăți ale cetățenilor în numele sănătății publice, fapt considerat justificabil de către autoare.

Pe motiv că „luptă cu epidemia de COVID-19”, conducerea țării a implementat o serie de măsuri similare cu cele adoptate de majoritatea țărilor din Uniunea Europeană. Prof. univ. dr. Cristina Otovescu consideră că autoritățile au fost nevoite să aleagă, la începutul pandemiei, între neintroducerea restricțiilor (imunizarea naturală a populației) și adoptarea acestor restricții, cu riscul apariției unor probleme economice (Otovescu, 2022, p. 101). Conducerea țării a ales a doua variantă, cu toate că astfel a provocat nemulțumire în rândul românilor.

În capitolul al III-lea sunt trecute în revistă principalele acte normative, prin care drepturile și libertățile cetățenilor au fost restricționate de autorități, pe motivul protecției sănătății publice. Starea de alertă a fost impusă timp de 22 de luni (din 15 mai 2020 până în 8 martie 2022) (Otovescu, 2022, p. 128), iar printre principalele măsuri adoptate de autorități s-au numărat: monitorizarea fluxului de călători ce intrau și ieșeau din țară, pregătirea și aprovizionarea spitalelor, protecția personalului medical, protecția socială a populației (distanțare socială, izolarea la domiciliu și sancționarea celor care au încălcat noul regim normativ), protecția mediului economic, informarea și educația medicală a populației (Otovescu, 2022, pp. 133–150).

În opinia autoarei, restricționarea unor drepturi și libertăți a fost justificată de iresponsabilitatea unei părți a populației (Otovescu, 2022, p. 105) și de gravitatea pandemiei, mai ales că, pe 12 octombrie, în timpul celui de-al IV-lea val de îmbolnăviri (2021), s-a înregistrat cel mai mare număr de vieți pierdute într-o zi, după sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial (Otovescu, 2022, p. 82). Surprinzătoare pentru autoare a fost situația de la începutul pandemiei, când în prima jumătate a anului 2020, numărul persoanelor decedate în România a fost mai mic decât cel înregistrat în perioada corespunzătoare anului anterior, 2019 (Otovescu, 2022, p. 66).

Față de aceste restricții, românii, în opinia autoarei, au manifestat în general o atitudine de îngăduință, protestele izbucnind mai degrabă din cauza prelungirii restricțiilor (Otovescu, 2022, p. 129). Îngăduința a avut mai multe surse: fondul moral al țării (neînsușirea pe deplin a valorilor democratice, ce plasează libertatea și binele individului mai presus de binele public) și climatul general de frică (Otovescu, 2022, p. 129).

3. Viața socială a românilor a avut de suferit în timpul situației epidemiologice.

În acord cu „legea paralelismului sociologic” (Gusti, 1940, p. 21), orice schimbare petrecută într-o sferă a realității sociale produce efecte în toate celelalte. Astfel, nu e de mirare că autoarea a identificat mai multe probleme sociale cauzate de politicile adoptate de guvernanți în timpul pandemiei.

Concomitent cu blocarea unor sectoare economice, restricțiile au amplificat sentimentele de singurătate și teamă ale românilor, mai ales în cazul bătrânilor (Otovescu, 2022, p. 64). Comportamentul nupțial a fost cel mai afectat fenomen demografic, în prima jumătate a anului 2020 s-au căsătorit cu jumătate mai puțin români decât în aceeași perioadă din 2019 (Otovescu, 2022, p. 65).

Copiii și tinerii au resimțit deopotrivă cu bătrânii și adulții impactul restricțiilor. Școlile și facultățile și-au încetat activitatea față în față, adoptându-se modul de predare prin intermediul platformelor online, ceea ce, pentru studenți, de exemplu, a însemnat apariția problemelor de relaționare cu propriii prieteni și slăbirea pregătirii școlare (Otovescu, 2022, p. 76).

4. Autoritățile nu au gestionat satisfăcător pandemia pentru că au ignorat nenumăratele recomandări ale experților în medicină, psihologie, sociologie, asistență socială și economie. Românii au devenit neîncredători în „cei responsabili de gestionarea pandemiei”, ceea ce a condus la una dintre cele mai scăzute rate de vaccinare din Uniunea Europeană.

Autoarea susține că factorul politic și specialiștii au propus soluții diferite pentru rezolvarea problemelor din acea perioadă. Primii s-au concentrat pe elaborarea și aplicarea măsurilor de prevenție a răspândirii virusului (Otovescu, 2022, p. 106), în timp ce specialiștii în medicină s-au preocupat de tratarea bolii (Otovescu, 2022, p. 106). Aceste două abordări ar fi trebuit să servească unui scop comun – „salvarea vieții cetățenilor”, ceea ce nu s-a întâmplat (Otovescu, 2022, p. 178), autoritățile fiind preocupate mai degrabă de „jocurile politice”.

De exemplu, autoritățile centrale au respins tacit solicitarea unor medici de a testa populația Bucureștiului, folosind un eșantion de 10 000 de cetățeni, pentru a cunoaște cu adevărat numărul celor infectați (Otovescu, 2022, p. 178), de vreme ce numărul de cazuri a variat în funcție de numărul de teste achiziționate.

Astfel de recomandări ignorate au mai existat și pe marginea altor sfere ale vieții sociale. Autoarea le prezintă pe larg, pentru a scoate în evidență cum ar fi putut fi rezolvată problema pandemiei, având în minte întregul social, dacă specialiștii ar fi fost luați în considerare. Aceasta ne aduce aminte de abordarea holistică a reformei sociale, propusă de Școala Sociologică de la București. O reformă va avea efect dacă va cuprinde măsuri concomitente atât în domeniul sănătății, al muncii, al minții, dar și al sufletului (Gusti, 1940, p. 200).

Printre cei care au propus recomandări ignorate de autoritățile guvernamentale se numără și conducerea Academiei Române, Institutul de Cercetare a Calității Vieții (ICCV) și prof. univ. dr. Mircea Mică (Facultatea de Psihologie și Științe ale Educației de la Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca).

În lipsa unei colaborări adecvate între conducerea țării și specialiști, măsurile politice au fost privite cu neîncredere de o mare parte a populației. De aceea, încrederea românilor în instituțiile responsabile cu gestionarea pandemiei, precum

și în conducătorii acestora, a scăzut considerabil în al doilea an al pandemiei, după cum urmează:

– Raed Arafat, secretar de stat în Ministerul Afacerilor Interne: încrederea a scăzut de la 79% (2020) la 23% (2021) (Otovescu, 2022, pp. 224–225).

– Klaus Iohannis, președintele țării: încrederea s-a redus de la 47% (2020) la 28% (2021) (Otovescu, 2022, pp. 224–225).

Nu e de mirare, conform autoarei, că în România rata de vaccinare a fost printre cele mai mici din Uniunea Europeană, pe când în Portugalia, Spania, Danemarca, Belgia, Irlanda și Franța rata de vaccinare a populației adulte depășise 70%, la noi aceasta fiind sub 40% (Otovescu, 2022, p. 253).

Scrisă cu acribie, lucrarea este un punct de referință pentru studiul acțiunii politice și al mesajului mass-media care au susținut vaccinarea.

Cartea beneficiază de o *Prefață*, semnată de Sorin Căce, cercetător la Institutul de Cercetare a Calității Vieții al Academiei Române, care ne avertizează că aceasta reprezintă, sub aspect tematic, științific și documentar, „o radiografie tulburătoare a uneia dintre cele mai complicate perioade istorice prin care a trecut România”, în anii 2020–2021, și că „nu trebuie să lipsească din biblioteca niciunui român, dornic de cunoașterea încercărilor fără precedent, la care au fost supuse, deopotrivă, populația, personalul medical și autoritățile naționale” (Otovescu, 2022, p. 11).

BIBLIOGRAFIE

1. Gusti, D. (1940). *Cunoaștere și acțiune în serviciul națiunii [Knowledge and Action in the Service of the Nation]*. Vol. II. București, Fundația Culturală Regală Principele Carol.
2. Otovescu, C. (2022). *Politica României de Gestionare a Pandemiei de COVID-19*. București, Editura Academiei Române.

Prof. Univ. dr. Radu Baltasiu,
Drd. Narcis Rupe

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

Year XXXIV • Nr. 5–6 • 2023

CONTENTS

CRISIS AND SOCIETY

ILIE BĂDESCU, CIPRIAN BĂDESCU, Substructural Crises and the “World” with No Future. Contributions to the Sociology of Crises	209
GEORGE-IONUȚ SIMION, Trust: a Sociological Analysis	225
ANTOINE HEEMERYCK, The Emergence of Governance – Between Market and Civil Society ..	251

THE WORLD OF YESTERDAY AND OF TODAY – ETHNOGRAPHY AND POLITICS

CRISTINEL PANTELIMON, Observations Related to the Ethno-Sociological Work of Dumitru Cristian Amzăr	267
CODRUȚA PREDATU, CRISTINA LEOVARIDIS, The Organizing Behaviour of Family Events, Between Rural and Urban, Past and Present	283

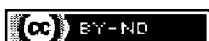
THE SOCIOLOGY OF DEVIANCE

ANDREEA BADEA, Sexual Aggressors with Child Victims. An Exploratory Study	309
---	-----

COMMENTARIES AND REVIEWS

CRISTINA OTOVESCU, Romania’s policy for managing the COVID-19 pandemic, Editura Academiei Române (Publishing House of the Romanian Academy), Bucharest, 2022, 287 pp. (Ph.D. Prof. Radu Baltasiu, Ph.D. Narcis Rupe)	335
--	-----

„Revista română de sociologie”, serie nouă, anul XXXIV, nr. 5–6, p. 207–344, București, 2023

Creative Commons License
Attribution-NonCommercial CC BY-NC

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

(ROMANIAN JOURNAL OF SOCIOLOGY)

Editor: Romanian Academy – Institute of Sociology (Bucharest)

- A new journal for a new sociology.
- A journal which looks back to the totalitarian past and explores the democratic future of the Romanian society.
- Open to all theoretical, methodological and ideological approaches.

În atenția colaboratorilor noștri:

Vă rugăm să aveți în vedere ca articolele și studiile trimise redacției noastre să fie de aproximativ 15–20 de pagini (cca 3 000 de semne/pagină). La rândul lor, recenziile sau notele științifice nu trebuie să depășească 5 pagini. Primim numai texte procesate în format electronic, prin e-mail: revista@insoc.ro.

De asemenea, vă rugăm să însoțiți articolul dvs. de un rezumat (maxim 1/2 pagină), în limba engleză, și de o scurtă prezentare a autorului (titluri științifice, instituția de apartenență, domenii de interes profesional).

Menționăm că întreaga responsabilitate pentru originalitatea și afirmațiile enunțate în cuprinsul articolului revine, în întregime, autorului.

Revista se poate cumpăra de la:

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE, Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, 050711, București, România
Tel.: 021 318 81 46; 021 318 81 06; fax: 021 318 24 44; e-mail: periodice@ear.ro

Comenzile pentru abonamente se primesc la:

ORION PRESS IMPEX 2000 S.R.L., P.O. Box 77–19, sector 3, București, România; tel. 4021 210 6787, 4021 610 6765; e-mail: office@orionpress.ro

S.C. MANPRES DISTRIBUTION S.R.L., Piața Presei Libere nr. 1, corp B, etaj 3, cam. 301–302
Sector 1, București; tel.: 021 314 63 39; fax: 021 314 63 39; e-mail: abonamente@manpres.ro
office@manpres.ro și www.manpres.ro

DEREX COM S.R.L., e-mail: derex_com@yahoo.com

SORIRORI SOLUTIONS, tel.: 0040 765 262 077, 0040 765 166 433; internet: <http://www.sorirori.ro>;
E-mail: sorin.costreie@sorirori.ro; rosana.guta@sorirori.ro

CRIS MEDIA PRESS IMPEX S.R.L., P.O. Box 41–71, sector 1, București, România; Tel./Fax: 004 0722 333 405, 004 0744 325 043; e-mail: office.crismedia@gmail.com

„Revista română de sociologie” este indexată în următoarele baze de date internaționale/
“Revista română de sociologie” is indexed in the following international databases:

INDEX COPERNICUS
PROQUEST
EBSCO
DOAJ
DIRECTORY INDEXING OF INTERNATIONAL RESEARCH JOURNALS
ACADEMIC JOURNALS DATABASE
DIRECTORY OF RESEARCH JOURNALS INDEXING
REPEC (indexarea revistei este făcută de ASOCIAȚIA/EDITURA LUMEN, inclusiv în bazele de date
SOCIONET și ECONPAPERS)
GENAMICS JOURNALSEEK

Biblioteci și cataloage on line unde există „Revista română de sociologie”/
Online libraries and catalogues where “Revista română de sociologie” can be found:

The European Library
University of New Brunswick Libraries
University of the West, Library
Hochschule Hannover, University of Applied Sciences and Arts, Katalog
Libris
ACM Digital Library
Biblioteca de Recursos, Universia
National Taiwan Normal University Library
Simon Fraser University, Electronic Journals
Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, Elektronische Zeitschriften
Falvey Memorial Library (Villanova University)
Steenfind (Ralph W. Steen Library, Stephen F. Austin State University)
PresseKatalog (Internationale Fachzeitschriften)
PITTCat. Online Catalog (University Library System – University of Pittsburgh)
Orbis Yale University Library Catalog
University of Washington, Libraries
WorldCat Libraries
Katalog der USB Köln (Universität zu Köln – Universitäts – und Stadtbibliothek Köln)
Library of Congress online Catalog
SUWECO ONLINE SERVICE (Czech and Slovak Republics).
SCPIO: <http://www.scpio.ro/web/revista-romana-de-sociologie>

ISSN 2392–8549
ISSN–L 1224–9262

„Revista română de sociologie”, serie nouă, anul XXXIV, nr. 5–6, p. 207–344, 2023